

Modeli prezentacije arhitekture i urbanizma na primjeru izložbene Zagrebački salon (1965. - 2018.)

Šešlek, Ivana

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, University of Zagreb, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Zagrebu, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:131:883446>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-18**

Sveučilište u Zagrebu
Filozofski fakultet
University of Zagreb
Faculty of Humanities
and Social Sciences

Repository / Repozitorij:

[ODRAZ - open repository of the University of Zagreb
Faculty of Humanities and Social Sciences](#)

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU

FILOZOFSKI FAKULTET

Odsjek za povijest umjetnosti

Diplomski rad

MODELI PREZENTACIJE ARHITEKTURE I URBANIZMA NA
PRIMJERU IZLOŽBENE MANIFESTACIJE *ZAGREBAČKI SALON*
(1965. – 2018.)

Ivana Šešlek

Mentor: dr. sc. Jasna Galjer, redoviti profesor

ZAGREB, 2020.

Temeljna dokumentacijska kartica

Sveučilište u Zagrebu

Diplomski rad

Filozofski fakultet

Odsjek za povijest umjetnosti

Diplomski studij

MODELI PREZENTACIJE ARHITEKTURE I URBANIZMA NA PRIMJERU IZLOŽBENE MANIFESTACIJE *ZAGREBAČKI SALON* (1965. – 2018.)

Models of Presentation of Architecture and Urbanism at the Exhibition Event *Zagreb Salon*
(1965 – 2018)

Ivana Šešlek

SAŽETAK

Cilj ovog diplomskog rada je uočiti modele prezentacije arhitekture i urbanizma korištene na izložbenim manifestacijama *Zagrebačkog salona* te sagledati kako su se ti modeli mijenjali od 1965. do 2018. godine. Na početku rada objašnjena je važnost prezentacije arhitekture i urbanizma općenito i u teoriji, da bi zatim, radi lakšeg razumijevanja konteksta *Zagrebačkog salona*, kronološki bili predstavljeni pojmovi, udruženja i događaji koji su mu prethodili i utjecali na njegovo osnivanje i razvoj. Od modela prezentacije arhitekture i urbanizma prisutnih na *Zagrebačkom salonu*, ustanovljena su i analizirana sljedeća četiri: izložbe, katalozi, popratni programi i nagrade te tekstovi iz dnevnih novina i stručnih časopisa koji omogućuju praćenje recepcije Salona od strane javnosti i kritičara.

Ključne riječi: *Zagrebački salon*, prezentacija arhitekture i urbanizma, izložbe, katalozi, popratni program, nagrade, periodika

Rad je pohranjen u: knjižnici Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

Rad sadrži: broj stranica 99, broj reprodukcija 20. Izvornik je na hrvatskom jeziku.

Mentor: dr.sc. Jasna Galjer, redoviti profesor, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Ocjenjivači: dipl. ing. arh., dr. sc. Zlatko Jurić, redoviti profesor, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu; dr. sc. Marko Špikić, redoviti profesor, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu

Datum prijave rada: 28.1.2019.

Datum predaje rada: 18.6.2020.

Datum obrane rada: 26.6.2020.

Ja, Ivana Šešlek, diplomantica na Istraživačkom smjeru – modul Moderna i suvremena umjetnost diplomskoga studija povijesti umjetnosti na Odsjeku za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, izjavljujem da je diplomski rad pod nazivom *Modeli prezentacije arhitekture i urbanizma na primjeru izložbene manifestacije Zagrebački salon (1965. - 2018.)* rezultat mog istraživanja i u potpunosti samostalno napisan. Također, izjavljujem da niti jedan dio diplomskoga rada nije izravno preuzet iz nenavedene literature ili napisan na nedozvoljen način, te da se tekst u potpunosti temelji na literaturi kako je navedeno u bilješkama, uz poštivanje etičkih standarda u citiranju i korištenju izvora.

U Zagrebu, 26. lipnja 2020.

Vlastoručni potpis

Ivana Šešlek

Voljela bih se zahvaliti mentorici prof. dr. sc. Jasni Galjer na razumijevanju i korisnim komentarima prilikom izrade diplomskog rada te na znanju koje sam stekla pohađajući njezine kolegije.

Također, veliko hvala gospođi Jasenki Ferber Bogdan iz Arhiva za likovne umjetnosti HAZU na ljubaznosti i pomoći pri traženju kataloga izložbi i literature vezane uz *Zagrebački salon*.

Sadržaj

Uvod	1
1. Teorija prezentiranja arhitekture i urbanizma na izložbama	3
2. Povijesni kontekst <i>Zagrebačkog salona</i>	6
2.1. Arhitektura i urbanizam u Hrvatskoj u drugoj polovici dvadesetog stoljeća	6
2.2. Razvoj i značenje pojma <i>salon</i> u izložbenoj praksi	10
2.3. Izložbene manifestacije koje prethode <i>Zagrebačkom salonu</i>	11
2.4. Udruženja značajna za <i>Zagrebački salon</i>	14
2.4.1. Udruženje likovnih umjetnika Hrvatske (ULUH)	14
2.4.2. Udruženje likovnih umjetnika primijenjenih umjetnosti Hrvatske (ULUPUH)	16
2.4.3. Udruženje hrvatskih arhitekata (UHA)	17
2.5. Pojam <i>sinteze</i> u hrvatskoj umjetničkoj i izložbenoj praksi	18
3. Periodizacija <i>Zagrebačkog salona</i>	21
3.1. Prvo razdoblje od 1965. do 1974. godine	21
3.2. Drugo razdoblje od 1975. do 1990. godine – trijenalna podjela <i>Zagrebačkog salona</i>	26
3.3. Treće razdoblje od 1991. do 2000. godine	30
3.4. Četvrto razdoblje od 2001. do 2018. godine	32
4. Modeli prezentacije arhitekture i urbanizma na <i>Zagrebačkom salonu</i>	37
4.1. Izložbe	37
4.2. Katalozi	44
4.3. Popratni program	48
4.3.1. Nagrade	51
4.4. Recepcija	52
5. Zaključak	56
6. Slikovni prilozi	58
6.1. Izvori slikovnih priloga	69
7. Popis literature	71
7.1. Internet izvori	81
8. Prilog: <i>Zagrebački salon</i> – faktografija	83
9. Summary	99

Uvod

Prezentiranje arhitekture i urbanizma je općedruštvena potreba zbog njihovog javnog karaktera koji je prisutan i kada se radi o privatnim stambenim kućama, a ujedno je i veliki izazov čemu je uzrok njihova opsežnost i kompleksnost. U današnje vrijeme postoji puno načina na koje se arhitektura i urbanizam mogu prezentirati u javnosti, a samo neki od njih su: izložbe u galerijama i muzejima s popratnim katalozima, tekstovi objavljuvani u dnevnim novinama ili časopisima, stručna literatura, javna predavanja i tribine, dokumentarni filmovi i reportaže te, u recentnije vrijeme, blogovi na internetu. Niti jedan od navedenih modela prezentacije nije adekvatniji od drugog, međutim izložbe su najkompleksnije zbog svoje mogućnosti kombiniranja više medija (video, crtež, maketa, fotografija, dokumentacija) i brojnih popratnih programa (prezentacije, predavanja, radionice, nagrade, katalozi) u jednu narativnu cjelinu. *Zagrebački salon*, kao najdugovječnija izložbena manifestacija u Hrvatskoj, na kojem se djela lijepih umjetnosti, arhitekture, urbanizma, primijenjenih umjetnosti i dizajna osim izložbama redovito prezentiraju putem i kataloga, nagrada i popratnog programa, se stoga pokazao idealnim primjerom za praćenje promjena i analiziranje modela prezentacije arhitekture i urbanizma na području Hrvatske kroz duži period, od 1965. do 2018. godine.

Zagrebački salon osim duge povijesti kontinuiranog održavanja ima i neke specifične značajke, poput sintetiziranog i revijalnog izlaganja ostvarenja iz triju različitih područja vizualnih umjetnosti (lijepa umjetnosti, arhitektura i urbanizam, primijenjene umjetnosti i dizajn), koje ga čine jedinstvenom izložbenom manifestacijom u Hrvatskoj. Unatoč tomu, njegova zastupljenost u znanstvenoj i stručnoj literaturi je vrlo slaba zbog čega je većina informacija o *Zagrebačkom salonu* za ovaj diplomski rad prikupljena fragmentirano iz kataloga izložbi i tekstova u periodici. Pozitivan pomak dogodio se 2016. godine kada je Bartol Fabijanić na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu, pod mentorstvom dr. sc. Branke Galić i dr. sc. Jasne Galjer, obranio diplomski rad na temu „Društvena uloga dizajna i primijenjenih umjetnosti na primjeru izložbene manifestacije *Zagrebački salon* od 1960-ih do 1990-ih godine“. U njemu je autor analizirao jedno od tri umjetničkih područja zastupljenih na *Zagrebačkom salonu* – primijenjene umjetnosti i dizajna.

Cilj ovog diplomskog rada je kroz izložbe arhitekture i urbanizma *Zagrebačkog salona* uočiti modele njihove prezentacije i analizirati kako su se oni mijenjali kroz period od pedeset godina pod utjecajem različitih društvenih, kulturnih, umjetničkih, političkih i drugih okolnosti. Sukladno tomu, u prvom su dijelu diplomskog rada iznesene teorijske osnove o prezentaciji arhitekture i urbanizma kako bi se postavio temelj za prepoznavanje modela

prisutnih na *Zagrebačkom salonu*. U drugom su dijelu obrađeni pojmovi, udruženja i događaji koji su prethodili osnivanju *Zagrebačkog salona*, a u trećem je dijelu na temelju značajnijih promjena, do kojih je dolazilo u organizaciji i konceptu, napravljena periodizacija razdoblja s fokusom na arhitekturu i urbanizam. U četvrtom su dijelu analizirana četiri modela prezentacije arhitekture i urbanizma prisutna na *Zagrebačkom salonu*: izložbe, katalozi, popratni program i nagrade te recepcija. Kao dodatak diplomskom radu sastavljen je pregledan popis *Zagrebačkih salona* od 1965. do 1974. godine i *Zagrebačkih salona* arhitekture i urbanizma od 1976. do 2018. godine s pripadajućom faktografijom.

1. Teorija prezentiranja arhitekture i urbanizma na izložbama

Da bi se mogao dati odgovor na pitanje kako adekvatno prezentirati arhitekturu i urbanizam, treba razjasniti značenje pojma *prezentacija* i navesti sve modele kojima se ona može provesti. Beatriz Colomina, teoretičarka i povjesničarka arhitekture, razlikuje dva pojma u arhitekturi: *produkciju* – stvarna arhitektura i *reprodukciju* – arhitektura interpretirana kroz teoriju, povijest i kritiku.¹ Prezentiranje arhitekture, kroz bilo koji model, od izložbe i periodike, do predavanja i blogova, smatra se njezinom reprodukcijom. Principi svojstveni produkciji arhitekture su materijalnost, prostornost i iskustvo, dok reprodukcija kroz izložbu ili neki drugi medij uvodi još i segmente teorije, povijesti i pojašnjenja – sve ono što građanin kao sudionik ne dobiva samim posjetom arhitektonskom objektu i urbanoj cjelini. Reprodukcija arhitekture kroz izložbu posebno je izazovna jer su mediji kojima se arhitektura prezentira, poput fotografija, crteža, maketa, videa i dr., bez dodatnih pojašnjenja često teško razumljivi nestručnoj publici te pružaju uvid u samo jedan od mogućih aspekata što zbog sveobuhvatnosti arhitekture, a posebice urbanizma, nije dovoljno. Kada se govori o tipovima izložbi arhitekture, tri su najčešća – monografske izložbe na kojima se izlaže opus jednog autora ili skupine, tematske izložbe i izložbe određenog arhitektonskog pokreta.²

Praksa izlaganja arhitekture javlja se u drugoj polovici osamnaestog stoljeća paralelno s izložbama lijepih umjetnosti.³ U početku je arhitektura najčešće bila prezentirana posredno kroz crteže na godišnjim izložbama polaznika arhitektonskih škola poput *Ecole des Beaux-Arts* u Parizu te neposredno kroz paviljone koji su se gradili za internacionalne izložbe, služeći ujedno kao izložbeni prostori i arhitektonski izlošci kojima se odražavala financijska moć i tehnološka dostignuća pojedine države.⁴ Razvojem fotografije započinje njezina sve češća upotreba kao posrednog način prezentacije arhitekture i urbanizma na izložbama, a do danas ona ostaje najčešće korištenim medijem u tu svrhu. Početkom dvadesetog stoljeća različita udruženja i arhitektonske škole, poput *Bauhausa*, počinju uočavati važnost izložbi za prezentaciju arhitektonskih ideja i noviteta javnosti što rezultira naglim porastom njihova broja.⁵ Važan događaj zbio se 1932. godine kada je *Museum of Modern Art* (MoMA) u New

¹ Beatriz Colomina, "Introduction: On Architecture, Production and Reproduction", u: *Architecture production*, (ur.) Joan Ockman, New York: Princeton Architectural Press, 1998., str. 5–20.

² Baharak Tabib, „Exhibitions as The Medium of Architectural Reproduction - Modern Architecture: International Exhibition“, diplomski rad, Graduate School of Natural and Applied Sciences of Middle East Technical University, 2005., str. 9–10.

³ Carson Chan, „Exhibiting Architecture: Show don't tell“, u: *Domusweb.it* (17. rujna 2010.)

⁴ Isto.

⁵ Isto.

Yorku prvi na svijetu otvorio odjel za arhitekturu i dizajn i time označio početak institucionaliziranog izlaganja arhitekture, urbanizma i dizajna čime su ta umjetnička područja dobila novo značenje.⁶ Iste godine u MoMA-i je bila organizirana arhitektonska izložba pod nazivom *Modern Architecture: International Exhibition* kojom su kustosi Alfred Barr, Henry Russell Hitchcock i Philip Johnson ne samo prezentirali arhitektonske crteže, makete i fotografije javnosti, već afirmirali i definirali internacionalni stil te tako utjecali na daljnji razvoj arhitekture u Sjedinjenim Američkim Državama.⁷ Putem takvih primjera jasno se može uočiti koliko je medij izložbe važan za razvoj debata i usmjeravanje arhitektonskog diskursa u društvu jer „Izložba kao reduktivan i selektivan zahvat ističe obilježja i pridaje djelima novo značenje.“⁸ U drugoj polovici dvadesetog stoljeća, posebice šezdesetih godina stupanjem eksperimentalnih kustoskih praksi na scenu, započelo je i eksperimentiranje s načinima izlaganja arhitekture i urbanizma. U sklopu eksperimentalnih kustoskih praksi poticalo se na interaktivnost i uporabu novih medija te su izložbe počele biti doživljavane kao sredstva prezentiranja, ali i istraživanja i ekspresije intelektualnog, društvenog, kulturnog i političkog stanja, kao i „(...) potencijala umjetnosti da gleda izvan okvira tradicionalne povijesti umjetnosti i onoga što nazivamo “umjetničkim svijetom.“⁹ Sukladno tomu, veća se pozornost počela pridavati popratnim programima, poput tribina, predavanja, nagrada i radionica, a tradicionalni mediji prezentacije arhitekture i urbanizma – fotografija, maketa i crtež, sve su se više zamjenjivali videima, objektima i umjetničkim instalacijama. Od devedesetih godina popratni programi postaju često važniji od samih izložbi,¹⁰ a digitalizacija i globalizacija značajno mijenjaju svrhu i izgled arhitektonskih izložbi. Jedan od zanimljivih primjera koji to odražava je izložba *Beyond the Wall 26.36°* (slika 1.) arhitekta Daniela Libeskinda postavljena 1997. godine u Nizozemskom institutu za arhitekturu. Na toj izložbi značajno je bilo stavljanje naglaska na ono „nevidljivo“ u prostoru – arhitektonsku ideju i koncept.¹¹

Ono što se svakom kustosu postavlja kao važno pitanje jest koji pristupi su adekvatni prilikom osmišljavanja i postavljanja izložbe na temu arhitekture ili urbanizma. Arhitektura i

⁶ Baharak Tabib, 2005., str. 9.

⁷ Baharak Tabib, 2005., str. 18.

⁸ Baharak Tabib, 2005., str. 55.

„The exhibition as a reductive and selective operation attaches a mark and a new meaning to these works.“

⁹ Jens Hoffmann, *Show Time: The 50 Most Influential Exhibitions*, London: Thames & Hudson Art Publishers Inc., 2014., str. 12.

„ (...) the potential of art to look beyond the limits of traditional art history and what we may call „the art world“.“

¹⁰ Klara Petrović, „Eksperimentalne kustoske prakse na suvremenoj hrvatskoj sceni“, diplomski rad, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za povijest umjetnosti, mentor: dr. sc. Jasna Galjer, 2018., str. 30–31.

¹¹ Carson Chan, 2010.

urbanizam nisu samo zgrade, stoga na izložbama nije dovoljno prikazati njihovu formu, već treba obuhvatiti i kontekst koji je prisutan bilo da se radi o idejnom projektu ili izvedbi. „Urbane forme nisu samo kombinacija materijala, volumena, boja i visina; one su, kako ih definira Kevin Lynch, načini korištenja, tokovi, opažanja, duhovne veze, sistemi reprezentacije, čiji se značaj mijenja kroz vrijeme, kulture i društvene grupe.“¹² Kontekst može uključivati povijest i funkciju te društveni, ekonomski, politički, umjetnički i emotivni značaj, a kustoski se koncept može fokusirati na jedan ili više navedenih aspekata ovisno o cilju same izložbe. Prilikom izlaganja arhitekture, važnije od mimetičke vrijednosti izloženog, je pružanje uvida u sve prethodno nabrojane aspekte, što se može postići jasnom narativnom strukturom i ciljevima izložbe.¹³ Po pitanju medija kroz koji arhitektura i urbanizam mogu i trebaju biti prezentirani na izložbi, mnoga istraživanja provedena među posjetiteljima su potvrdila da je prezentiranje arhitekture kroz arhitektonsku dokumentaciju teško razumljivo široj publici.¹⁴ Ograničenja takvog izlaganja su teška čitljivost tlocrta i perspektiva nestručnom promatraču ili nejasna povezanost fragmenata arhitekture na fotografijama, crtežima i maketama. Stoga se u novije doba zastupaju novi digitalni mediji poput animacija, dokumentarnih filmova, interaktivnih instalacija i dr., koji su se pokazali kao načini jasnijeg prezentiranja, povezivanja i stavljanja arhitekture i urbanizma u kontekst.

¹² Silva Kalčić, „Arhitektura bez grada“, u: *50. zagrebački salon*, katalog izložbe (Zagreb, Dom HDLU, 1. – 18.10.2015.), (ur.) Silva Kalčić, Zagreb: UHA, 2012., str. 27.

¹³ Jennifer Carter, „Architecture by Design: Exhibiting Architecture Architecturally“, u: *MediaTropes eJournal Vol. III*, No. 2 (2012), str. 46.

¹⁴ Takehiko Nagakura i Woong-ki Sung, „Ramalitique: Augmented Reality in Architecture Exhibitions“, Istraživački rad za Massachusetts Institute of Technology, 2013., str. bez paginacije

2. Povijesni kontekst *Zagrebačkog salona*

„U godinama osnivanja Salona hrvatska likovna i arhitektonska scena na tragu liberalnih 1950-ih – oslobađanja od zadataka ideološke nadgradnje socijalističkog društva te vraćanja modernizmu i afirmaciji apstrakcije – eksperimentira s novim oblikovnim, prostornim i gradotvornim konceptima među kojima su i oni utopijski, poput projekta *Sinturbanizma* Vjenceslava Richtera, *Hidroida* Vojtjeha Delfina ili *Domobila* Andrije Mutnjakovića.“¹⁵

Partijska je stega nakon pada staljinističkog režima 1958. godine i smjene središnje figure jugoslavenskog obavještajnog i sigurnosnog aparata Aleksandra Rankovića¹⁶ 1966. godine počela popuštati, što je u Hrvatskoj oslobodilo kreativnu energiju i dovelo do veće otvorenosti i razmjene informacija sa Zapadom putem izložbi, tiska, radija i televizije. Kako bi razmjena informacija bila što kvalitetnija i intenzivnija, kulturne i znanstvene institucije počele su osnivati mnogobrojna udruženja koja su organizirala razne manifestacije sa svrhom promicanja interesa svojih članova.¹⁷ Jedna od takvih manifestacija bio je i *Zagrebački salon* osnovan 1965. godine, od strane Skupštine grada Zagreba i na poticaj *Udruženja likovnih umjetnika Hrvatske* (u nastavku ULUH), *Udruženja likovnih umjetnika primijenjenih umjetnosti Hrvatske* (u nastavku ULUPUH), *Društva arhitekata Zagreb* (u nastavku DAZ), *Saveza arhitekata Hrvatske* (u nastavku SAH) i *Urbanističkog društva Zagreb* (u nastavku UDZ), a s ciljem promicanja općedruštvenih vrijednosti i javnog valoriziranja dostignuća u području arhitekture, urbanizma, dizajna, lijepih i primijenjenih umjetnosti.¹⁸

2.1. Arhitektura i urbanizam u Hrvatskoj u drugoj polovici dvadesetog stoljeća

Nakon Drugog svjetskog rata se Jugoslavija, iz pretežno agrarne, preobrazila u industrijsku zemlju s razvijenim kulturnim, društvenim i ekonomskim životom što je uzrokovalo nagli rast gradova te zahtijevalo dodatnu organizaciju, uređenje i obnovu svih aspekata gradskog života, posebice arhitekture i urbanizma.¹⁹ Primjerice, samo u Zagrebu broj

¹⁵ Tamara Bjažić Klarin, „Razumjeti i čuvati tradiciju: Razgovor sa Željkom Čorak povodom 50. Zagrebačkog salona arhitekture“, u: *Kvartal* XII, 3/4 (2015.), str. 6

¹⁶ Ranković, Aleksandar, Enciklopedija.hr, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=51805> (pregledano 28.1.2020.)

¹⁷ Maroje Mrduljaš, „Arhitektura“, u: *Šezdesete u Hrvatskoj – Mit i stvarnost*, katalog izložbe (Zagreb, Muzeju za umjetnost i obrt, 26.4. – 30.9.2018.), Zagreb: Muzej za umjetnost i obrt, 2018., str. 167.

¹⁸ Tamara Bjažić Klarin, 2015., str. 4.

¹⁹ Mirko Peršen, *Socijalistička republika Hrvatska*, Zagreb: Centar za društvene djelatnosti omladine, 1972., str. 337.

stanovnika je od 1945. do 1971. godine narastao s 82 000 na 175 000.²⁰ Brzi porast broja stanovništva podrazumijevao je i veći broj stambenih kapaciteta što je rezultiralo izgradnjom tipskih stambenih naselja koja su postala simboli arhitekture druge polovice četrdesetih godina u Jugoslaviji.²¹ Osim razvoja industrije te porasta gradova i stanovništva, veliki utjecaj na arhitekturu imala je i vladajuća politika i ideologija. Iako su države sastavnice socijalističke Jugoslavije formalno bile decentralizirane, svi veći projekti morali su biti odobreni od središnjeg upravnog aparata,²² čime je gradski prostor postao ideološki produkt čiju su konfiguraciju definirale politika, ekonomija i društvo.²³ Navedene okolnosti prouzročile su prekid s tradicijom međuratne *Zagrebačke arhitektonske škole* koju je karakterizirao avangardni funkcionalizam i „velika“ arhitektonska imena poput Drage Iblera.²⁴

Situacija se mijenja početkom pedesetih godina kada započinje raspuštanje velikih državnih projektnih zavoda što je omogućilo razvoj malih arhitektonskih ureda i utjecaj udruženja poput Društva arhitekata Zagreb i Savez arhitekata Hrvatske.²⁵ Mijenja se i politička, kulturna i umjetnička klima unutar Hrvatske te međunarodni status Jugoslavije koji je u to vrijeme bio ambivalentan zbog snažnih veza s SSSR-om s jedne i težnjom prema otvaranju utjecajima sa Zapada s druge strane.²⁶ Na području arhitekture i urbanizma, neorganiziranu i egzistencijalno orijentiranu poratnu obnovu zamijenile su strategija i kreativnost²⁷ zbog čega je pedesete obilježilo intenzivno urbanističko planiranje; izgrađena su brojna stambena tipska naselja, javio se pojam *mikrokrajina*,²⁸ a pojedinačna arhitektura bila je podređena urbanističkoj slici. Novi trend u arhitekturi bila je staklena stijena, a jedno od najznačajnijih djela na kojem se ta aktualnost odrazila je bio paviljon Jugoslavije kojeg je projektirao arhitekt Vjenceslav Richter za Svjetsku izložbu u Bruxellesu 1958. godine. Neki od značajnijih događaja pedesetih godina u području arhitekture i urbanizma u Hrvatskoj su:

²⁰ Mirko Peršen, 1972., str. 337.

²¹ Žarko Domljan, „Arhitektura XX stoljeća u Hrvatskoj“, u: *Arhitektura XX vijeka*, (ur.) Nataša Tanasijević-Popović, Zagreb: Spektar, 1986., str. 42.

²² Žarko Domljan, 1986., str. 42.

²³ Sandra Križić Roban, „Modernost u arhitekturi, urbanizmu i dizajnu interijera nakon Drugog svjetskog rata“, u: *Socijalizam i modernost: umjetnost, kultura i politika 1950.-1974.*, katalog izložbe (Zagreb, Muzej suvremene umjetnosti, 2.12.2011. – 5.2.2012.), (ur.) Ljiljana Kolečnik, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 2012., str. 70–71.

²⁴ Sandra Križić Roban, „Modernost u arhitekturi“, 2012., str. 46.

²⁵ Žarko Domljan, 1986., str. 42.

²⁶ Zvonko Maković, „Pedesete“, u: *Pedesete godine u hrvatskoj umjetnosti*, katalog izložbe (Zagreb, Dom hrvatskih likovnih umjetnika, 24.10. – 7.12.2004.), (ur.) Zvonko Maković, Zagreb: Dom HDLU-a, 2004., str. 6

²⁷ Sandra Križić Roban, „Modernost u arhitekturi“, 2012., str. 51-53.

²⁸ Žarko Domljan, 1986., str. 42.

početak izgradnje Vukovarske ulice u Zagrebu (1949.), pokretanje časopisa *Čovjek i prostor* (1954.) i preseljenje *Zagrebačkog Velesajma* u Novi Zagreb (1956.).²⁹ Zbog posljedica ratnih razaranja počela su se otvarati i brojna konzervatorska pitanja, a jedno od najproblematičnijih bilo je kako uklopiti novogradnju u stare gradske jezgre poput one grada Zadra.³⁰

Šezdesetih se godina na području arhitektonskog oblikovanja javljaju dvije međusobno suprotne struje – rastvaranje građevinskog volumena u horizontalno razvedene sklopove čiji je najbolji primjer *Radničko sveučilište Moša Pijade* (1961.) u Zagrebu arhitekata Radovana Nikšića i Ninoslava Kučana te zatvaranje volumena arhitekture u transparentnu prizmu čiji je reprezentativni primjer *Stakleni neboder* (1959.) na ondašnjem Trgu republike u Zagrebu arhitekata Josipa Hitila, Slobodana Jovičića i Ivana Žuljevića.³¹ Na području urbanizma napušten je pojam *mikrokrajina* te se započelo s drugim valom urbanizacije koji se temeljio na ideji sveobuhvatnog planiranja i humanizaciji gradskih područja.³² U središte interesa arhitekture i urbanizma postavlja se čovjek kao sudionik i korisnik javnih gradskih površina, a jedan od najranijih primjera koji je odražavao tendenciju „arhitekture po mjeri čovjeka“ u Hrvatskoj bio je *Blok centar* u Osijeku arhitekta Radovana Miščevića dovršen 1968. godine.³³

Sedamdesete su godine bile obilježene pluralizmom stilova kao simbola otpora mlađe generacije arhitekata prema do tada prevladavajućoj uniformnosti i estetskim karakteristikama modernističkog funkcionalizma.³⁴ Neka od paradigmatičkih djela arhitekture sedamdesetih godina u Hrvatskoj to jasno i odražavaju, primjerice *Spomen dom boraca NOR-a i omladine u Kumrovcu* (1974.) arhitekata Ivana Filipčića i Berislava Šerbetića³⁵ i *Stadion Poljud* Borisa Magaša sagrađen 1979. godine za *Osme mediteranske igre* održane u Splitu.³⁶ Nagli porast turizma rezultirao je intenzivnom izgradnjom brojnih odmarališta i hotela te urbanističkim planiranjem obalnog područja.³⁷ Zbog gospodarske se stagnacije osamdesetih godina u Jugoslaviji gradilo znatno manje, a najznačajniji događaj, koji je doprinio intenzivnom

²⁹ Žarko Domljan, 1986., str. 42.

³⁰ Žarko Domljan, 1986., str. 43.

³¹ Isto.

³² Žarko Domljan, 1986., str. 44.

³³ Isto.

³⁴ Žarko Domljan, 1986., str. 45.

³⁵ Isto.

³⁶ Isto.

³⁷ Radovan Miščević, „Prema antologiji hrvatskog urbanizma i prostornog planiranja“, u: *Arhitektura* br. 214, 1998., str. 15.

uređenju i izgradnji Zagreba, bila je *Univerzijada* održana 1987. godine.³⁸ Tom prigodom izgrađen je sportski centar *Jarun*, košarkaška dvorana *Cibona* i plivalište *Mladost* u čijem se stilu gradnje osjetio utjecaj postmodernizma, a obnovljeni su među ostalima Trg Republike (danas Trg bana Josipa Jelačića), stadion *Dinamo*, sportski centar *Šalata* i brojni drugi objekti.

Početak devedesetih godina je u svijetu bio obilježen padom *Berlinskog zida* koji je fizički i simbolički dijelio Istočni i Zapadni blok, dok je u Hrvatskoj to razdoblje obilježeno raspadom Jugoslavije i traumatičnim ratnim sukobom (1991.-1995.) za neovisnost njezinih bivših država sastavnica.³⁹ Nakon rata je Hrvatska, kao samostalna, ali ekonomski oslabjela zemlja, bila u potrazi za novim identitetom i međunarodnim priznanjem što je dovelo do brojnih društvenih, političkih i ekonomskih previranja koja su snažno utjecala na arhitektonsku praksu. Arhitekti su pokušavali pronaći novi stil bez tragova nasljeđa socijalizma, nešto što bi se moglo zvati „hrvatskom arhitekturom“, istovremeno se otvarajući globalnim utjecajima što se osjetilo u intenziviranju internacionalnih suradnji putem izložbi i sudjelovanja na natječajnim projektima.⁴⁰ Pojavili su se novi tipovi arhitekture, poput *shopping* centara i urbanih vila te je obnovljena praksa izgradnje sakralnih građevina.⁴¹ Negativan utjecaj na cjelokupno društvo, pa tako i na arhitekturu, imala je nagla privatizacija pa je zbog nedostatnosti uloge države, koja bi usmjerila partikularne investicije u projekte od opće koristi, pojedinim ulagačima bilo omogućeno da grade proizvoljno i nekontrolirano.⁴² Posljedica toga bila je intenzivna, ali nekvalitetna izgradnja.⁴³

U prvom desetljeću 21.-og stoljeća se donose novi zakoni kojima se pokušavaju bolje uskladiti zahtjevi investitora i struke te regulirati poratna obnova, međutim to je sve još uvijek bilo nedovoljno za kvalitetnu, sveobuhvatnu i planiranu izgradnju. Osjetna je bila globalizacija i digitalizacija te samoinicijativna angažiranost nove generacije arhitekata poput Hrvoja Njirića, Helene Paver Njirić, Saše Randića, Idisa Turata, studia *3LHD* i dr.⁴⁴ Kreativni

³⁸ Ivo Maroević, *Kronika zagrebačke arhitekture 1981. – 1991.*, <https://www.ipu.hr/article/en/228/kronika-zagrebacke-arhitekture-19811991> (pregledano 15. ožujka 2020.)

³⁹ Sandra Križić Roban, „Devedesete: Nesigurnosti i izmještenost „zaboravljenog“ desetljeća“, u: *Život umjetnosti* 90 (2012.), str. 4-9.

⁴⁰ Radovan Mišćević, 1998., str. 20.

⁴¹ Ognjen Čaldarović, „Socijalni kontekst hrvatske arhitekture“, u: *38. zagrebački salon*, katalog izložbe (Zagreb, Gliptoteka HAZU, 27.11. – 27.12.2003.), (ur.) Maja Trinajstić, Zagreb: UHA i DAZ, 2003., str. 16.-18.

⁴² Silva Kalčić, 2015., str. 29.

⁴³ Marijan Hržić i Žana Radetić, „Osluškiivanje praznine – dvadeset i više godina urbanizma“, *Oris* 77 (2012.), str. 145.

⁴⁴ Manuel Gausa, „Hrvatska, laboratorij promjen(a)e: Između istraživanja i samopotvrde“, u: *41. zagrebački salon: arhitektura*, katalog izložbe (Zagreb, Trg bana Josipa Jelačića, 19.10. – 19.11.2006.), (ur.) Silva Kalčić, Zagreb: UHA, 2006., str. 11.–12.

potencijal i postupni napredak arhitekture i urbanizma u Hrvatskoj prekinut je 2008. godine globalnom ekonomskom krizom čije su posljedice još uvijek prisutne.

2.2. Razvoj i značenje pojma *salon* u izložbenoj praksi

Pojam *salon* dolazi iz francuskog govornog područja, a označava dnevni boravak ili prostor za društveno okupljanje i intelektualne diskusije.⁴⁵ Upravo su se u takvim privatnim salonima aristokracije u osamnaestom stoljeću organizirale prve izložbe sa svrhom da se javnosti omogući pogled na njihove bogate umjetničke zbirke. Ta praksa je institucionalizirana 1667. godine kada je održana prva godišnja izložba članova *Academie Royale de Peinture et de Sculpture* u jednom od mnogih salona dvorca Louvre u Parizu.⁴⁶ Zbog mjesta održavanje te godišnje izložbe službeno su nazvane *Pariškim salonima*.⁴⁷ *Pariški saloni* su bile revijalne godišnje izložbe djela lijepih umjetnosti odabranih od strane francuske akademije zbog čega su imale prestižan status i snažan utjecaj na razvoj umjetnosti u Europi.⁴⁸ Izložbe su bile popraćene u tiskovinama te privlačile pozornost kritičara poput Charles Pierre Baudelairea koji je u više navrata pisao osvrte na umjetnička djela izložena na njima.⁴⁹ Uspjeh, prestiž i elitizam *Pariškog salona* uzrokovao je u drugoj polovici devetnaestog stoljeća osnivanje niza sličnih izložbenih manifestacija poput *Salona odbijenih* ili *Hrvatskog salona*. Trend se nastavio i u dvadesetom stoljeću te je primjerice u Parizu 1903. godine osnovan *Jesenski salon*, a u Zagrebu 1916. godine *Proljetni salon*. S vremenom su izložbene manifestacije s prefiksom *salon* u nazivu postale pojam za godišnje izložbe revijalnog karaktera na kojima su izlagana umjetnička djela odabrana od strane stručnog žirija, a kojima je cilj bio afirmiranje umjetnika i umjetničkih pokreta te oblikovanje dobrog ukusa publike.

U hrvatskoj povijesti umjetnosti prije Drugog svjetskog rata organizirana su dva značajna salona – *Hrvatski salon* i *Proljetni salon*.⁵⁰ *Hrvatski salon* je 1898. godine pokrenula mlada generacija hrvatskih umjetnika pod utjecajem bečke secesije s ciljem postizanja potpune slobode umjetničkog izražavanja, što se dominantnoj akademskoj struji onog doba

⁴⁵ Jennifer Llewellyn i Steve Thompson, „The Salons“, u: *Alpha History* (2018.), <https://alphahistory.com/frenchrevolution/salons/> (pregledano 17.12.2019.)

⁴⁶ *The Paris Salon*, Encyclopedia of Art History, <http://www.visual-arts-cork.com/history-of-art/salon-paris.htm> (pregledano 17.12.2019.)

⁴⁷ Isto.

⁴⁸ Isto.

⁴⁹ Richard Webb, „Terminology in the Salon Reviews of Charles Pierre Baudelaire“, u: *The journal of aesthetic Education Vol. 27* 2 (1993.), str. 84.

⁵⁰ Petar Prelog, „Prilog poznavanju geneze *Proljetnog salona*“, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti 27* (2003.), str. 256.

nije svidjelo, pa je *Hrvatski salon* 1898. godine održan prvi i posljednji put⁵¹: „Na pameti nam je ono doba, kada je dolazak Vlaha Bukovca u Zagreb dao pobudu za prve bojeve kistom i perom, za prve zahtjeve, da napredujemo i sirotnu umjetnost hrvatsku odjenemo novijim ruhom.“⁵² Njegov nasljednik *Proljetni salon* osnovan 1916. godine je bio dužeg vijeka te je od 1916. do 1928. godine, kada je vlast zabranila njegovo daljnje organiziranje, u sklopu *Proljetnog salona* bilo održano dvadeset i šest izložbi.⁵³

Nakon Drugog svjetskog rata u Hrvatskoj su osnovana druga dva salona - *Riječki salon* koji je sveukupno održan pet puta od 1954. do 1963. godine⁵⁴ i *Zagrebački salon* osnovan 1965. godine i održavan u kontinuitetu sve do danas. Mnogi kritičari su isticali nedostatnost ideje revijalnog izlaganja koju pojam *salona* sa sobom nosi pa tako povjesničarka umjetnosti Elena Cvetkova za *Večernji list* povodom *Devetog zagrebačkog salona* 1974. godine piše: „Vrijeme *Salona* je prošlo. Ideja o revolucionarnom salonu stara je stotinu godina, kad ta revolucionarnost dobije navodnike i kad nam se svijest o društvenom angažiranju likovnog svodi na salonsku revoluciju – onda tu nešto nije u redu.“⁵⁵ To će se pokazati točnim za *Zagrebački salon* koji s vremenom, zbog porasta broja različitih institucionaliziranih i nezavisnih izložbenih manifestacija, gubi svoj značaj i interes publike.

2.3. Izložbene manifestacije koje prethode *Zagrebačkom salonu*

Zagrebački salon nije izolirana pojava u hrvatskoj izlagačkoj praksi. Mnoge su prethodne izložbe izravno ili neizravno utjecale na njegovo osnivanje i oblikovanje. U nastavku su navedene one koje sami organizatori ističu kao relevantne te je objašnjeno kako se njihov utjecaj odrazio na sam *Salon*.

U tekstu „Arhitektura na 9. zagrebačkom salonu“, objavljenom u časopisu *Arhitektura* 1974. godine, *Zagrebački salon* se dovodi u vezu s *Proljetnim salonom*.⁵⁶ *Proljetni salon* je bila izložbena manifestacija koja se održavala jednom godišnje u proljeće od 1916. do 1928. godine.⁵⁷ Na dvadeset i šest izložbi, koliko ih je ukupno bilo održano, izlagana su djela

⁵¹ Petar Prelog, „Artikulacije moderniteta. Institucije, secesije, publika“, u: *Moderna umjetnost u Hrvatskoj 1989.-1975.*, (ur.) Ljiljana Kolečnik i Petar Prelog, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 2012., str. 15.

⁵² *Hrvatski proljetni salon*, katalog izložbe (Zagreb, Umjetnički paviljon, 16.3. – 1.4.1916.), Zagreb: Hrvatsko društvo likovnih umjetnika, 1916., str. bez paginacije.

⁵³ Petar Prelog, *Proljetni salon, 1916-1928*, najava izložbe (Zagreb, Umjetnički paviljon, 12.4. – 20.5.2007.), URL: <https://www.umjetnicki-paviljon.hr/en/portfolios/the-spring-salon-1916-1928/> (pregledano 17. prosinca 2019.)

⁵⁴ Berislav Valušek, „Salon 54 u Rijeci“, u: *Život umjetnosti* 36 (1983.), str. 105.

⁵⁵ Elena Cvetkova, „Kome i čemu služi?“, u: *Večernji list*, Zagreb, 15. svibnja 1974.

⁵⁶ „Arhitektura na 9. zagrebačkom salonu“, u: *Arhitektura* br. 148 (1974.) 40. – 45., str. 40.

⁵⁷ Petar Prelog, 2003., str. 256.

najznačajnijih predstavnika moderne likovne umjetnosti u Hrvatskoj zbog čega je *Proljetni salon* postao značajan za cjelovito sagledavanje i vrednovanje hrvatske umjetnosti međuratnog razdoblja.⁵⁸ Izložbama *Proljetnog salona* kritičari su često zamjerali tematsku općenitost i stilsku neodređenost izlaganih djela što se mnogo godina kasnije zamjera i *Zagrebačkom salonu*.⁵⁹ Međutim, upravo je ta otvorenost omogućila afirmaciju nove generacije umjetnika i promicanje različitih modernističkih pravaca, od ekspresionizma do postkubizma.⁶⁰ Revijalni karakter izložbi i prezentiranje aktualnih umjetničkih ostvarenja široj publici je ono što povezuje *Proljetni* i *Zagrebački salon*, a ono što ih prvenstveno razlikuje jest sinteza svih umjetnosti prisutna u ideji i djelomično praksi *Zagrebačkog salona*.⁶¹ Osnivači *Proljetnog salona* su kao glavni cilj izložbi isticali promicanje lijepih umjetnosti, umjetničke slobode i nužnosti napretka, dok je glavni cilj osnivača *Zagrebačkog salona* bio manje reakcionaran: „prikaz ostvarenja iz svih umjetnosti na području Hrvatske unutar jedne godine.“⁶² Također, zbog različitih političkih i društvenih okolnosti u kojima se održavaju, na izložbama *Proljetnog salona* se više isticao utjecaj europskih kulturnih središta na umjetnička djela koja su izlagana, dok se *Zagrebački salon* internacionalnoj umjetničkoj sceni izravno počinje otvarati tek početkom devedesetih godina.⁶³

U intervjuu s organizatorima *Prvog zagrebačkog salona*, Vlatkom Pavletićem i Aleksandrom Bakalom, druge dvije izložbene manifestacije koje se spominju kao izravni modeli za *Zagrebački salon* su *Zagrebački trijenale* i izložbe umjetničke grupe *Zemlja*:

„Kroz tu zajedničku likovnu manifestaciju mi zapravo nastavljamo tradiciju koja je u ovom gradu začeta izložbom *Umjetničke grupe Zemlja* kada su prije trideset i nešto godina zajedno sa slikarima i kiparima u ovom istom Umjetničkom paviljonu istupila i najpoznatija imena zagrebačke arhitekture i primijenjene umjetnosti.“⁶⁴

Umjetnička grupa *Zemlja* je bila socijalno orijentirano udruženje umjetnika koje je djelovalo u razdoblju od 1929. do 1935. godine u Hrvatskoj.⁶⁵ Ono za što se grupa aktivno zalagala je socijalno angažiranje i populariziranje umjetnosti putem izložbi, predavanja i tiska te homogenost i stvaranje autentičnog nacionalnog umjetničkog izraza kroz korištenje pučkih

⁵⁸ Petar Prelog, 2003., str. 261.

⁵⁹ Jasna Galjer, *Likovna kritika u Hrvatskoj 1868. – 1951.*, Zagreb: Meandar, 2000.

⁶⁰ Petar Prelog, 2003., str. 261.

⁶¹ Tamara Bjažić Klarin, 2015., str. 9.

⁶² Petar Prelog, 2003., str. 260.

⁶³ Petar Prelog, 2003., str. 257.

⁶⁴ Vladimir Maleković, „Prvi Zagrebački salon“, u: *Vjesnik*, Zagreb 1. svibnja 1965.

⁶⁵ Petar Prelog, „Udruženje umjetnika Zemlja (1929. – 1935.) i umjetničko umrežavanje“, u: *Život umjetnosti* 99 (2016.), str. 29.

elemenata i načina slikanja.⁶⁶ Izložbe su bile važan dio njena djelovanja i intenziviranja kontakata s inozemstvom, a putem njih se grupa društveno angažirala i prezentirala svoj rad publici. U kratkom razdoblju svog formalnog djelovanja, grupa je održala ukupno osam samostalnih izložbi u Zagrebu, Parizu, Beogradu i Sofiji te sudjelovala na još nekoliko skupnih izložbi u inozemstvu.⁶⁷ Specifičnost izložbi grupe *Zemlja* bila je da nisu odvajali umjetničke discipline, nego su ih okupljali na jednom mjestu i to najčešće u izložbenim prostorima Umjetničkog paviljona ili *Salona Ullrich*.⁶⁸ „Umjetnost treba da bude jedno s narodom, umjetnost ne treba više da bude užitak malobrojnih nego sreća i život mnoštva. Cilj je spajanje svih umjetnosti u okrilju velike arhitekture.“⁶⁹ – homogenost i socijalna angažiranost ciljevi su koji su povezivali grupu *Zemlja* i *Zagrebački salon* u sklopu kojeg je 1971. godine održana prva kritička retrospektiva *Zemlje* u Hrvatskoj, a tim povodom bio je tiskan i opsežan popratni katalog.⁷⁰

Neposredni prethodnik *Zagrebačkog salona* bio je *Zagrebački trijenale* – prva izložbena manifestacija domaćeg dizajna koju je 1955. godine, po uzoru na svjetsku izložbenu manifestaciju dizajna *Triennale di Milano*, organiziralo udruženje ULUPUH, kasnije jedan od pokretača i organizatora *Zagrebačkog salona*. Iako je održan svega dva puta, 1955. i 1959. godine, na *Zagrebačkom trijenalu* je afirmirana uloga dizajna u društvu i ostvarena je ideja sinteze koju su pedesetih godina zagovarali članovi umjetničke grupe *Exat 51*.⁷¹ *Prvi zagrebački trijenale* održan je u Umjetničkom paviljonu, a autor postava bio je arhitekt Vjenceslav Richter, kasnije u više navrata sudionik i organizator *Zagrebačkog salona*. Osim dizajna, na izložbama su se mogli vidjeti i radovi iz područja grafike, slikarstva, arhitekture, scenografije, fotografije, industrijskog oblikovanja i grafičkog dizajna, koji su bili izloženi zajedno, bez ikakve podjele među njima.⁷² Od popratnog sadržaja tiskan je katalog izložbe i dodijeljene su tri jednakovrijedne nagrade Bernardu Bernardiju, Vjenceslavu Richteru i Milanu Vulpeu. *Drugi zagrebački trijenale* bio je održan četiri godine kasnije, a osim revijalne izložbe u Umjetničkom paviljonu, održane su još dvije popratne – didaktička izložba o industrijskom oblikovanju u Kabinetu grafike u Zagrebu i izložba kulture stanovanja u

⁶⁶ Petar Prelog, 2016., str. 30.

⁶⁷ Petar Prelog, 2016., str. 32.

⁶⁸ Petar Prelog, 2016., str. 32.-34.

⁶⁹ Božidar Gagro, „*Zemlja* između uzroka i posljedice“, u: *Kritička retrospektiva „Zemlja“*, katalog izložbe (Zagreb, Umjetnički paviljon, 8.5. – 8.6.1971.), Zagreb: Izdavački zavod JAZU, 1971., str. 10.

⁷⁰ *Kritička retrospektiva „Zemlja“*, katalog izložbe (Zagreb, Umjetnički paviljon, 8.5. – 8.6.1971.), Zagreb: Izdavački zavod JAZU, 1971.

⁷¹ Jasna Galjer, *Dizajn pedesetih u Hrvatskoj: okd utopije do stvarnosti*, Zagreb: Horetzky, 2004., str. 90 – 95.

⁷² Ana Šeparović, „Od „sinteze likovnih umjetnosti“ do Zagrebačkog salona: prilog poznavanju djelovanja ULUH-a 1960-ih“, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 42 (2018.), str. 169.

Društvu arhitekata Zagreb. Uredništvo časopisa *Arhitektura* tada je posvetilo jedan cijeli broj *Drugom zagrebačkom trijenalu* i teoriji oblikovanja. U tom je broju objavljen tekst kritičara arhitekture Darka Venturinja u kojem je naglasio važnost dizajna kao društvenog dobra i potrebu za izložbenim manifestacijama kao što je *Zagrebački trijenale*, ali je i kritizirao organizaciju i postav glavne izložbe na kojoj se zbog previše eksponata na premalo prostora „od šume nije vidjelo stablo“ te nije postignuta distinkcija kvalitete djela.⁷³ Slične kritike bit će upućene više puta i organizatorima *Zagrebačkog salona*. *Trijenale* se, prema riječima Maroja Mrduljaša, „transformirao“ u *Zagrebački salon* koji je nastavio s konceptom revijalnosti i okupljanja svih umjetničkih disciplina na jedinstvenoj izložbenoj manifestaciji.⁷⁴ Aleksandar Bakal napominje da iako *Zagrebački salon* nastavlja tradiciju *Zagrebačkog trijenala*, on ide u veću širinu te nastoji obuhvatiti svojim izlozbama sve umjetničke discipline.⁷⁵

2.4. Udruženja značajna za Zagrebački salon

Uloga umjetničkih udruženja je promicanje interesa i rada svojih članova pred nadležnim tijelima, poslodavcima i široj javnosti putem izložbi, predavanja, radionica, publikacija i nagrada. U Hrvatskoj pedesetih godina dvadesetog stoljeća dolazi do povećanja broja raznih udruženja i jačanja njihova utjecaja, čemu je uzrok prvenstveno bilo popuštanje stege centralne državne vlasti. Najznačajnija udruženja prisutna od samog početka u organizaciji *Zagrebačkog salona* su: Udruženje likovnih umjetnika Hrvatske (u nastavku ULUH), Udruženje likovnih umjetnika primijenjenih umjetnosti Hrvatske (u nastavku ULUPUH), Udruženje hrvatskih arhitekata (u nastavku UHA) i Društvo arhitekata Zagreb (DAZ).⁷⁶ Njihovi članovi, sudjelovanjem na izlozbama i u organizaciji Salona, imali su mogućnost utjecaja na odabir radova i način njihove prezentacije te na formiranje koncepta manifestacije.

2.4.1. Udruženje likovnih umjetnika Hrvatske (ULUH)

Udruženje likovnih umjetnika Hrvatske osnovano je 1868. godine, pod nazivom Društvo umjetnosti Zagreb, s primarnim ciljem promicanja interesa i djelovanja svojih

⁷³ Darko Venturini, „2. Zagrebački Triennale“, u: *Arhitektura* 1–6 (1959.), str. 21.

⁷⁴ Maroje Mrduljaš, „Zagrebački dizajn i dizajniranje Zagreba – 2“, u: *Zagreb, modernost i grad*, (ur.) Feđa Vukić, Zagreb: AGM, 2003., <http://stari.dizajn.hr/index.php?id=121-zagrebacki-dizajn-i-dizajniranje-zagreba-2> (pregledano 12. siječnja 2020.)

⁷⁵ Vladimir Maleković, „Prvi Zagrebački salon“, u: *Vjesnik*, Zagreb 1. svibnja 1965.

⁷⁶ *29. zagrebački salon*, katalog izložbe (Zagreb, 29.10. – 11.11.1994.), (ur.) Zlatko Karač, Zagreb: Muzejsko-galerijski centar, 1994., str. 4.

članova – likovnih umjetnika u Hrvatskoj. Taj je cilj udruženje nastojalo uspješno ispunjavati organiziranjem izložbi i predavanja, objavljivanjem publikacija i sudjelovanjima u pripremama zakona koji reguliraju prava likovnih umjetnika:⁷⁷

„Hrvatsko društvo likovnih umjetnika godišnje organizira ili sudjeluje u organizaciji tridesetak izložbi u četiri različito profilirana galerijska prostora, čime pokriva gotovo sve segmente umjetničkog izraza – od velikih nacionalnih i međunarodnih manifestacija, do projekata u novim medijima bliskih eksperimentu. Izložbe nastojimo pratiti predavanjima, radionicama ili prezentacijama projekata, a galerijski prostori društva otvoreni su svim vrstama umjetničkog djelovanja, od plesa i *performance*-a do glazbe i kazališta.“⁷⁸

U razdoblju neposredno nakon Drugog svjetskog rata, po uzoru na centralističku kulturnu politiku Sovjetskoga Saveza,⁷⁹ ULUH je bio dominantno umjetničko udruženje u Hrvatskoj i imao „apsolutni monopol nad umjetničkim životom.“⁸⁰ Svojim djelovanjem ULUH je davao primat liniji modernizma zasnovanoj na principu autonomije umjetnosti zbog čega su najistaknutije manifestacije kojima je zastupan neokonstruktivistički modernitet, primjerice izložbe grupe *Exat 51*, organizirane izvan te dominantne struje.⁸¹ Krajem pedesetih godina država se povlači s pozicije organizatora kulturnih događaja te se dio moći prenosi na institucije i udruženja čime je ULUH izgubio dio svog utjecaja:⁸²

„Može se reći da tijekom šezdesetih ULUH prolazi kroz razdoblje tranzicije, tijekom kojega se iz monopolističke doktrinarne institucije transformira u strukovno udruženje usmjereno na praktične probleme umjetnika, a ostalim strukama, kao što su likovna kritika, povijest umjetnosti, kustoske i muzejske prakse, prepušta tumačenja i interpretaciju umjetnosti, postavljanje izložbi, žiriranje itd.“⁸³

Povodom simpozija i izložbe na temu sinteze održanih 1963. godine u Beogradu, ULUH je javno iznio prigovor da je simpozij pretjerao s povezivanjem umjetnosti i industrijskog

⁷⁷ *Statut Hrvatskog društva likovnih umjetnika*, Hrvatsko društvo likovnih umjetnika, 7.6.2017., str. 2–3., <http://www.hdlu.hr/wp-content/uploads/2018/06/Statut-od-7.6.2017.-usvojen-na-Skup%C5%A1tini-i-potvr%C4%91eni-od-Gradskog-ureda-za-upravu.pdf> (pregledano 12. siječnja 2020.)

⁷⁸ „O nama“, URL: <https://www.hdlu.hr/o-nama/> (pregledano 12.1.2020.)

⁷⁹ Ljiljana Kolešnik, „Prilozi interpretaciji hrvatske umjetnosti 50-ih godina. Prikaz formativne faze odnosa moderne umjetnosti i socijalističke Države“, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 29 (2005.), str. 308. „Struktura strukovnih udruženja i sustav godišnjih izložbi, način financiranja likovne proizvodnje (...) još godinama funkcioniraju prema principima što su izravno preuzeti iz sovjetske društvene prakse.“

⁸⁰ Ana Šeparović, 2018., str. 170.

⁸¹ Ana Šeparović, 2018., str. 169–170.

⁸² Ljiljana Kolešnik, *Između Istoka i Zapada: hrvatska umjetnost i likovna kritika 50-ih godina*, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 2006., str. 69. i 92.

⁸³ Ana Šeparović, 2018., str. 170.

oblikovanja,⁸⁴ prema čemu se može zaključiti da je udruženje inicijalno bilo protiv ideje sinteze. Međutim, upravo su nepovoljni položaj u kojem se ULUH nalazio i pritisak od strane brojnih kritičara i drugih udruženja, doveli do toga da šezdesetih godina prihvati sintezu i na njoj zasnue neke od svojih važnih inicijativa, uključujući i *Zagrebački salon*. Nakon trijenalne podijele *Zagrebačkog salona* 1975. godine, ULUH preuzima u sklopu te manifestacije organizaciju izložbi lijepih umjetnosti.

2.4.2. Udruženje likovnih umjetnika primijenjenih umjetnosti Hrvatske (ULUPUH)

Udruženje ULUPUH osnovano je 1950. godine odvajanjem od ULUH-a u kojem mu je preteča bila *Sekcija za primijenjenu umjetnost, republičkog i saveznog strukovnog udruženja likovnih i primijenjenih umjetnosti*. Uz Akademiju za primijenjene umjetnosti u Zagrebu, osnovanu 1949. godine, ULUPUH je najviše doprinio institucionalizaciji primijenjene umjetnosti i dizajna, tada relativno slabo izučavanih i zastupljenih područja u Hrvatskoj. Glavna zadaća mu je promoviranje primijenjene umjetnosti i dizajna putem izložbi, međunarodnih suradnji i edukacije, a neke od najznačajnijih manifestacija koje je udruženje organiziralo bile su izložbe *Prvi* (1955.) i *Drugi zagrebački trijenale* (1959.), *Porodica i domaćinstvo* (1957., 1958., 1960.) te osnivanje Studija za industrijsko oblikovanje (1955.).⁸⁵ Godine 1964. ULUPUH se priključio inicijativi za pokretanje izložbene manifestacije *Zagrebački salon* čiji organizator izložbi primijenjenih umjetnosti i dizajna ostaje sve do danas. Udruženje je 1975. godine osnovalo i *ZGRAF* – Međunarodnu izložbu grafičkog dizajna i vizualnih komunikacija koja se redovito održava svake tri godine.⁸⁶ Prema *Statutu* iz 2015. godine, ciljevi udruženja su i dalje: razvijanje i stimuliranje hrvatske primijenjene umjetnosti i dizajna, zaštita slobode stvaralaštva i njegovo primjereno vrednovanje i unapređenje suradnje s ostalim udrugama umjetnika u Hrvatskoj i u inozemstvu putem izdavačke djelatnosti, izložbi, edukacije, nagrada i sudjelovanja u oblikovanju zakona i propisa.⁸⁷ Sekcije u sastavu ULUPUH-a su brojne, od arhitekture, pejzažne arhitekture, fotografije, grafičkog dizajna, produkt dizajna, multimedija i vizualnih komunikacija do

⁸⁴ Ana Šeparović, 2018., str. 169.

⁸⁵ Bartol Fabijanić, *Društvena uloga dizajna i primijenjenih umjetnosti na primjeru izložbene manifestacije Zagrebački salon od 1960-ih do 1990-ih godina*, diplomski rad, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za povijest umjetnosti i Odsjek za sociologiju, mentorice: dr. sc. Branka Galić i dr. sc. Jasna Galjer, 2016., str. 33., 37. i 41.

⁸⁶ *Povijest Zgrafa*, <https://www.zgraf.hr/o-zgrafu/povijest-zgraf/> (pregledano 29.5.2020.)

⁸⁷ *Statut Hrvatske udruge likovnih umjetnika primijenjenih umjetnosti*, Hrvatska udruga likovnih umjetnika primijenjenih umjetnosti, 15.9.2015., <https://ulupuh.hr/o-nama/statut/> (pregledano 12. siječnja 2020.)

ilustracije, karikature, stripa, animiranog filma, kazališta, odijevanja, oblikovanja metala, stakla i keramike.

2.4.3. Udruženje hrvatskih arhitekata (UHA)

Godine 1878. u Zagrebu je osnovan Klub inženirah i arhitektah, preteča današnjeg Udruženja hrvatskih arhitekata. Nakon Drugog svjetskog rata UHA djeluje kao sekcija za arhitekturu u okviru Društva inženjera i tehničara Hrvatske, koja je imala važnu ulogu u organiziranju tehničkih stručnjaka sa zadatkom obnove i izgradnje Jugoslavije.⁸⁸ Djelatnost sekcije za arhitekturu bila je usredotočena na formiranje pravilnika i raspisivanje natječaja te objavljivanje tehničke literature i periodike.⁸⁹ Sekcija arhitekture se od Društva inženjera i tehničara Hrvatske odvojila 1950. godine i postala Društvo arhitekata Hrvatske, unutar kojeg od 1956. godine djeluje i Društvo arhitekata Zagreb. U Hrvatskoj je šezdesetih godina strukovna platforma za raspravu o arhitekturi, urbanizmu, dizajnu, lijepoj i primijenjenoj umjetnosti bila osigurana putem raznih udruženja, a DAH je bio stožerno mjesto za promoviranje arhitekture. Njegovi članovi su organizirali debate, provodili natječaje, izdavali stručne časopise *Čovjek i prostor* i *Arhitektura* te pomagali u organizaciji manifestacija na kojima su bili zastupljeni arhitektura i urbanizam, primjerice *Zagrebački trijenale* i *Zagrebački salon*.⁹⁰ U vrijeme kada je osnovan *Zagrebački salon*, UHA i DAZ su bili dio Saveza arhitekata Jugoslavije (SAJ), a iz kojeg su istupili u listopadu 1991. godine i nastavili samostalno djelovati.⁹¹ UHA i DAZ do 1975. godine organizaciju *Zagrebačkog salona* dijele s drugim udruženjima, a nakon trijenalne podjele DAZ postaje vodeći organizator dijela arhitekture i urbanizma. Od 2003. godine organizaciju *Zagrebačkog salona* arhitekture i urbanizma preuzima UHA, čime predsjednici udruženja automatski postaju i predsjednici organizacijskog odbora.⁹² Prema statutu iz 2015. godine UHA je neprofitna, nevladina, profesionalna organizacija koja djeluje kao strukovni savez regionalnih, županijskih i gradskih društava arhitekata. Izdavač je časopisa *Arhitektura* (od 1947.) i *Čovjek i prostor* (od 1954. godine tiskan, od 2012. godine online: www.covjekiprostor.net), organizira izložbe i dodjeljuje brojne godišnje nagrade, poput *Viktor Kovačić*, *Drago Galić*, *Bernardo Bernardi*, *Neven Šegvić* i *Godišnje nagrade UHA-e*, „s ciljem razvijanja i afirmiranja hrvatske

⁸⁸ Tomislav Premerl, „Povijest UHA-e do 1996.“, u: *Čovjek i prostor* 505-507 (1996.), <https://uha.hr/povijest/> (pregledano 1. travnja 2020.)

⁸⁹ Isto.

⁹⁰ Maroje Mrduljaš, 2018., str. 168.

⁹¹ Tomislav Premerl, „Povijest UHA-e do 1996.“, u: *Čovjek i prostor* 505-507 (1996.), <https://uha.hr/povijest/> (pregledano 1. travnja 2020.)

⁹² *Izložbe*, Udruženje hrvatskih arhitekata, <https://uha.hr/izlozbe/> (pregledano 15. ožujka 2020.)

arhitekture i urbanizma, kulture prostora i zaštite čovjekova okoliša, a u skladu s etikom i uzancama arhitektonskog poziva.“⁹³

2.5. Pojam *sinteze* u hrvatskoj umjetničkoj i izložbenoj praksi

Pojam *sinteze* u hrvatskoj je umjetnosti prvi puta u svom programu istaknulo *Udruženja umjetnika Zemlja*.⁹⁴ Na trećoj izložbi grupe *Zemlja* održanoj 1932. godine u Umjetničkom paviljonu u Zagrebu „prvi put u našoj izložbenoj praksi obuhvaćena su različita umjetnička područja kao nedjeljiva cjelina. Nova i moderna ideja zemljaša da su slikarstvo, kiparstvo, arhitektura, primijenjena umjetnost i naivno slikarstvo nedjeljivi partneri, ne samo da je revolucionarna u svoje vrijeme, već je značila i historijski zaokret prema sintezi.“⁹⁵ Gašenjem grupe privremeno je s hrvatske umjetničke scene nestala i sinteza, ali je pedesetih godina pod utjecajem tadašnje kulturološke i društvene klime „oživljava“ umjetnička grupa *Exat 51*.⁹⁶ U manifestu grupe iz 1951. godine, egzatovci jasno naglašavaju da „grupa ne vidi razliku između tzv. čiste i tzv. primijenjene umjetnosti“⁹⁷ i da „svojim glavnim zadatkom smatra usmjerenje prema sintezi svih likovnih umjetnosti“⁹⁸ s ciljem „uključivanja svih kreativnih intervencija u zahtjevnu konstrukciju materijalne kulture.“⁹⁹ Od svih egzatovaca, sintezi je, kako u grupi tako i izvan nje, najviše bio posvećen arhitekt Vjenceslav Richter.¹⁰⁰ Godine 1964. u svojoj knjizi *Sinturbanizam* objavljuje tekst „Prognoza životne i likovne sinteze kao izraza naše epohe“ koji je teorijska razrada ideje sinteze, a u nastavku knjige ide i korak dalje te iznosi da je „likovna sinteza viša forma jedinstva“¹⁰¹ jer u njoj nema ni arhitekture, ni plastike, ni slikarstva u klasičnom smislu već je sve jedinstveni umjetnički svijet: „Postoji motrilac kao subjekt i jedinstveni likovni svijet, prostor, u kome se sve nalazi, kreće, miruje, živi. Ako smo u cjelovitom svijetu dio jedne likovne sinteze, sve je arhitektura, sve je plastika, sve je slika, uključujući i motrioca kao motoričko-plastički i kao psihološki

⁹³ *Statut Udruženja hrvatskih arhitekata*, Udruženje hrvatskih arhitekata, 19.9.2015., https://uha.hr/ow/wp-content/uploads/2019/10/Udruzenje-hrvatskih-arhitekata_UHA_statut.pdf (pregledano 12. siječnja 2020.)

⁹⁴ Josip Depolo, „Zemlja 1929 – 1935.“, u: *1929–1950: Nadrealizam, postnadrealizam, socijalna umetnost, umetnost NOR-a, socijalistički realizam*, katalog izložbe (Beograd, Muzej savremene umetnosti, travanj – lipanj 1969.), (ur.) Miodrag B. Protić, Beograd: Muzej savremene umetnosti, 1969., str. 41.

⁹⁵ Isto.

⁹⁶ Jasna Galjer, „Ideja sinteze i konflikt modernizma : Od Le Corbusiera i grupe Espace do grupe Exat 51 i Vjenceslava Richtera“, *Arhitekturna zgodovina 3 : Arhitektura in politika*, ur. dr. sc. Renata Novak Klemenčič, Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2017, str. 111.

⁹⁷ Jerko Denegri, *Exat 51 i Nove tendencije: umjetnost konstruktivnog pristupa*, Zagreb: Horetzky, 2000., str. 69.

⁹⁸ Isto.

⁹⁹ Jasna Galjer, 2017., str. 111.

¹⁰⁰ Jasna Galjer, 2017., str. 112.

¹⁰¹ Vjenceslav Richter, *Sinturbanizam*, Zagreb: Mladost, 1964., str. 15.

elemenat.“¹⁰² Iako je i sam u aktivno provodio ideju sinteze, posebice u izložbenoj arhitekturi,¹⁰³ kao idealan primjer ostvarenja sinteze u Hrvatskoj, Richter navodi *Radničko sveučilište Moša Pijade* arhitekata Radovana Nikšića, Ninoslava Kučana i Bernarda Bernardija (interijer) sagrađeno 1961. godine.¹⁰⁴

Ideja o izložbenoj manifestaciji *Zagrebački salon* nastala je 1964. godine među članovima udruženja ULUH-a koji u prvotnoj zamisli nisu imali sintezu umjetnosti, već nastavak nasljeđa revijalnih izložbi prethodno spomenutog *Proljetnog salona*, zbog čega je u nazivu manifestacije korišten pojam *salon*.¹⁰⁵ Isprva je *Zagrebački salon* trebao biti revijalna izložba ostvarenja iz područja slikarstva, kiparstva i grafike nastalih unutar godine dana, međutim, uskoro se pod pritiskom drugih zainteresiranih udruženja (ULUPUH, DAZ i UDZ), koja su preko periodike upozoravala na jednostranost inicijative koju treba financirati Gradska skupština i zapostavljenost ostalih umjetničkih područja, započelo s implementiranjem sinteze u koncept manifestacije.¹⁰⁶ Kako je do odluke o spajanju svih umjetnosti na *Zagrebačkom salonu* došlo samo nekoliko mjeseci prije planiranog otvorenja, on je otvoren sa svim slabostima koje jedna brzinski organizirana i opsežna revijalna izložba može imati, a prikupljeni radovi su u katalogu *Prvog zagrebačkog salona* kao i na izložbama, bili razdvojeni na lijepe i primijenjene umjetnosti. Predsjednik organizacijskog odbora Vlatko Pavletić isticao je da su postavljene dvije odvojene, ali sinkronizirane izložbe i najavio da se u budućnosti može očekivati znatno homogeniji i kvalitetniji Salon.¹⁰⁷ Obećanje se djelomično ostvarilo tek na *Trećem zagrebačkom salonu* kada su na jednom mjestu, u izložbenom prostoru Umjetničkog paviljona u Zagrebu, po prvi puta u sklopu *Zagrebačkog salona* sve umjetnosti izložene zajedno. Ta praksa se zadržala do 1974. godine kada je Salon trajno razdvojen na tri izložbe – lijepih umjetnosti, arhitekture i urbanizma te primijenjenih umjetnosti, koje se sve do danas izmjenjuju u trijenalnom ritmu: „Time je napuštena polazna premisa utemeljitelja Salona koja je još uvijek utjelovljavala duh i vrijednosti međuratne i poslijeratne neoavangarde: ideju djelatne interakcije svih umjetnosti u totalitetu zadaće oblikovanja čovjekove okoline.“¹⁰⁸

¹⁰² Vjenceslav Richter, 1964., str. 15–30.

¹⁰³ Jasna Galjer, 2017., str. 112.

¹⁰⁴ Ljiljana Kolečnik, 2006., str. 155–156.

¹⁰⁵ E. C., „Osnovan Zagrebački salon“, u: *Večernji list*, 27. svibnja 1964., str. 7.

¹⁰⁶ Josip Depolo, „Kako bi trebao izgledati Zagrebački salon?“, u: *Vjesnik*, Zagreb, 14. travnja 1965., str. 6.

¹⁰⁷ Vladimir Maleković, u: „Prvi zagrebački salon“, *Vjesnik*, Zagreb, 1. svibnja 1965., str. 7.

¹⁰⁸ Ana Šeparović, 2018., str. 175.

Neuspjeh sinteze na *Zagrebačkom salonu* bio je uzrokovan kulturnom politikom prethodnih razdoblja i tehničkim poteškoćama, što znači da je problem bio stav predstavnika različitih umjetničkih disciplina koji nikako nisu mogli pronaći zajednički cilj te prevelik broj djela odabranih za izlaganje, što je dovodilo do toga da se nije mogao organizirati dovoljno veliki prostor u centru grada u kojem bi sva bila adekvatno zajedno izložena. Arhitekt Bernardo Bernardi o problemu sinteze na Salonu je izjavio:

„Često se događa, da članovi našeg Udruženja (ULUPUH), pogotovo arhitekti i arhitekti interijera, trebaju suradnju likovnih radnika, slikara, kipara, grafičara ili nešto iz tog područja. Međutim, ta se suradnja ograničava na to, da dotični likovni radnik i umjetnik dobiva jedan format koga treba da riješi unutar svog već izrađenog i razrađenog likovnog svijeta, ili da dobije jedan prostor unutar kojega treba da smjesti svoju skulpturu.“¹⁰⁹

Povjesničar umjetnosti Radovan Ivančević razlog za neuspjeh sinteze u hrvatskoj umjetnosti vidio je u neadekvatnom obrazovanju umjetnika koje ih nije pripremio za rad u društvenom prostoru i na društvenim zadacima već isključivo za atelje i galerijsku produkciju,¹¹⁰ dok je kritičar Ješa Denegri kao općeniti razlog njezine neodrživosti u Hrvatskoj i drugim zemljama naveo: „Prema Dieteru Honischu do ostvarenja sinteze nije moglo doći zbog različitih shvaćanja arhitekture: s jedne se strane prema tradicionalnom shvaćanju arhitektura ili građevinarstvo smatraju još majkom svih umjetnosti, a s druge je strane ona još samo okvir kojim se stvara javnost, unutar kojega umjetnost želi naći svoje mjesto.“¹¹¹ Blisko tim stajalištima je i ono teoretičara Gilla Dorflesa, koje iznosi dr. sc. Jasna Galjer u svom znanstvenom radu na temu sinteze u umjetnosti pedesetih godina: „cijelo to nastojanje nije moglo ispuniti zadane programske zahtjeva (...) zbog dubokog rascjepa arhitekture kao discipline kolektivnih zahvata i slikarstva kao izražajne potrebe za individualnim izrazom.“¹¹²

¹⁰⁹ „Zagrebački salon: da ili ne? Izjave izlagača, apstinencija i likovnih kritičara“, u: *Telegram* 267 (1965.), str. 3.

¹¹⁰ Hrvatski državni arhiv, Fond Republički sekretarijat za kulturu, Kut. 24, Primjedbe na informaciju „Neki problemi likovne umjetnosti“ R. Ivančevića, 2. 2. 1963.

¹¹¹ Josip Depolo, „Slikarstvo i kiparstvo: apstinencija neshvatljiva“, u: *Vjesnik*, Zagreb 26. svibnja 1965., str. 6.

¹¹² Jasna Galjer, 2017., str. 110.

3. Periodizacija *Zagrebačkog salona*

Razdoblja su formirana na temelju većih promjena do kojih je dolazilo u strukturi same manifestacije. Svrha ovog poglavlja je da se u svakom razdoblju istaknu ciljevi organizatora i način na koji su ih provodili te kako se *Zagrebački salon* uklapao u postojeće kulturne i ekonomske okolnosti i/ili utjecao na njih. Prvo razdoblje *Zagrebačkog salona* traje od 1965. do 1974. godine i obilježeno je sintezom svih umjetnosti – arhitekture, urbanizma, slikarstva, kiparstva, primijenjenih umjetnosti i dizajna. Drugo razdoblje započelo je 1975. godine, kada *Zagrebački salon* značajno mijenja svoju organizaciju uvođenjem trijenalne izmjene izložbi lijepih umjetnosti, arhitektura i urbanizam te primijenjenih umjetnosti i dizajn, a traje do 1990. godine kada je održan posljednji *Zagrebački salon* u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji. Treće razdoblje započinje osnivanjem samostalne Republike Hrvatske 1991. godine i traje do 2000. godine. Nova politička, društvena i ekonomska situacija znatno je utjecala na umjetničku produkciju u Hrvatskoj, a time i na *Zagrebački salon*. Četvrto razdoblje *Zagrebačkog salona* započinje 2001. godine i traje sve do danas. U tom razdoblju *Zagrebački salon* se prilagođava globalizaciji i digitalizaciji, a organizaciju izložbi arhitekture i urbanizma u sklopu *Zagrebačkog salona* preuzima UHA.

3.1. Prvo razdoblje od 1965. do 1974. godine

„Osnivanje Salona 1965. godine bio je jedan od prioritetnih zadataka struke budući da se 1959. i 1963. godine gase *Zagrebački trijenale* i *Riječki salon*. Na tragu djelovanja Udruženja likovnih umjetnika *Zemlja* 1930-ih i grupe *EXAT-51* 1950-ih godina, te nakon pustoši nastale dogmatskom primjenom rigidnog funkcionalizma, reafirmacijom ideje humanizacije ljudskog životnog prostora, cilj je bio oformiti platformu za predstavljanje svih oblika likovnog izraza, arhitekture, urbanizma i dizajna (...).“¹¹³

Prvi zagrebački salon otvoren je 8. svibnja 1965. godine nakon samo nekoliko mjeseci organizacije¹¹⁴ u koju su bila uključena četiri udruženja, iz područja lijepih umjetnosti, arhitekture, urbanizma i primijenjenih umjetnosti, te Skupština grada Zagreba koja je osiguravala financijsku potporu.¹¹⁵ Članovi organizacijskog odbora, redom istaknuti protagonisti suvremene umjetničke scene u Hrvatskoj (Ivan Picelj, Vjenceslav Richter, Andrija Mutnjaković, Krsto Hegedušić i dr.), kao cilj *Zagrebačkog salona* naveli su

¹¹³ Tamara Bjažić Klarin, 2015, str. 7.

¹¹⁴ Vladimir Maleković, 1965., str. 7.

¹¹⁵ *Prvi zagrebački salon – arhitektura, urbanizam i primijenjene umjetnosti*, katalog izložbe (Zagreb, Umjetnički paviljon, 8.5. – 8.6.1965.), Zagreb, 1965., str. 2–4.

postavljanje platforme za javno valoriziranje i sagledavanje ostvarenja iz svih umjetnosti na području Hrvatske unutar godine dana.¹¹⁶ Takav integrirani pristup izlaganju djela povjesničar umjetnosti Josip Depolo istaknuo je kao jedan od najznačajnijih doprinosa *Zagrebačkog salona*: „To bi konačno značilo prvi put kod nas ustanoviti jednu manifestaciju koja bi objedinila sva područja likovnog djelovanja i time skinula s dnevnog reda mnoga sporna i neraščišćena pitanja i nužno izmijenila naš stav prema čitavom likovnom kompleksu.“¹¹⁷ Iako se na području Jugoslavije nakon Drugog svjetskog rata organizirao veliki broj izložbenih manifestacija revijalnog karaktera (godišnje izložbe ULUH-a, *Zagrebački trijenale*, *Riječki salon*, *Beogradski trijenale* i dr.) na niti jednoj od njih umjetnost nije bila tretirana jedinstveno.¹¹⁸

Međutim, već na otvorenju *Prvog zagrebačkog salona* bilo je jasno da organizatori nemaju jasno razrađen koncept kojim bi ideju sinteze u postojećim uvjetima sproveli u djelo. Problemi su bili brojni, od toga da je u Zagrebu nedostajao dovoljno veliki izložbeni prostor u kojem bi se djela mogla integrirano izlagati, zbog čega su izložbe Salona često postavljane na više mjesta, do toga da brojni sudionici nisu bili naklonjeni sintezi lijepih i primijenjenih umjetnosti, a ciljevi organizatora nisu bili usklađeni – primjerice arhitekti su na Salonu željeli promicati važnost sinteze svih umjetnosti, slikari i kipari promovirati svoje radove sa svrhom njihove prodaje, a Skupština grada Zagreba obilježavati godišnjice oslobođenja grada. Osim što je sinteza bila polovična, *Zagrebačkom salonu* je nedostajala i tematska usmjerenost te kvalitativna selektivnost radova kojom bi se javnosti dala jasna slika najaktualnijih zbivanja u umjetnosti na području Hrvatske – sve se svelo na „vrednovanje pojedinih djela“ za koja nije ponuđen kriterij odabira i objašnjenje na temelju čega su vrednovana što je prouzročilo nepovjerenje publike i apstinenciju velikog broja umjetnika.¹¹⁹ To je već na samom početku dovelo u pitanje kulturnu politiku u Hrvatskoj i svrhu Salona: je li on samo formalna manifestacija koju Skupština grada Zagreba financira kako bi obilježavala godišnjice oslobođenja grada ili je Salon manifestacija koja za cilj ima sintezu i afirmiranje kvalitetne umjetnosti.

Godine 1967. napravljena je pauza i Salon nije bio održan. Organizatori su kao razloge navodili premali broj noviteta na umjetničkoj sceni od 1966. do 1967. godine da bi se za

¹¹⁶ *Prvi zagrebački salon*, katalog izložbe, 1965., str. 4.

¹¹⁷ Josip Depolo, „Kako bi trebao izgledati Zagrebački salon?“, u: *Vjesnik*, Zagreb, 14. travnja 1965., str. 6.

¹¹⁸ Isto.

¹¹⁹ Vladimir Maleković, 1965., str. 7.

izlaganja mogao odabrati dovoljan broj kvalitetnih djela¹²⁰ te odluku da se zbog sve brojnijih primjedbi iznesenih u časopisima i dnevnim novinama u organizaciju uvedu neke promjene koje su zahtijevale prilagodbu – odlučeno je da će ubuduće članovi organizacijskog odbora biti birani na mandat od dvije godine kako bi dobili dovoljno vremena za pripremu i ispravljanje nedostataka.¹²¹

Članove organizacijskog odbora *Trećeg i Četvrtog zagrebačkog salona* predvodio je arhitekt Vjenceslav Richter, bivši član grupe *Exat 51* i istaknuti zagovornik sinteze umjetnosti. Neposredno prije otvorenja *Trećeg zagrebačkog salona*, članovi organizacijskog odbora Kosta Angeli Radovani, Oton Gliha, Matko Meštrović i Vjenceslav Richter dali su intervju za dnevne novine *Vjesnik*. U intervjuu su istaknuli da „konvencionalna reprezentativna izložba“¹²² u Hrvatskoj nije potrebna i da se „mora naći takva koncepcija Salona da se različite umjetničke discipline ne zbrajaju, nego međusobno stvaralački interferiraju.“¹²³ Međutim, kako je organizacijski odbor bio imenovan samo nekoliko mjeseci prije otvorenja, organizatori nisu imali dovoljno vremena za pripremu te su uvođenje promjena obećali od sljedeće godine. Ipak, ono po čemu se *Treći zagrebački salon* istaknuo od svojih prethodnika je bilo zajedničko izlaganje lijepih i primijenjenih umjetnosti, arhitekture i urbanizma unutar izložbenog prostora Umjetničkog paviljona, na što je vjerojatno uvelike utjecao Vjenceslav Richter. Koncept *Četvrtog zagrebačkog salona* bio je utemeljen na autorskom kriteriju te je takav bio i postav izložbe u Umjetničkom paviljonu, ali „i dalje nije bio sređen pristup odabiranju ni količinski odnos među izlošcima.“¹²⁴

Petim zagrebačkim salonom napokon su bile prebrođene neke krize u koje su zapali njegovi prethodnici, od apstinencije velikog broja umjetnika do okupljanja svih umjetničkih područja na jednom mjestu, zbog čega su ga mnogi smatrali najkvalitetnijim Salonom do tada.¹²⁵ Izložbom retrospektivnog karaktera u Modernoj galeriji obilježena je za grad važna dvadeset i peta godišnjica oslobođenja Zagreba,¹²⁶ a uz lijepe i primijenjene umjetnosti, arhitekturu i urbanizam, prvi puta su na *Zagrebačkom salonu* bili izloženi animirani i dokumentarni film, čime se proširio opseg prezentirane umjetnosti. Na njihovo uključivanje na izložbu *Petog zagrebačkog salona* utjecala je činjenica da je *Zagrebačka škola animiranog*

¹²⁰ Tomislav Butorac, „Salon ne mora glumiti monolitnost“, u: *Vjesnik* Zagreb, 26. ožujka 1968.

¹²¹ Isto.

¹²² Isto.

¹²³ Isto.

¹²⁴ Isto.

¹²⁵ Vlado Bužančić, „Povijest i perspektive Zagrebačkog salona“, u: *Arhitektura* 107–108 (1970.), str. 147–149.

¹²⁶ *Peti zagrebački salon*, katalog izložbe (Zagreb, Moderna Galerija, 8.5. – 8.6.1970.), Zagreb: Izdavački zavod JAZU, 1970., str. bez paginacije.

filma značajno doprinijela poslijeratnoj umjetnosti u Hrvatskoj i afirmirala ju na svjetskoj sceni kada je 1962. godine Dušan Vukotić dobio Oscara za animirani film *Surogat*.¹²⁷ Jedna od zanimljivosti je bila ta da su se u komisiji za dodjeljivanje nagrade *Petog zagrebačkog salona* našli istaknuti hrvatski povjesničari umjetnosti i arhitekture koji su redovito pisali osvrtne na prethodne Salone – Žarko Domljan, Danijel Dragojević, Boris Kelemen, Vladimir Maleković, Antoaneta Pasinović, Kruno Prijatelj i Igor Zidić. Vlado Bužanić je tom prilikom istaknuo da je „samo takav, dobro koordiniran tim umjetnika, povjesničara umjetnosti, kritičara specijalista i galerijskih radnika, u mogućnosti uspješno pratiti razvoj hrvatske likovne umjetnosti, stvarati radne programe i dosljedno ih ostvarivati.“¹²⁸

Na *Šestom zagrebačkom salonu* uveden je potpuno novi izložbeni koncept koji se temeljio na podjeli na tri izložbene sekcije koje su bile zasnovane na distinkciji prošlosti, sadašnjosti i budućnosti – *Situacija*, *Kritička retrospektiva* i *Prijedlog*. Takvu podjelu uzrokovala je potreba da se *Zagrebački salon* ne svodi na revijalnost aktualne produkcije, već da se jasnije definira njegov koncept.¹²⁹ Samu ideju podjele na prošlost, sadašnjost i budućnost predložio je povjesničar umjetnosti Igor Zidić: „Riječ je o Salonu kojega bi slojeve činili: 1. znanstveno-kritička retrospektiva nekog fenomena (krug, stil, grupa, program...) hrvatske umjetnosti XX. stoljeća; 2. kritički prezentiran i prema srodnostima strukturiran trenutak sadašnjosti (...); 3. izložba djela eksperimentalno-istraživačkog karaktera, inovacija, anticipacija preuranjenosti (...).“¹³⁰ Kao tema prve izložbe sekcije *Kritička retrospektiva* odabrana je grupa *Zemlja* što nije bilo neobično, jer kako je već prethodno u ovom diplomskom radu spomenuto, izložbe i program umjetničke grupe *Zemlja* utjecali su i bili bliski ciljevima *Zagrebačkog salona*.¹³¹ To je bio prvi put da je napravljena studiozna kritička i monografska izložba o značajnom djelovanju te međuratne umjetničke grupe, izuzev uključivanja pojedinih djela njezinih članova u šire tematske izložbe u Beogradu i Slovenj Gradecu 1969. godine.¹³² U sekciji *Situacija* bio je zadržan revijalni karakter izložbe, dok je sekcijom *Prijedlog* – „Grad kao prostor plastičkog zbivanja“ na Salon uvedena eksperimentalna umjetnička praksa.

¹²⁷ Elena Cvetkova, „Jubilarna izložba“, u: *Večernji list*, Zagreb, 8. svibnja 1970.

¹²⁸ Vlado Bužanić, 1970., str. 149.

¹²⁹ „Zemlja, Situacija i eksperimenti“, u: *Večernji list*, Zagreb, 5. ožujka 1971.

¹³⁰ Igor Zidić, „S većim ambicijama i odgovorno: Živi salon u živoj kući s tri prozora“, u: *Vjesnik*, Zagreb, 26. siječnja 1971., str. 9.

¹³¹ Elena Cvetkova, „Zemlja“, u: *Večernji list*, Zagreb, 11. svibnja 1971., str. 11.

¹³² Božidar Gagro, „Kritička retrospektiva Zemlje“, u: *Večernji list*, Zagreb, 20. svibnja 1971., str. 11.

Ekperimentalne umjetničke prakse u Hrvatskoj su zaživjele šezdesetih godina dvadesetog stoljeće u okviru nezavisne umjetničke scene, a jedan od njihovih značajnijih protagonista bio je povjesničar umjetnosti Želimir Košćević koji je bio izabran za tajnika *Šestog zagrebačkog salona*.¹³³ Djela izlagana u sklopu sekcije *Prijedlog* bila su inovativna i eksperimentalna u smislu umjetničkog medija (objekti, instalacije, akcije i dr.) te su kritički propitivala javni prostor grada Zagreba na čijim su ulicama neka od njih bila izložena: „Nećemo stvoriti umjetnost dostojnu poleta suvremenog ljudskog duha ako ostanemo u građanskim konvencijama štafelajnog rada.“¹³⁴ Propitivanje izložbenog prostora i izlazak umjetnosti na ulice bilo je prisutno sedamdesetih godina ne samo u Hrvatskoj, već i u svijetu, čime je sekcija *Prijedloga* išla ukorak s aktualnom izlagačkom praksom i povezala inače tradicionalan *Zagrebački salon* s alternativnom umjetničkom scenom.

Deveti zagrebački salon bio je posljednji u sklopu kojeg su integrirano izlagane sve umjetnosti, a već od iduće godine *Zagrebački salon* je podijeljen na tri izložbe – lijepih umjetnosti, arhitekture i urbanizma te primijenjenih umjetnosti – koje su se nastavile izmjenjivati u trijenalnom ritmu. Iz predgovora kataloga *Devetog zagrebačkog salona* saznajemo da se Organizacijski odbor te godine suočio s više poteškoća; od nesporazuma između umjetnika do financijskih problema prouzročenih osporavanjem predloženog programa i ukidanjem dijela obećanih sredstava od strane novoosnovane Interesne zajednice kulture grada Zagreba samo mjesec dana prije otvorenja.¹³⁵ Zbog novonastalih financijskih problema kasnilo je otvorenje i katalog retrospektivne izložbe na temu „Hrvatska likovna umjetnost 1945.-55. – tendenciozni realizam“ koja je bila značajna za cijelu umjetničku produkciju u Jugoslaviji, jer je to bio „tek drugi slučaj da se razdoblju likovne produkcije nakon rata i pojavi socijalističkog realizma pristupa studijskom izložbom koja teži definiciji i zaokruženju, a ne nekoj tematskoj ilustraciji.“¹³⁶ Prvi slučaj se dogodio u sklopu izložbe *Nadrealizam i socijalne tendencije* održane 1969. godine u Muzeju savremene umjetnosti u Beogradu. Razlog slabe zastupljenosti socijalrealističke umjetnosti na izložbama bio je „osjećaj krivnje i srama“ samih umjetnika koji su bili dio socrealističkih tendencija. Upravo iz tog razloga autor retrospektive *Hrvatska likovna umjetnost 1945.-55. – tendenciozni realizam* povjesničar umjetnosti Vladimir Maleković u predgovoru kataloga naglašava da „hrvatska

¹³³ Klara Petrović, 2018., str. 15.

¹³⁴ Elena Cvetkova, „Kolektivna misija Prijedloga“, u: *Večernji list*, Zagreb, 22./23. svibnja 1971.

¹³⁵ „Predgovor“, u: *Deveti zagrebački salon*, katalog izložbe (Zagreb, Umjetnički paviljon Muzej za umjetnost i obrt, 8.5. – 8.6.1974.), (ur.) Vladimir Bužančić, Zagreb, 1974., str. bez paginacije.

¹³⁶ Božidar Gagro, „Izložba kojoj treba vratiti ime“, u: *Odjek*, Sarajevo, 15. srpnja 1974.

likovna umjetnost u razdoblju 1945.-1955. bez obzira na pritisak socrealističke dogme, u cjelini radi na isticanju svog integriteta na osnovama vlastite tradicije.“¹³⁷

Sumirajući sve prikupljene informacije o prvom razdoblju, može se zaključiti kako je ideja o izložbenoj manifestaciji koja će jednom godišnje na jednom mjestu okupljati ono najbolje od lijepih umjetnosti, arhitekture, urbanizma i primijenjenih umjetnosti bila hvale vrijedna inicijativa koja je odražavala tadašnju kulturnu politiku socijalističke Jugoslavije usmjerenu prema modernizmu i humanizaciji životnog prostora. Međutim, izvedba ideje sinteze na *Zagrebačkom salonu* je najvećim dijelom podbacila, prvenstveno zbog neusklađenosti ciljeva velikog broja organizatora i izlagača različitih umjetničkih područja. Unatoč nedostacima, *Zagrebački salon* je u to vrijeme izuzetno važna izložbena manifestacija za arhitekture, urbaniste i primijenjene umjetnike kojima je u Hrvatskoj nedostajalo redovitih izlagačkih platformi na kojima bi mogli prezentirati svoj rad. Povjesničarka umjetnosti Željka Čorak u jednom od svojih članaka za časopis *Život umjetnosti* istaknula je: „Salon je još uvijek gotovo jedino mjesto na kome se, na primjer (osim prigodno, uz neke natječaje, pa i to rijetko), izlaže arhitektura, a isto vrijedi i za industrijsko oblikovanje.“¹³⁸ Situacija je bila slična na razini cijele Jugoslavije, što je 1974. godine rezultiralo osnivanjem *Beogradskog salona arhitekture*.

3.2. Drugo razdoblje od 1975. do 1990. godine – trijenalna podjela *Zagrebačkog salona*

Od 1975. godine nadalje, *Zagrebački salon* je podijeljen na tri zasebne izložbene manifestacije (lijepih umjetnosti, arhitekture i urbanizma, primijenjenih umjetnosti i dizajna) koje se pod istim nazivom održavaju u trijenalnom ritmu. Organiziranje je bilo podijeljeno između tri udruženja, ULUH, ULUPUH i DAZ, od kojih je svako preuzelo organizaciju izložbi svog područja interesa.

Razlozi za ovakvu podjelu *Zagrebačkog salona* bili su navedeni u predgovoru kataloga *Jedanaestog zagrebačkog salona*, prvog u cijelosti posvećenog arhitekturi i urbanizmu – poboljšanje kvalitete radova, jer u periodu od jedne godine malo toga se može promijeniti, posebice u arhitekturi i urbanizmu, te davanje više vremena organizatorima za pripremu.¹³⁹ Razlog koji nije bio izričito naveden u katalogu, ali koji se može iščitati iz izjava organizatora i sudionika za novine i časopise, jest opće neslaganje protagonista lijepih i

¹³⁷ Josip Škunca, „Čime će nas iznenaditi Zagrebački salon?“, u: *Vjesnik*, Zagreb, 24.4.1974.

¹³⁸ Željka Čorak, „Treći zagrebački salon“, u: *Život umjetnosti* 6 (1968.), str. 134.

¹³⁹ *Jedanaest zagrebački salon*, katalog izložbe (Zagreb, Umjetnički paviljon, 8.5. – 8.6.1976.), (ur.) Lada Kavurić, Zagreb, 1976.

primijenjenih umjetnosti, arhitekture i urbanizma u pogledu toga što je „prava“ umjetnost i kako bi trebala biti prezentirana.¹⁴⁰ Podjela *Zagrebačkog salona* bila je pozitivna za hrvatsku arhitektonsku scenu koja je tada po prvi puta dobila njoj u potpunosti posvećenu redovitu izložbenu manifestaciju, a organizatori su odlučili da će zadržati već uhodani koncept i strukturu Salona – podjela izložbi u tri sekcije (*Situacija, Prijedlog i Kritička retrospektiva*) s tribinama i nagradama kao redovitim popratnim programima. Isto su odlučili i organizatori *Zagrebačkog salona* lijepih umjetnosti te primijenjenih umjetnosti i dizajna, čime su te tri odvojene manifestacije ostale povezane ne samo nazivom već i konceptom i strukturom.

Četrnaesti zagrebački salon imao je definiranu temu „Čovjek i prostor“ – „Postaviti pitanje čovjeka znači istaći zahtjev da se vrijednosne ljestvice arhitekture pomaknu s građevine u one prostore koji prethode građenju. Riječ je o socijalnim, psihološkim, emotivnim prostorima, o onim prostorima humane egzistencije koji preteču njezinu materijalnu sferu.“¹⁴¹ U skladu s tim bila je postavljena autorska izložba „Čovjek kao pješak“ koju su osmislili afirmirani kritičari umjetnosti i arhitekture Antoaneta Pasinović, Ivo Maroević i Fedor Kritovac, a cilj im je bio kroz autorske fotografije Krešimira Tadića, Marije Braut i braće Josipa i Nikole Vranića, prikazati čovjeka kao pješaka u gradu Zagrebu.¹⁴² Na jednoj od tribina bio je održan po prvi puta otvoreni sastanak uredništva časopisa *Čovjek i prostor* na kojem se raspravljalo o tome kako bi se mogao unaprijediti *Zagrebački salon* arhitekture i urbanizma, a kao rezultat te tribine tiskan je dvobroj časopisa u kojem su objavljeni brojni stručni tekstovi na tu temu.¹⁴³ U intervjuu za taj dvobroj Ivo Maroević je usporedio *Zagrebački salon* s retrospektivnom izložbom slovenske suvremene umjetnosti i arhitekture, održanom iste godine u Ljubljani te naglasio da slovenska arhitektura ima prepoznatljive karakteristike ili je barem takvom prezentirana na izložbi, dok hrvatska arhitektura „nema zajedničkog nazivnika.“¹⁴⁴

Sedamnaesti zagrebački salon imao je veliki broj izložbi i popratnih programa, što je bila posljedica izuzetno produktivnog trogodišnjeg razdoblja koje mu je prethodilo.¹⁴⁵ Uz redoviti program, kao gosti su bili pozvani da svoje radove izlože sudionici *Beogradskog*

¹⁴⁰ Isto.

¹⁴¹ *Četrnaesti zagrebački salon*, katalog izložbe (Zagreb, Umjetnički paviljon, 8.5. – 8.6.1979.), (ur.) Tomislav Lalin, Zagreb: LIKUM, 1979., str. bez paginacije.

¹⁴² „Čovjek kao pješak“, u: *Četrnaesti zagrebački salon*, katalog izložbe (Zagreb, Umjetnički paviljon, 8.5. – 8.6.1979.), (ur.) Tomislav Lalin, Zagreb: LIKUM, 1979., str. 86-102.

¹⁴³ *Čovjek i prostor* 315–316 (1979.), Zagreb.

¹⁴⁴ Ivo Maroević, „14. zagrebački salon nakon njega“, u: *Čovjek i prostor* 315–316 (1979.), str. 9.

¹⁴⁵ *Sedamnaesti zagrebački salon: arhitektura i urbanizam*, katalog izložbe (Umjetnički paviljon i Stara gradska vijećnica, 8.5. – 8.6.1982.), (ur.) Lada Kavurić i suradnici, Zagreb: Zadružna štampa Zagreb, 1982.

salona arhitekture, čime je na *Zagrebačkom salonu* prvi puta ostvarena regionalna suradnja. *Beogradski salon arhitekture* osnovan je 1974. godine od strane osam beogradskih arhitektonskih biroa, s ciljem da u „institucionaliziranu klimu, spokojni i ustajali javni život arhitekture unese poticaje za potpunije viđenje, vrednovanje i doživljavanje arhitektonskog stvaralaštva.“¹⁴⁶ *Beogradski salon* je težio biti „mjesto kolegijalnog sastajanja arhitekata, šansa za međusobno upoznavanje i izlaganje djela“ širenjem kruga izlagača na sve republike unutar saveza Jugoslavije, zbog čega su organizatori s vremenom bili primorani pooštravati kriterije za odabir radova. Godine 1981. priključili su se i arhitektonski biro iz Ljubljane i Sarajeva čime je proširen prostor njegova djelovanja.¹⁴⁷ Teoretičar arhitekture Aleksandar Milenković, koji je sudjelovao u organizaciji *Beogradskog salona arhitekture* i bio veliki zagovornik suradnje sa *Zagrebačkim salonom*, ih je usporedio: *Zagrebački salon* ima dužu tradiciju što ga čini programski razrađenijim te je više lokalno orijentiran na područje Zagreba i Hrvatske, dok je *Beogradski salon* od početka usmjeren samo na arhitekturu bez razdoblja prisutnosti ideje *sinteze* te teži regionalnom umrežavanju. Sličnosti između dva salona su raskorak između najavljenog tehničkog minimuma izlaganja i ostvarenog nivoa prezentacije, revijalni karakter izložbi te široki raspon kvalitete izloženih radova bez jasno definiranih kriterija.¹⁴⁸ Suradnja među njima, osim 1982. godine, bila je ostvarena još nekoliko puta, primjerice 1980. godine hrvatski autori su sudjelovali na *Sedmom beogradskom salonu*, a 1988. godine u sklopu *23. zagrebačkog salona* bila je postavljena gostujuća izložba dobitnika Velike nagrade *Beogradskog salona arhitekture*.¹⁴⁹

Dvostruko jubilarnim *Dvadesetim zagrebačkim salonom* bila je obilježena četrdeseta godišnjica Narodnooslobodilačke revolucije u Hrvatskoj i dvadeset godina postojanja izložbene manifestacije *Zagrebački salon*.¹⁵⁰ U čast tomu, u Muzeju za umjetnost i obrt u Zagrebu, postavljena je retrospektivna izložba *Arhitektura u Hrvatskoj 1945.–85.* koju je osmislio arhitekt Neven Šegvić u suradnji s uredništvom časopisa *Arhitektura*, u čijem je posebnom broju bio publiciran katalog izložbe. Kao predložak za temu Šegviću je poslužio *Atlas arhitekture SR Hrvatske*, tada aktualan i značajan projekt Arhitektonskog fakulteta u

¹⁴⁶ „Izložba dobitnika nagrade *Beogradskog salona*“, u: *Sedamnaest zagrebački salon: arhitektura i urbanizam*, katalog izložbe (Umjetnički paviljon i Stara gradska vijećnica, 8.5. – 8.6.1982.), (ur.) Lada Kavurić i suradnici, Zagreb: Zadružna štampa Zagreb, 1982., str. 137.

¹⁴⁷ Aleksandar Milenković, „Nakon velike fešte“, u: *Čovjek i prostor* 351 (1982.), str. 16.

¹⁴⁸ Aleksandar Milenković, „Građanin kao čovek“, u: *Čovjek i prostor* 315–316 (1979.), str. 15.

¹⁴⁹ Aleksandar Milenković, 1982., str. 14.

¹⁵⁰ *Dvadeseti zagrebački salon: arhitektura i urbanizam*, katalog izložbe (Zagreb, Umjetnički paviljon, 8.5. – 8.6.1985.), (ur.) Jasna Gubez, Zagreb: Udružena samoupravna interesna zajednica kulture grada Zagreba, 1985., str. 4-7.

Zagrebu na kojem su sudjelovali studenti i profesori s ciljem popisivanja i istraživanja arhitekture u Hrvatskoj.¹⁵¹ Izložba *Arhitektura u Hrvatskoj 1945.–85.* konceptom i kvalitetnim izložbenim postavom dominirala je *Dvadesetim zagrebačkim salonom* te je bila od velikog značaja za sažimanje tendencija hrvatske poslijeratne arhitekture. Posebice zato što ta tema na prostoru Hrvatske do tada nije bila izlagana ili cjelovito obrađivana, s izuzetkom kraćeg teksta Žarka Domljana koji je 1969. godine bio objavljen u časopisu *Život umjetnosti*.¹⁵²

Na *23. zagrebačkom salonu* sve je bilo u znaku *Univerzijade* čije je održavanje 1987. godine u Zagrebu, unatoč ekonomskoj krizi u kojoj se Jugoslavija nalazila, doprinjelo izgradnji i obnovi brojnih građevina, posebice sportskih kompleksa: „Održavanje *Univerzijade* omogućilo je graditeljskim zbivanjima u Hrvatskoj, a naročito u Zagrebu, polet kakav malokad susrećemo.“¹⁵³ Gosti Salona bili su arhitekti Vinko Penezić i Krešimir Rogina koji su za projekt i realizaciju sportsko-rekreativnog kompleksa *Mladost* u Zagrebu, također izgrađenog povodom održavanja *Univerzijade*, dobili glavnu nagradu *Četrnaestog beogradskog salona arhitekture*.¹⁵⁴

U drugom razdoblju *Zagrebačkog salona*, zasebnim održavanjem izložbi arhitekture i urbanizma svake tri godine, organizatori su dobili više prostora i vremena za opširnije bavljenje aktualnim pitanjima. Dodijeljenim nagradama, izložbama i tribinama isticane su tada aktualne teme poput arhitektonskog i urbanističkog razvoja obale zbog naglog porasta turizma ili pitanja kako urediti i prilagoditi javne gradske površine potrebama pješaka. Na izloženim radovima mogao se pratiti pluralizam stilova i neznatan prodor postmodernizma uočljivog na zgradi *Elektre* u Zagrebu arhitekta Milana Šosteriča izloženoj na *17. zagrebačkom salonu*.¹⁵⁵ Osamdesetih godina zbog dodatne liberalizacije kulturne politike, u Jugoslaviji dolazi do naglog porasta izložbenih manifestacija i nagrada kojima se, među ostalima, prezentiraju arhitektura i urbanizam; osim već spomenutog *Beogradskog salona arhitekture*, 1979. godine osnovan je *Bijenale makedonske arhitekture*, a UHA-a od 1984. godine počinje organizirati neselektirane *Godišnje izložbe hrvatske arhitekture* i dodjeljivati nagrade.¹⁵⁶ Stručnjaci su naglašavali potrebu za hrvatskim muzejom arhitekture i dokumentacijskim centrom gdje bi se arhitektura i urbanizam mogli sustavno obrađivati,

¹⁵¹ *Dvadeseti zagrebački salon*, katalog izložbe, 1985., str. 5.

¹⁵² Tomislav Premerl, „20. zagrebački salon – Graditeljsko jučer i danas“, *Večernji list*, Zagreb, 8./8. lipnja 1985.

¹⁵³ Sandra Križić Roban, „26. Zagrebački salon – arhitekture i urbanizma“, u: *Život umjetnosti* (1991.), str. 113.

¹⁵⁴ *23. zagrebački salon*, katalog izložbe (Zagreb, Umjetnički paviljon, 8.5. – 8.6.1988.), (ur.) Karin Šerman, Zagreb: Udružena samoupravna interesna zajednica kulture grada Zagreba, 1988., str. 111.

¹⁵⁵ Tomislav Odak, 1982., str. 72-81.

¹⁵⁶ Ivo Maroević, „Tipično naša situacija“, u: *Čovjek i prostor* br. 387 (1985.), str. 8.

čemu je razlog bio uviđanje važnosti njihova tumačenja i javnog propitivanja kao posljedica humanizacije umjetnosti te „gladi za arhitekturom“ koja se javila u društvu i odrazila sve brojnijim izložbama.¹⁵⁷ Iako je *Zagrebački salon* i dalje najviše bio fokusiran na prezentaciju hrvatske, posebice zagrebačke arhitekture, gostujućim se izložbama nastojalo poticati na regionalne suradnje, primjerice s *Beogradskim salonom arhitekture*, grupom *MEČ* iz Beograda i grupom *Kras* iz Ljubljane.¹⁵⁸

3.3. Treće razdoblje od 1991. do 2000. godine

Događaji koji su obilježili devedesete godine u Hrvatskoj i znatno utjecali na kulturu i umjetnost su osnivanje samostalne Republike Hrvatske 1991. godine i Domovinski rat koji je trajao od 1991. do 1995. godine. Nova kulturna politika poticala je na jačanje nacionalnog duha putem kulture i umjetnosti, stavljanjem naglaska na tradiciju i povijest hrvatskog naroda te negiranjem nasljeđa iz razdoblja socijalizma.¹⁵⁹ Arhitektura i urbanizam, kao i ostala područja, iz tog razloga prolaze kroz tranzicijsko razdoblje u kojem se suočavaju s brojnim promjenama.

Unatoč početku ratnih previranja, *26. zagrebački salon* svojim raznolikim programom bio je jedan od najkvalitetnijih *Zagrebačkih salona* od njegovog osnivanja. Održan je bio u novom terminu, od 4. do 19. svibnja, čime su organizatori odustali od uobičajenog datuma otvorenja – 8. svibnja, kojim je Skupština grada Zagreba do tada obilježavala godišnjice Narodnooslobodilačke revolucije. Uz organizacijski odbor, oformljena je bila radna skupina zadužena za osmišljavanje izložbi i popratnih događaja, ocjenjivački sud za dodjeljivanje nagrada i organizacijski odbor *CAD Foruma 91*.¹⁶⁰ Osim redovitih izložbenih sekcija, *Situacija 88/91*, *Prijedlog* i *Kritička retrospektiva*, organizirane su bile i brojne gostujuće izložbe kojima su autori bili domaći i inozemni arhitekti i povjesničari umjetnosti. Tri posebnosti koje su *26. zagrebački salon* razlikovale od prethodnika bile su: mjesto održavanja Zagrebački Velesajam, brojni inozemni gosti i dodjeljivanje Velike nagrade privatnoj stambenoj arhitekturi – Dragomiru Maji Vlahoviću za realizaciju obiteljske kuće Raubar-Kolovrat.¹⁶¹ Najviše interesa u javnosti izazvalo je mjesto održavanja. Povjesničar umjetnosti Feđa Vukić hvalio je prijelaz Salona iz tradicionalnog Umjetničkog paviljona, koji je sa

¹⁵⁷ 23. *zagrebački salon*, katalog izložbe, 1988., str. 3.

¹⁵⁸ *Dvadeseti zagrebački salon*, katalog izložbe, 1985., str. 5.

¹⁵⁹ Andrea Zlatar, „Kultura u tranzicijskom periodu u Hrvatskoj“, u: *Reč* 61 (2001.), str. 62.

¹⁶⁰ 26. *zagrebački salon*, katalog izložbe (Zagreb, Zagrebački Velesajam, 4. – 19.5.1991.), (ur.) Zlatko Karač i Andrija Rusan, Zagreb: DAZ, 1991., str. 2.

¹⁶¹ Sandra Križić Roban, 1991., str. 113.

svojom historicističkom arhitekturom bio nametljiv i premalen prostor za izlaganje velikog broja radova, na Zagrebački Velesajam čiji je neutralan i veliki prostor od strane arhitekta Željka Kovačića bio dobro iskorišten i pretvoren u mali grad od 3000 kvadrata. To je ujedno bila i prilika za intenziviranje kulturnog života Novog Zagreba koji je dugo vremena bio doživljavan isključivo kao „spavaonica“ grada. Na tribinama na kojima se raspravljalo o suvremenim temama iz područja arhitekture i urbanizma po prvi puta su sudjelovali inozemni stručnjaci poput Petera Buchanana, arhitektonskog ureda *Coop Himmelblau*, Alberta Pensae, Josepha Giovanninija i dr.,¹⁶² što je Salon značajno otvorilo inozemnim utjecajima te odrazilo težnju organizatora za međunarodnom afirmacijom: „Zagrebački je salon najznačajnija zagrebačka likovna manifestacija izrazitog republičkog značaja, ali sve više i internacionalnog karaktera.“¹⁶³

Godine 1994. bila je devetstota godišnjica Zagrebačke biskupije i grada Zagreba koja se obilježavala na *29. zagrebačkom salonu* polovičnim pokušajem povratka izvornoj koncepciji integriranog izlaganja svih područja vizualnih umjetnosti. Uz arhitekturu, urbanizam i interijer, na Salonu su bila izložena i djela primijenjene umjetnost, industrijskog oblikovanja i grafičkog dizajna, dok su lijepe umjetnosti zbog nedostatka vremena za organizaciju izostale unatoč činjenici da je upravo ULUH inicirao zajedničko izlaganje.¹⁶⁴ Salon je tada po prvi puta održan u jesenskom terminu, u malom i neadekvatnom prostoru Galerije Klovićevi dvori u Zagrebu. Arhitektura je bila izložena u tri kategorije – realizacije, projekti i interijer – od kojih su zbog malog broja investicija uzrokovanog ekonomskom, političkom i ratnom krizom, dominirali projekti i interijeri. Iz tog razloga je Velika nagrada prvi puta dodijeljena projektu umjesto realizaciji – projekt dogradnje Osnovne škole u Dubrovčanu arhitektonskog tima Veljko Olujić i Tonči Žarnić.¹⁶⁵

U sklopu *32. zagrebačkog salona* organizirana je gostujuća izložba *Arhitektura pograničja – Alpe Adria* autora Nenada Fabijanića i Nikole Polaka koja je iste godine bila postavljena na *Triennale di Milano* što je bio prvi nastup Hrvatske na toj manifestaciji od osamostaljenja.¹⁶⁶

¹⁶² 26. *zagrebački salon*, katalog izložbe, 1991., str. 115.

¹⁶³ 26. *zagrebački salon*, katalog izložbe, 1991., str. 4.

¹⁶⁴ Branko Silađin, „Uvodnik“, 29. *zagrebački salon*, katalog izložbe (Zagreb, Galerija Klovićevi dvori, 29.10. – 11.12.1994.), (ur.) Zlatko Karač, Zagreb: MGC, 1994., str. 7.

¹⁶⁵ Miće Gamulin, „Usprkos ratu gradilo se dobro“, u: *Slobodna Dalmacija*, Split, 8. studenog 1994., str. 4.

¹⁶⁶ Dorotea Jendrić, „Arhitektura pograničja“, u: *Večernji list*, Zagreb, 1. lipnja 1997., str. 14.

Reorganizacija izložbene manifestacije *Zagrebački salon* započela je na 33. *zagrebačkom salonu* posvećenom lijepim umjetnostima (1998.) uvođenjem selektora koji je umjesto Ocjenjivačkog suda birao radove za izložbu *Situacija* i dodjeljivao nagrade.¹⁶⁷ Uvođenje selektora se pokazalo pozitivnim jer je dovelo do „revizije revijalnog karaktera te smotre, sužujući selekciju i interpretirajući postav kao projekt za sebe“¹⁶⁸ te je na *Zagrebačkim salonima* arhitekture i urbanizma prvi puta primijenjeno 2000. godine pozvanjem arhitekata Lea Modrčina, Nikola Polaka i Radovana Tajdera da naprave selekciju i dodijele nagrade.

U trećem razdoblju *Zagrebačkog salona* porastao je broj popratnih programa i gostujućih izložbi koje su često kvalitetom zasjenile središnju izložbu *Situacija*. Problemi koji su ostali iz prethodnih razdoblja bili su nedovoljno jasno definiran koncept same manifestacije kojega se pokušalo riješiti uvođenjem selektora i pitanje odnosa izložene arhitekture na Salonu sa stvarnom arhitektonskom produkcijom: „Hrvatska se suvremena arhitektura, kao i cijela Hrvatska, nalazi u procijepu između prošlosti i budućnosti, želja i mogućnosti, forme i sadržaja, projekta i tehnologije.“¹⁶⁹ Prema svemu sudeći, *Zagrebački salon* je temama kao što su obnova ratom porušenih gradova i problem nedovoljne određenosti smjera kretanja hrvatske arhitekture koji je predstavljao opasnost stihijske gradnje¹⁷⁰ dobro odražavao umjetničko i kulturno stanje u Hrvatskoj devedesetih godina¹⁷¹ te u tom nestabilnom razdoblju preuzeo ulogu zagovarača i procjenjivača kvalitete u izgradnji, što je dodatno istaknulo njegov karakter nacionalne manifestacije. Osjetio se trud organizatora da brojnim gostovanjima Salon otvori međunarodnim utjecajima i internacionalnim suradnjama te korištenju novih tehnologija, primjerice izlažu se digitalne fotografije i publicirana je *online* verzija kataloga.

3.4. Četvrto razdoblje od 2001. do 2018. godine

Organizator *Zagrebačkog salona* arhitekture i urbanizma koji od 2003. godine postaje UHA, uvidjevši da revijalni koncept Salona u novonastalom ozračju globalizacije više ne privlači pažnju publike, započinje s praksom pozivanja inozemnih selektora i uvođenjem teme

¹⁶⁷ Marina Viculin, „Nacrt jednog objašnjenja“, u: 33. zagrebački salon, katalog izložbe (Zagreb, Klovićevi dvori, 15.5. – 14.6.1998.), (ur.) Marina Viculin i Igor Zabel, Zagreb: Muzejsko-galerijski centar, 1998, bez paginacije

¹⁶⁸ Maroje Mrduljaš, 2003., str. 24.

¹⁶⁹ Miće Gamulin, „U procijepu“, u: *Slobodna Dalmacija*, Split, 15. studeni 1994., str. 3.

¹⁷⁰ Miće Gamulin, „Od postmoderne do dekonstrukcije“, u: 29. zagrebački salon: *arhitektura, urbanizam, interijer*, katalog izložbe (Zagreb, Muzejsko-galerijski centar, 29.10. – 11.12.1994.), (ur.) Zlatko Karač, Zagreb: MGC, 1994., str. 12.

¹⁷¹ Sandra Križić Roban, „Stanovanje po ljudskoj mjeri“, u: *Vjesnik*, Zagreb, 5. lipnja 1997., str. 16.

što doprinosi selektivnosti i znatnom smanjuje broja izlaganih djela te osuvremenjenju načina njihove prezentacije.¹⁷² Redefiniranje prezentacije radova arhitekture i urbanizma unutar tradicionalnih kategorija (interijer, projekt, realizacija i urbanizam), postignuto je okretanjem problematiziranju suvremene arhitektonske produkcije te prebacivanjem fokusa s arhitekata na arhitekturu i s revijalnog prikaza aktualnih ostvarenja na teorijske trendove u arhitekturi i urbanizmu.¹⁷³

Na 38. zagrebačkom salonu po prvi puta je za selektora angažiran inozemni stručnjak, a kako se ta praksa pokazala korisnom za svrstavanje hrvatske arhitekture unutar europskog konteksta, nastavljena je sve do 44. zagrebačkog salona. Organizacijski odbor 38. zagrebačkog salona predvodio je tadašnji predsjednik UHA-e, arhitekt Saša Randić, dok je za kustosa i selektora bio pozvan talijanski arhitekt, teoretičar i urednik časopisa *Domus* Stefano Boeri. Selektor je u uvodnom tekstu kataloga obrazložio na čemu je temeljio svoj odabir radova, naglasivši da ti projekti nisu statistički relevantan uzorak stanja suvremene arhitekture u Hrvatskoj, ali su instrument za procjenu ambicija i kontradikcija prisutnih u hrvatskoj arhitekturi.¹⁷⁴

„Odabrali smo projekte koji su sposobni realistično pristupiti uvjetima tržišta nekretnina, suočiti se sa zahtjevima naručitelja, ali uvijek zaokupljeni težnjom da proizvedu simboličnu i funkcionalnu plus vrijednost, da pruže gradu i zajednici nešto više od onoga što zahtijevaju pojedinačni investitori koji danas u Europi financiraju i proizvode arhitekturu.“¹⁷⁵

U predgovoru kataloga arhitekt Saša Randić istaknuo je važnost globalizacije te socijalne i političke situacije koristeći se nazivom *Nova Europa* za tranzicijske zemlje devedesetih koje postaju ravnopravni EU partneri u 2000-ima, a među koje je spadala i Hrvatska: „U Hrvatskoj su gotovo identični procesi kao u ostalim zemljama nove demokracije jednako promijenili društvene i ekonomske okolnosti.“¹⁷⁶ Upravo iz tog razloga „Tranzicija“ je odabrana za temu 38. zagrebačkog salona.¹⁷⁷ Organiziranjem popratnih programa poput *Međunarodnog arhitektonskog internet natječaja* na temu „Granice: druga strana globalizacije“, koji je

¹⁷² Tamara Bjažić Klarin, 2015., str. 9.

¹⁷³ Saša Randić, „Predgovor“, u: 38. zagrebački salon, katalog izložbe (Zagreb, Gliptoteka HAZU, 27.11. – 27.12.2003.), (ur.) Maja Trinajstić, Zagreb: UHA i DAZ, 2003., str. 10-11.

¹⁷⁴ Stefano Boeri, „Plodno zaostajanje“, u: 38. zagrebački salon, katalog izložbe (Zagreb, Gliptoteka HAZU, 27.11. – 27.12.2003.), (ur.) Maja Trinajstić, Zagreb: UHA i DAZ, 2003., str. 12.

¹⁷⁵ 38. zagrebački salon – katalog izložbe, ur. Maja Trinajstić, Zagreb: UHA i DAZ, 2003., str. 15.

¹⁷⁶ 38. zagrebački salon – katalog izložbe, ur. Maja Trinajstić, Zagreb: UHA i DAZ, 2003., str. 10.

¹⁷⁷ Ognjen Čaldarović, „Socijalni kontekst hrvatske arhitekture“, u: 38. zagrebački salon – katalog izložbe, ur. Maja Trinajstić, Zagreb: UHA i DAZ, 2003., str. 16-17.

selektirao osnivač prvog arhitektonskog portala u Hrvatskoj – Vedran Mimica,¹⁷⁸ dodatno su potvrđene tendencije osuvremenjavanja i digitalizacije Salona.

41. zagrebački salon istaknuo se mjestom održavanja koje nije bilo prostor muzeja ili galerije već javna površina u središtu Zagreba – Trg bana Josipa Jelačića. Ovog puta za selektora i kustosa bio je pozvan španjolski arhitekt Manuel Gausa, utemeljitelj biroa *Actar Arquitectura* i *Actar* izdavaštva za arhitekturu i dizajn (1994.) te profesor na Arhitektonskom fakultetu u Barceloni. Dobro upoznat sa stanjem hrvatske arhitekture okarakterizirao ju je kao „laboratorij promjen(a)“ u kojem prevladava pojedinačna, a ne institucionalizirana arhitektura.¹⁷⁹ Tema *41. zagrebačkog salona* bila je „Transformacija suvremenih urbanih teritorija“, a predvodnik organizacijskog odbora Saša Randić naglasio je da se u to vrijeme sve značajnije arhitektonske izložbe u svijetu bave sličnim pitanjima o utjecaju arhitekture na oblikovanje suvremenih prostora.¹⁸⁰ Osjetna je bila okrenutost budućnosti više nego sažimanju postojećeg stanja, kao što je to bilo na prethodnom Salonu, ali upravo zbog toga oni su se nadovezivali i nadopunjavali što je bilo i vizualno izraženo ponovljenim dizajnom kataloga.¹⁸¹

Na *44. zagrebačkom salonu* gostujući selektor bio je nizozemski povjesničar arhitekture Hans Ibelings, izdavač i urednik *A10 New European Architecture*: „Stav selektora je da je hrvatska arhitektura nedovoljno poznata u svijetu, te će kroz izbor radova, strukturu selekcije i oblikovanje sadržaja izložbe pokušati odgovoriti na pitanje pozicioniranja nacionalne arhitekture u globalnom kontekstu.“¹⁸² Za temu *44. zagrebačkog salona* bila je odabrana pozicija hrvatske arhitekture u odnosu na druge države čime se željelo potaknuti na propitivanje značaja i promociju Salona u međunarodnim razmjerima.¹⁸³

Tri godine kasnije, na *47. zagrebačkom salonu* prekinuta je praksa angažiranja inozemnih selektora te je odlučeno da će u tu svrhu nadalje biti angažirani hrvatski arhitekti. Selektor arhitekt i profesor na Arhitektonskom fakultetu u Zagrebu Dražen Juračić tu je

¹⁷⁸ Vedran Mimica, „Granice druga strana globalizacije“, u: *38. zagrebački salon* – katalog izložbe, ur. Maja Trinajstić, Zagreb: UHA i DAZ, 2003., str. 225.

¹⁷⁹ *41. zagrebački salon: arhitektura*, katalog izložbe (Zagreb, Trg bana Josipa Jelačića, 19.10. – 19.11.2006.), (ur.) Silva Kalčić, Zagreb: UHA, 2006., str. 24.

¹⁸⁰ Saša Randić, „Predgovor“, u: *41. zagrebački salon: arhitektura*, katalog izložbe, 2006., str. 11.

¹⁸¹ Krunoslav Ivanišin, „41. zagrebački salon: arhitektura 2006. Plaidoyer za kartografiju napredne (hrvatske) arhitekture“, u: *Čovjek i prostor* 630–631 (2006.), str. bez paginacije.

¹⁸² Miranda Veljačić, „100 odabranih radova: 44. zagrebački salon/arhitektura“, u: *Čovjek i prostor* 662–663 (2009.), str. 75.

¹⁸³ Goran Rako, „Predgovor“, u: *44. zagrebački salon*, katalog izložbe, (Zagreb, Zagrebački Velesajam, 1. – 25.10.2009.), (ur.) Dubravko Bačić i Miranda Veljačić, Zagreb: UHA, 2009., str. 14.

odluku objasnio željom da se Salon vratiti tradiciji te da nije potrebno da stručnjak „izvana“ odlučuje o stanju arhitekture u Hrvatskoj.¹⁸⁴

„UHA je pri organizaciji ovogodišnje izložbe *Zagrebačkog salona arhitekture i urbanizma* odlučila prekinuti s praksom uvedenom na prethodna tri Salona na kojima je uloga selektora i kustoska koncepcija izložbe bila povjerena internacionalnom arhitektu ili kritičaru arhitekture, koji su odabirali ona djela koja su odgovarala njihovim ekskluzivnim autorskim koncepcijama.“¹⁸⁵

Vraćeno je bilo i neutralno revijalno prezentiranje trogodišnje arhitektonske produkcije, umjesto teorijskog i selektivnog sažimanja cjeloukupne situacije, a Dražen Juračić se pri odabiru radova vodio idejom preispitivanja prijelomne situacije i velike krize u kojoj su se društvo i arhitektura našli nakon recesije 2008. godine te kako su se arhitekti prilagodili novonastaloj situaciji, naglasivši „skromnost je novi luksuz.“¹⁸⁶ Stoga, nije bilo iznenađenje da je Velika nagrada Salona pripala Nikoli Bašiću za spomen obilježje *Polje križeva*, podignuto u čast poginulim vatrogascima na Kornatima, koje su sagradili volonteri neolitskom tehnikom gradnje.¹⁸⁷ Posebno priznanje organizatori su dodijelili arhitektu Branku Siladinu zbog višegodišnjeg rada na Salonu koji je trajao od 1979. godine i doprinosa pozitivnoj recepciji hrvatske arhitekture kroz publikacije, izložbe i predavanja.¹⁸⁸

Na jubilarnom *50. Zagrebačkom salonu* selektor je bio višestruko nagrađivan sudionik *Zagrebačkih salona* arhitekture i urbanizma arhitekt Hrvoje Njirić.¹⁸⁹ Za temu je odabrao „Dosljednost“ uz objašnjenje: „Ovogodišnji Salon se neće baviti ni arhitektima niti arhitekturom već načinom promišljanja. (...) tražit ćemo radove koji se po svojoj proceduralnosti i unutarnjoj logici približavaju idealu lakog i točnog očitavanja, koji višestruke fenomene sadašnjosti sažimaju na jasno vidljiv način i koji dosljednost u primjeni misaonih obrazaca provode na svim razinama stvaranja arhitektonskog djela.“¹⁹⁰ Osim stavljanja naglasaka na koncept, umjesto samo na produkciju arhitekture, pozitivna promjena

¹⁸⁴ Dražen Juračić, „47. zagrebački salon“, u: *47. zagrebački salon: arhitektura i urbanizam*, katalog izložbe (Zagreb, Gliptoteka HAZU, 29.11. – 16.12.2012.), (ur.) Dubravko Bačić i Dražen Juračić, Zagreb: UHA, 2012., str. 6.

¹⁸⁵ *47. zagrebački salon – arhitektura i urbanizam 2009.-2012.*, <http://www.uha.hr> (pregledano 28. siječnja 2020.)

¹⁸⁶ Ana Lendvaj, „Nikoli Bašiću glavna nagrada Salona za kornatsko Polje križeva“, u: *Večernji list*, Zagreb, 1. prosinca 2012., str. 83.

¹⁸⁷ „Velika nagrada Nikoli Bašiću“, u: *Novi list*, Zagreb, 1. prosinca 2012., str. 60.

¹⁸⁸ Isto.

¹⁸⁹ *50. zagrebački salon*, katalog izložbe (Zagreb, Dom HDLU, 1. – 18.10.2015.), (ur.) Silva Kalčić, Zagreb: UHA, 2015.

¹⁹⁰ *Otvorene prijave za 50. zagrebački salon*, <https://www.d-a-z.hr/hr/vijesti/otvorene-prijave-za-50-zagrebacki-salon.3058.html> (pregledano 1. travnja 2020.)

koju je uveo bila je nova izložbena sekcija *Studenti* u sklopu koje su mladi i neafirmirani budući arhitekti po prvi puta dobili priliku predstaviti svoj rad na *Zagrebačkom salonu*: „Kao što studenti vizualnih umjetnosti (ponajprije likovnih akademija) imaju vlastiti, (iduće godine 33.) salon mladih, ovogodišnji format izložbe može biti otponac za ustanovljenje nove tradicije, (uvjetno nazvanog) “salona” mladih na području arhitekture.“¹⁹¹

Za sada posljednji u nizu arhitekture i urbanizma, *53. zagrebački salon* bio je održan na hodnicima Pučkog otvorenog učilišta u Zagrebu s ciljem približavanja izloženih radova što brojnijoj i raznolikijoj publici. Temom „Desetljeće 2008-2018“ organizatori su obilježili deset godina od početka globalne recesije, s namjerom da sažmu posljedice i načine na koji su arhitekti reagirali na značajne ekonomske promjene koje su se u tom periodu događale pod utjecajem ekonomskog kraha, što je vrlo blisko problemima koje je selektor Dražen Juračić isticao na *47. zagrebačkom salonu*.¹⁹²

U prvom desetljeću 2000-ih godina umjetnost i kultura u Hrvatskoj nakratko doživljavaju pozitivan pomak uvođenjem regulatornih zakona o izgradnji koji usklađuju odnose investitora i struke,¹⁹³ a nova globalno i tržišno usmjerena kulturna politika kojom je omogućen ravnopravni razvoj nezavisne umjetničke scene dovodi do naglog povećanja broja novoosnovanih kulturnih manifestacija i ustanova, primjerice *Oris – Kuće arhitekture*. Stoga, organizatori od *38. do 44. zagrebačkog salona* arhitekture i urbanizma angažiraju inozemne selektore koji doprinose osuvremenjivanju manifestacije u skladu s globalnim trendovima što privlači pozornost publike. Međutim, recesijom 2008. godine mogućnosti organizatora se znatno smanjuju, što dovodi do povratka neutralnom revijalnom načinu izlaganja i opadanja interesa publike za *Zagrebački salon*. Sažimanjem navedenih informacija četvrto i posljednje razdoblje *Zagrebačkog salona* moglo bi se podijeliti na dva podrazdoblja: prvo; od 2003. do 2009. godine i drugo; od 2012. do 2018. godine. Prvo podrazdoblje obilježilo je preuzimanja izvršne organizacije *Zagrebačkog salona* arhitekture i urbanizma od strane UHA-e i angažiranje inozemnih selektora, dok je drugo obilježeno globalnom recesijom i njezinim posljedicama na arhitektonsku i urbanističku produkciju te sam *Zagrebački salon*.

¹⁹¹ Silva Kalčić, „Arhitektura bez grada“, u: *50. zagrebački salon*, katalog izložbe, 2012., str. 25

¹⁹² „53. zagrebački salon: Desetljeće 2008-2018“, u: *Čovjek i prostor* 760–763 (2018.), str. 18.

¹⁹³ Marijan Hržić i Žana Radetić, „Oslušivanje praznine – dvadeset i više godina urbanizma“, *Oris* 77 (2012.), str. 145.

4. Modeli prezentacije arhitekture i urbanizma na *Zagrebačkom salonu*

Zagrebački salon je prvenstveno izložbena manifestacija na kojoj su djela arhitekture i urbanizma najčešće prezentirana u obliku fotografija, nacрта i maketa. Osim izložbi, u sklopu Salona redovito su organizirani popratni programi, poput nagrada, tribina i radionica te su publicirani katalozi. Svaki Salon je intenzivno popraćen u dnevnim novinama i stručnim časopisima što doprinosi njegovoj recepciji u široj javnosti i usmjeravanju organizatora prema mogućim poboljšanjima. U nastavku će biti izneseni i analizirani načini prezentiranja arhitekture i urbanizma na *Zagrebačkim salonima* putem izložbi, kataloga, popratnih programa i nagrada te recepcije u dnevnim novinama i stručnim časopisima.

4.1. Izložbe

U početku je *Zagrebački salon* bio zamišljen kao izložbena manifestacija u sklopu koje će na revijalnim godišnjim izložbama arhitektura i urbanizam javnosti biti prezentirani zajedno s ostvarenjima iz lijepih i primijenjenih umjetnosti. Takav pristup bio je rezultat ideje sinteze, prisutne duže vremena na hrvatskoj umjetničkoj sceni, ali nikada ostvarene u takvim razmjerima. Stoga su mjesec dana prije otvorenja *Prvog zagrebačkog salona* članovi organizacijskog odbora Aleksandar Bakal i Vlatko Pavletić najavili tu manifestaciju kao novu stranicu u hrvatskoj izložbenoj politici. Međutim, ideja sinteze tehnički nije bila lako izvediva. Organizatori nisu mogli osigurati dovoljno veliki izložbeni prostor u užem centru Zagreba u kojem bi radovi svih umjetnosti na adekvatan način bili izloženi. Pod adekvatnim načinom prezentacije podrazumijeva se da svaki rad ima dovoljno prostora za vizualni prikaz djela te osnovne informacije i opis. Problem je bio i revijalni karakter Salona zbog kojeg kriterij odabira radova nije bio jasno definiran što je dovelo do prevelikog broja radova koji su se neutralno nizali na izložbama.

Na prva su dva Salona djela lijepih umjetnosti i arhitekture, urbanizma i primijenjenih umjetnosti bila postavljena u odvojenim izložbenim prostorima, kao dvije zasebne izložbe sinkronizirane jedino vremenom održavanja i nazivom.¹⁹⁴ Tek na *Trećem zagrebačkom salonu* u prostoru Umjetničkog paviljona prvi puta su zajedno bila izložena djela svih umjetnosti,¹⁹⁵ ali unatoč jedinstvenom prostoru, postav kojem su te godine autori bili arhitekt Bernardo Bernardi i slikar Oton Gliha, i dalje je odavan dojam nepovezanosti jer između djela

¹⁹⁴ Vladimir Maleković, 1965., str. 8.

¹⁹⁵ „Treći zagrebački salon“, u: *Večernji list*, Zagreb, 14. svibnja 1968.

različitih umjetničkih disciplina nije uspostavljena korelacija već su ona nepovezano obitavala unutar zajedničkog prostora.

Osim poteškoća s integriranim izlaganjem različitih umjetničkih područja upitan je bio medij i način izlaganja arhitekture i urbanizma. Naime, izlaganje arhitekture i urbanizma svelo se na fotografije i crteže koji su uz šture osnovne informacije o autoru, nazivu i godini, bez ikakve interpretacije i šireg konteksta, bili ovješeni na zidove Umjetničkog paviljona i Muzeja za umjetnost i obrt.¹⁹⁶ Kao što je već prethodno izneseno u poglavlju o teoriji prezentacije arhitekture i urbanizma na izložbama, takav pristup nije adekvatan jer je arhitektura višedimenzionalna umjetnost čiji doživljaj ovisi o puno čimbenika koji se ne mogu predočiti i razumijeti plošnim prikazom forme. Povjesničar umjetnosti Vladimir Maleković osvrnuo se u članku za *Vjesnik* na takav, nazovimo ga, „jednodimenzionalan“ pristup izlaganju arhitekture i urbanizma na *Zagrebačkim salonima*: „(...) prezentirani su isječci a ne cjeline (...)“.¹⁹⁷ Na isti problem je upozoravala povjesničarka arhitekture Antoaneta Pasinović opisavši izložbe *Zagrebačkog salona* kao „konceptijski nesređene“, „šturo i linearne“ te je predložila uključivanje kritičara arhitekture koji bi pomogli u obradi tema i materijala za izlaganje.¹⁹⁸ S obzirom da su autori postava na *Zagrebačkim salonima* redovito bili afirmirani arhitekti, umjetnici i povjesničari umjetnosti,¹⁹⁹ koji su imali potencijala i iskustva da osmisle adekvatnije postave, razloge za neadekvatnu prezentaciju treba tražiti u nedostatku financija, revijalnom karakteru Salona i stavovima sudionika i organizatora zbog čega se pri postavljanju izložbi sa svim umjetnostima postupalo kao sa slikarstvom i kiparstvom:

„Kunstgešihtherskim pristupom arhitekturi, kao prvenstveno fotografskoj temi, arhitektonski je objekt ponovo sveden na jednu dimenziju. Bez neophodne informacije (pa čak i bez najelementarnijih potpisa), osiromašena za bitne podatke, prikazana s jednom ili dvije fotografije, arhitektura se ovdje čita kao slikovnica.“²⁰⁰

Utjecaj na postav imali su i prostori u kojima se izlagalo, a to je najčešće do 1990-ih bio Umjetnički paviljon. Od svog postavljanja 1898. godine na Trg kralja Tomislava u

¹⁹⁶ *Prvi zagrebački salon* – izložba arhitekture, urbanizma i primijenjenih umjetnosti, katalog izložbe, 1965.

¹⁹⁷ „5. zagrebački salon (primijenjena umjetnost, arhitektura i urbanizam): Detalji izgubljene cjeline“, u: *Vjesnik*, Zagreb, 2. lipnja 1970., str. 12.

¹⁹⁸ Antoaneta Pasinović, „Zagrebački salon 69“, u: *Arhitektura* 102–103 (1969.), str.65. i 68.

¹⁹⁹ Samo neki od njih su: Andrija Mutnjaković, Bernardo Bernardi, Vlado Bužanić, Boris Dogan, Tonko Maroević, Vjenceslav Richter i brojni drugi.

²⁰⁰ Darko Venturini, „Križa koncepcije ili 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8. Zagrebački salon“, u: *Čovjek i prostor* 243 (1973.), str. 43.

Zagrebu, Umjetnički paviljon je bio jedno od najznačajnijih izložbenih mjesta u Hrvatskoj,²⁰¹ među ostalima tu je održana izložba *Hrvatskog salona* 1898. godine i tri izložbe grupe *Zemlja* od 1931. do 1934. godine.²⁰² Iako sadrži galerijski prostor od šesto metara kvadratnih, Umjetnički paviljon je često bio premalen za preveliki broj djela²⁰³ izlaganih na *Zagrebačkim salonima* zbog čega su postojala ograničenja informacija i formata,²⁰⁴ a njegova historicistička arhitektura nije bila neutralna kulisa koja bi podnosila raznolike umjetničke vrste.

Promjene u izlagačkoj praksi *Zagrebačkog salona* dogodile su se sedamdesetih godina. Prva je bila 1971. godine kada je uvedena podjela na tri izložbene sekcije *Situacija*,²⁰⁵ *Prijedlog*²⁰⁶ i *Kritička retrospektiva*,²⁰⁷ s ciljem jasnijeg definiranja konceptualnog okvira te manifestacije. Takvom je podjelom dana umjetnicima i autorima izložbi sloboda da izvan sekcije *Situacija* (Slika 11.), u kojoj je trajno zadržan revijalni karakter, odmaknu od takvog načina izlaganja. Tako su na *Šestom zagrebačkom salonu*, kojem je tajnik bio istaknuti protagonist eksperimentalnih kustoskih praksi Želimir Košćević, izabrana djela iz sekcije *Prijedlog* realizirana i izložena na ulicama grada Zagreba u obliku instalacija, intervencija i performansi – objekt *Prizemljeno sunce* Ivana Kožarića postavljeno u blizini Hrvatskog narodnog kazališta u Zagrebu, instalacija *Kućica ljubavi* Nade Orel ispred Umjetničkog paviljona, intervencija Borisa Bućana *Grad s vlastitom sjenom* u sklopu koje je bojava pločnik u Varšavskoj ulici u Zagrebu, akcije grupe *TOK* i drugi. Napuštanje galerijskih i muzejskih prostora s ciljem demokratizacije umjetnosti bio je dio eksperimentalnih kustoskih praksi koje su se krajem šezdesetih i početkom sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća paralelno pojavile u Hrvatskoj i svijetu.²⁰⁸ Revijalni postavi su u usporedbi s tim djelovali poprilično

²⁰¹ Lea Ukrainčik, *The history and activities of the Art pavilion in Zagreb 1899.-1998.*, URL: <https://web.archive.org/web/20100603122601/http://www.umjetnicki-paviljon.hr/en/pavillion/history/> (pregledano 28. siječnja 2020.)

²⁰² Ivanka Reberski, „Dokumentacija, kronologija, bibliografija, biografije“, u: *Kritička retrospektiva „Zemlja“*, katalog izložbe, 1971., str. 190-192.

²⁰³ Darko Venturini, „Salon krize ili kriza Salona“, u: *Čovjek i prostor* 280 (1976.), str. 7.

²⁰⁴ „Dokumentacija“, u: *Šesti zagrebački salon*, katalog izložbe (Zagreb, Moderna Galerija, 8.5. – 8.6.1971.), Zagreb, 1971., str. bez paginacije.

²⁰⁵ „*Situacija* je središnja revijalna izložba na kojoj su predstavljena suvremena zbivanja u području umjetnosti u Hrvatskoj unutar jedne ili tri godine.“ („Konceptija“, u: *Sedmi zagrebački salon*, katalog izložbe, 1972., str. 106.)

²⁰⁶ „Svrha je dobivanje upotrebljivih prijedloga za rješavanje onih problema koji se ne rješavaju u tekućoj praksi te poticaj istraživanja čovjekove okoline.“ („Konceptija“, u: *Sedmi zagrebački salon*, katalog izložbe, 1972., str. 106.)

²⁰⁷ „Svrha *Retrospektive* je poticanje istraživanja relevantnih umjetničkih pojava u prošlosti.“ („Konceptija“, u: *Sedmi zagrebački salon*, katalog izložbe, 1972., str. 106.)

²⁰⁸ Klara Petrović, 2018., str. 19.

„zastarjelo“ što se odrazilo i na reakcijama publike i kritičara koji su više interesa pokazivali za tematski usmjerenije i postavima inovativnije izložbe kritičkih retrospektiva i prijedloga. Druga promjena dogodila se 1975. godine kada je odlučeno da se *Zagrebački salon* dijeli na tri zasebne izložbe – lijepih umjetnosti, arhitekture i urbanizma i primijenjenih umjetnosti – koje će se izmjenjivale u trijenalnom ritmu. Time je organizatorima *Zagrebačkog salona* dano vremena za bolju pripremu i više prostora za kvalitetniju prezentaciju svakog područja pa tako i arhitekture i urbanizma.

U sklopu *Jedanaestog zagrebačkog salona* održana je prva arhitektonska retrospektivna izložba *Novo u starom* autora povjesničara umjetnosti Ive Maroevića, kojem je nakon toga bilo povjereno da za *Zagrebački salon* arhitekture i urbanizma osmisli još tri buduće izložbe sekcije *Kritička retrospektiva*. Retrospektivna izložba je, za razliku od ostatka Salona te godine, bila veliki uspjeh i mnogi su hvalili njezin komparativni koncept i aktualnost teme:

„Vrijednost te retrospektive u prvom je redu autorski pristup složenoj i aktualnoj problematici, koji je Ivo Maroević vrlo uspješno ostvario uz pomoć fotografija Nine Vranića. Stav i odnos autora prema problemu kroz čitavu je prezentaciju jasan. (...) Stare strukture grade dio novoga prostornog odnosa a ne da se nova misao nameće postojećoj prostornoj strukturi bez logike organskog rasta. (...) Ova retrospektiva kao dio Salona ne samo što nosi zapaženu autorsku i kritičku vrijednost nego ima i mnogo šire značenje u teoretskom, a osobito u praktičnom smislu, jer izravno ukazuje na mogućnosti ostvarenja i promašaje nove arhitekture u starim cjelinama i tako otvara pitanja za svako buduće građenje novog u starom.“²⁰⁹

Iste je godine Darko Venturini za časopis *Čovjek i prostor* napisao opsežan članak upravo na temu problema prezentacije arhitekture i urbanizma na izložbama *Zagrebačkog salona*. Navodi da je njihova najveća slabost nedovoljno definiran koncept i nepreglednost izložbi: „Prešareno, pomalo zgužvano i prilično nepregledno, bez pravog reda i koncepcijske pa čak i izložbene čistoće.“, a prezentiranim djelima manjka „i slike, i nacрта, i napisane riječi“.²¹⁰ Kao najpotpuniji način prezentacije arhitekture i urbanizma Darko Venturini predlaže film uz obavezno smanjivanje broja izlaganih djela.²¹¹

²⁰⁹ Tomislav Premerl, „Novo u starom“, u: *Čovjek i prostor* 280 (1976.), str.13. i 15.

²¹⁰ Darko Venturini, 1976., str. 7.

²¹¹ Darko Venturini, 1976., str. 8.

Od *Četrnaestog zagrebačkog salona* uveden je dijapozitiv kao jedan od mogućih načina izlaganja arhitektonskih fotografija, a odluka kako će djela u sekcijama *Situacija* i *Prijedlog* biti prezentirana, prepuštena je samim izlagačima što je dovelo do neujednačenosti radova na izložbama.²¹² Stoga su kao kreativniji i uspješniji postavi drugog razdoblja *Zagrebačkog salona* arhitekture i urbanizma bili isticali oni retrospektivnih izložbi. Neki od primjera su: izložba *Novo u starom* (1976.) povjesničara umjetnosti Ive Maroevića, osmišljena s ciljem da se fotografijama koje je snimio Nino Vranić prikažu uspješne interpolacije suvremene arhitekture u povijesnim ambijentima, ostvarene od 1900. do 1976. godine.²¹³ Retrospektivna izložba *Arhitektura u Hrvatskoj 1945.-1985.* za koju je temu osmislio Neven Šegvić, a postavu Branko Silađin i za koju su bili posebno izrađeni uokvireni kolaži fotografije i opisa svakog rada. Nakon izložbe su uokvireni kolaži darovani Muzeju za umjetnost i obrt u Zagrebu kako bi postali dio njegova arhitektonskog fundusa.

Godine 1982. i 1985. Branko Silađin u Umjetničkom paviljonu postavlja izložbe *Situacija 79/82* i *Situacija 82/85* na kojima se osjetio utjecaj postmodernizma – 1982. godine u izložbeni prostor Umjetničkog paviljona interpolira jarko obojene pregrade sa zabatima (slika 12.), a 1985. godine u četiri niše interpolira četiri suvremene instalacije koje su posebno za tu priliku izradili Nenad Fabijanić (*Za 1985.-u*), Ante Josip Kostelac (*Bijelom Zagrebu*), tim Vinko Penezić i Krešimir Rogina (*Svevremenom*) i Branko Silađin (*Izmima*):

„Postav izložbe koji je ostvario Branko Silađin integrirao je prostor Umjetničkog paviljona naglašavajući njegovu trodijelnost postavljanjem ekscentričnih vrlo naglašenih središnjih panoa, koji dijele krila i izložbene prostore i stvaraju veći prostor za izlaganje, koje koloristički spaja plavi krugovima na podu središnjeg djela paviljona. Bočne plohe paravana dodiruju plavi krug žutom, crvenom i crnom bojom i s četiri duhovita i inventivna hommagea – skulpture u nišama historicističke unutrašnjosti posvećene Bijelom Zagrebu, Izmima, Svevremenom i 1985. daju ovom Salonu šarmantni pomak prema naprijed.“²¹⁴

Branko Silađin bio je često angažiran za osmišljavanje postava izložbi *Zagrebačkog salona* arhitekture i urbanizma i aktivan član organizacijskih odbora, zbog čega je 2012. godine dobio priznanje *Zagrebačkog salona* za poseban doprinos i promicanje arhitekture u Hrvatskoj.

²¹² *Sedamnaesti zagrebački salon*, katalog izložbe, 1982., str. 148.

²¹³ „Predgovor“, *Novo u starom*, katalog izložbe (Zagreb, Umjetnički paviljon, 8.5. – 8.6.1976.), Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1976., str. 4.

²¹⁴ Ivo Maroević, „Tipično naša situacija“, u: *Čovjek i prostor* 387 (1985.), str. 10.

Postavljanjem *26. zagrebačkog salona* u prostor *Austrijskog paviljona* na Zagrebačkom Velesajmu, napravljena je velika promjena u odnosu na mjesta održavanja, što nisu svi dočekali s oduševljenjem. Unatoč zamjerkama pojedinih kritičara da Velesajam nije tradicionalno mjesto za izložbe i da je predaleko od centra grada, tim potezom organizatori su po prvi puta dobili adekvatan prostor unutar kojeg su svi radovi mogli biti razrađeno i jasno postavljeni, što su mnogi izlagači iskoristili za detaljniju prezentaciju djela.²¹⁵ Postav *26. zagrebačkog salona* koji je osmislio arhitekt Željko Kovačić bio je okarakteriziran kao „mamutska arhitektonska izložba“ ili „srasla slagaljka zasebnih sekcija“ (slika 13.).²¹⁶ Osim postava, *26. zagrebački salon* je „ostao u sjećanju i po izvanrednim fotografijama Damira Fabijanića, čije su interpretacije pojedinih radova i stručnjake znale dovesti u zabludu – iz kojeg je kuta kuća snimljena?“²¹⁷

Devedesetih godina u sklopu *Zagrebačkog salona* organizira se veliki broj gostujućih izložbi inozemnih i hrvatskih autora te sve značajnija postaje izložba dobitnika Velike nagrade, dok se izložbe *Prijedlog* i *Kritička retrospektiva* sve rjeđe organiziraju. Izložba *Situacija* zadržava revijalni karakter i svrhu da se u sklopu nje prezentira trogodišnja arhitektonska i urbanistička produkcija, a postav se nastoji učiniti preglednijim slaganjem odabranih djela tematski „prema vrstama zgrada ili prema specifičnim grupama problema (stanovanje, škole, bolnice, itd).“²¹⁸

Najveće promjene u načinu izlaganja arhitekture i urbanizma od osnivanja *Zagrebačkog salona* dogodile su se u četvrtom razdoblju. Angažiranje inozemnih selektora dovelo je do značajnog smanjenja broja izloženih radova, jasnih kriterija njihove selekcije, tematske usmjerenosti izložbe *Situacija* i digitalizacije medija u kojima su radovi izlagani. Izložba *Situacija* ponovo postaje središtem Salona, a prati ju manji broj popratnih događaja i gostujućih izložbi.

Na *38. zagrebačkom salonu*, vizualni umjetnik Darko Fritz radi odmak od do tada uvriježenog medija izlaganja (fotografija, crtež i opis) i uvodi video-projekcije i digitalno rađene plakate s detaljnim objašnjenjima radova od strane autora i kustosa. Radovi u konkurenciji za Veliku nagradu Salona (sekcija A) bili su raspoređeni u sedam potkategorija i prezentirani digitalno printanim plakatima (slika 15.), dok su radovi izvan konkurencije

²¹⁵ Branko Silađin, „Salon prelazi Savu“, u: *Vjesnik*, Zagreb, 5. travnja 1991., str. 9.

²¹⁶ „Salon arhitekture“, u: *Slobodna Dalmacija*, Split, 6. svibnja 1991.

²¹⁷ Sandra Križić Roban, 1991., str. 114.

²¹⁸ *32. zagrebački salon*, katalog izložbe (Zagreb, MGC Klovićevi dvori, 9.5. – 8.6.1997.), (ur.) Zlatko Karač, Zagreb: Muzejsko-galerijski centar, 1997.

(sekcija B) prezentirani na video-projeksijama (slika 16.). U sklopu tog Salona bio je raspisan i *Međunarodni arhitektonski natječaj* s temom „Granice: druga strana globalizacije“ na kojem su radovi izlagani putem posebne *online* platforme.²¹⁹ Odmak od revije fotografija i crteža bio je pokazatelj društvenih i tehnoloških promjena te smjene generacije koja je uvjetovala novi pristup prezentiranju.²²⁰

41. *zagrebački salon* je selektirao i kurirao arhitekt Manuel Gausa, dok je zamisao o postavljanju izložbe-kao-plakat na Trgu bana Josipa Jelačića došla od Darka Fritza koji je ponovno bio zadužen da osmisli postav. Narativni niz slika i tekstova, na skelama visokima šest metara, djelovao je kao „marketinški niz na ceradama koje zakrivaju pročelja zgrada“ (slika 17.), a skela je gledano iz zraka imala tlocrt slova i broja 41ZS (slika 18.). Takvim izlaganjem ponuđene su različite brzine i vizure (brzo, sporo, blizu, daleko, pločnik, zrak) čitanja izložbe koja je bez radnog vremena bila za sve otvorena jer arhitektura i urbanizam se tiču svih: „Fritzova zamisao nadovezuje se, kako sam naglašava, na svijest o urbanizmu, jer niti šetač ne može vidjeti cijelu četvrt u kojoj se nalazi, ali ona postoji.“²²¹ Sam postav je bio privremena arhitektonska konstrukcija, a što je trebalo na neki način doprinjeti demistificiranju arhitekture i izložbi,²²² a zbog najšire javnosti, kojoj je izložba bila namijenjena, išlo se na varijantu razumljivosti i čitljivosti projekta s jednostavnim prikazima fotografija i 3D modela arhitekture te čitkim i jasnim tekstom koji ih je pratio. Teoretičarka arhitekture Silva Kalčić pisala je nešto opširnije o toj izložbi ističući da se ovakvim izlaganjem briše granica umjetnosti i života što nas vraća u vrijeme osnivanja Salona i ideje o socijalno angažiranoj i čovjeku okrenutoj umjetnosti.²²³ Ideja Darka Fritza o izložbi-kao-plakatu u javnom prostoru razlikovala se, ali i komplementirala, s idejom o izložbi-kao-knjizi unutar muzejskog prostora na 38. *zagrebačkom salonu*. Osim glavne izložbe, u Gliptoteci HAZU-a bila je postavljena gostujuća izložba *Acta Architectura: GEO-URBAN Decalogue* na kojoj je bilo izloženo deset karta-mapa i dvije video projekcije Manuela Gause na temu grada, geografije i geologije.²²⁴

Selektor 44. *zagrebačkog salona* povjesničar umjetnosti Hans Ibelings, odabrao je sto radova koji su bili izloženi u *Paviljonu 19* Zagrebačkog Velesajma prema dizajnu postava

²¹⁹ Vedran Mimica, 2003., str. 225.

²²⁰ Maroje Mrduljaš, „Pomodnost ili historijska nužnost?“, *Zarez* br. 119-120 (2003.), str. 24.

²²¹ Martina Kalle, „Izlazak Salona na Jelačićev trg“, u: *Vjesnik*, Zagreb, 6. listopada 2006., str. 51.

²²² Krunoslav Ivanišin, 2006., str. bez paginacije.

²²³ Silva Kalčić, „Selekcija – inscenacija – interpretacija“, u: *Čovjek i prostor* 630 – 631 (2006.), str. 65.

²²⁴ 41. *zagrebački salon: arhitektura*, katalog izložbe, 2006., str. 221.

Igora Presečkog i Damira Gamulina,²²⁵ dok su dobitnici Velike nagrade *41. zagrebačkog salona*, Helena Paver Njirić i arhitektonski ured *Njirić+arhitekti*, tom prigodom za svoje samostalne izložbe sagradili posebne paviljone postavljene na dvije lokacije u centru Zagreba.²²⁶ Helena Paver Njirić je u suradnji s Ivanom Rupnikom u parku Zrinjevac postavila kontejner (12x2,4x2,4 metara) koji je poslužio kao izložbeni paviljon za njezinu izložbu *Tragovi*, dok su *Njirić+arhitekti* osmislili i postavili arhitektonski paviljon na livadi u neposrednoj blizini Zagrebačke katedrale (slika 19.).²²⁷

Na *47. zagrebačkom salonu* selektor Dražen Juračić se zbog financijske krize odlučio za povratak na tradicionalni revijalni karakter izložbi Salona: velik broj odabranih radova (njih 295) podijeljen je u kategorije realizacija, projekti i prijedlozi s potkategorijama unutar svake, a način i medij prezentacije birali su i predlagali sami izlagači.²²⁸ Izložba dobitnika Velike nagrade *44. zagrebačkog salon* Andreja Uchytila i Renate Waldgoni bila je ujedno i najava njihove retrospektive u Galeriji *Forum* postavljene 2013. godine. Na jubilarnom *50. zagrebačkom salonu* selektor Hrvoje Njirić odabrao je za izlaganje sto trideset radova koji su konceptom odgovarali temi „Dosljednost“ i bili prezentirani multimedijalno i audio-vizualno kao trodimenzionalne prostorne instalacije i 3D vizualizacije.²²⁹ Na posljednjem *Zagrebačkom salonu* arhitekture i urbanizma organizatori su po prvi puta izložbu postavili u hodnicima Pučkog otvorenog učilišta u Zagrebu smještenog u zgradi Radničkog sveučilišta „Moša Pijade“ iz 1961. godine. Razlog takvog odabir bila je velika cirkulacija ljudi te sama arhitektonska, povijesna i društvena važnost građevine.²³⁰ Fotografije arhitektonskih realizacija i projekata bile su printane crnom bojom na narančaste A4 papire uz proizvoljne opise autora, što nije jedan od adekvatnijih načina prezentacije arhitekture i urbanizma, ali je simbolički bio povezan s temom recesije.

4.2. Katalozi

Katalog je važan popratni medij svake izložbe jer, osim što se u njemu nalaze dodatne informacije koje zbog ograničenosti prostora ne mogu biti dio postava, on je i „jedina materijalna prezentacija izložbe koja ostaje nakon nje“²³¹ što potvrđuje i ovaj diplomski rad

²²⁵ „Impressum“, u: *44. zagrebački salon*, katalog izložbe, 2009., str. bez paginacije.

²²⁶ *44. zagrebački salon*, katalog izložbe, 2009., str. 14.

²²⁷ *44. zagrebački salon*, katalog izložbe, 2009., str. 252-254.

²²⁸ *47. zagrebački salon*, katalog izložbe, 2012., str. 9.

²²⁹ Silva Kalčić, 2012., str. 25.

²³⁰ „53. zagrebački salon: Desetljeće 2008-2018“, u: *Čovjek i prostor* 760–763 (2018.), str. 18.

²³¹ Ivanka Maroević i Goran Zlodi, „Od muzejske dokumentacije do tiskanog i virtualnog kataloga: modul muzejskog informacijskog sustava M+ + za upravljanje i uređivanje sadržaja i tematskih cjelina virtualnih zbirki i

koji se većinom zasniva na podacima prikupljenima iz kataloga izložbi *Zagrebačkih salona*. Koliko je katalog bitan posjetiteljima izložbe za njezino razumijevanje, osjeti se u situacijama kada njegovo publiciranje kasni za izložbom kao što se primjerice dogodilo na *Dvadesetom zagrebačkom salonu* 1985. godine: „Riskantno je i nezahvalno pisati o izložbi bez kataloga. U takvom slučaju, razmišljanja o konceptu i kriterijima izbora ostaju na razini subjektivne ocjene, pa se tvrdnje mogu razlikovati od želja autora ili komesara izložbe.“²³²

Izložbe *Zagrebačkog salona* redovito je pratio jedan ili više kataloga. Primjerice, povodom *Prvog zagrebačkog salona* tiskana su dva – jedan za izložbu lijepih umjetnosti i jedan za izložbu arhitekture, urbanizma i primijenjenih umjetnosti. Opseg i sadržaj kataloga *Zagrebačkih salona* s vremenom se mijenjao: od 1965. do 1970. godine u katalogzima Salona bili su navedeni podaci o organizaciji, kratki predgovor napisan od strane organizacijskog odbora, kataloški popis radova koji je obuhvaćao fotografiju, podatke o autoru djela, godinu nastanka, materijal ili lokaciju te impresum. Podatke za katalog su dostavljali sami izlagači dok su za fotografije bili angažirani profesionalni fotografi poput Marije Braut, Branka Balića, Krešimira Tadića, Nine Vranića i dr.²³³ S vremenom katalozi Salona počinju biti sve razrađeniji pa se, uz informacijski prošireni kataložni popis radova i fotografije, objavljuju i eseji vezani uz teme prisutne na izložbama. Prvi katalog *Zagrebačkog salona* u kojem su objavljeni eseji napisani od strane povjesničara umjetnosti i arhitekata bio je onaj retrospektivne izložbe umjetničke grupe *Zemlja*, organizirane u sklopu *Šestog zagrebačkog salona*.²³⁴ U njemu su bila objavljena četiri eseja o slikarstvu, grafici, crtežu, kiparstvu i arhitekturi unutar grupe *Zemlja*, koje su napisali povjesničari umjetnosti Božidar Gagro, Igor Zidić, Mladenka Šolman i Željka Čorak. Povjesničarka umjetnosti Ivanka Reberski za katalog je napravila detaljni popis dokumentacije i kronologiju povijesti grupe *Zemlja* što je ostao vrlo vrijedan izvor za sva buduća istraživanja hrvatske umjetnosti međuratnog razdoblja i same grupe.

Razdvajanjem *Zagrebačkog salona* 1975. godine, u katalogzima izložbi arhitekture i urbanizma ostaje više prostora za proširivanje tehničkih informacija o izloženim radovima i za popratne eseje prijeko potrebne za njihovo razumijevanje. Kako bi približili Salon široj

kataloga“, u: *Što je muzejski katalog?*, (ur.) Snježana Radovanlija Mileusnić, Zagreb: Muzejsko dokumentacijski centar, 2013., str. 76.

²³² Dušan Blaganje, Janez Koželj i Aleš Vodopivec, „Idejni i stilski pluralizam“, u: *Čovjek i prostor* 387 (1985.), str. 9.

²³³ *Peti zagrebački salon*, katalog izložbe (Zagreb, Moderna Galerija, 8.5. – 8.6.1970.), Zagreb: Izdavački zavod JAZU, 1970., str. bez paginacije.

²³⁴ *Kritička retrospektiva Zemlja*, katalog izložbe, 1971., str. 141 -161.

publici, ponekad su organizatori kataloge objavili i u časopisima ili *online*, poput kataloga retrospektivne izložbe *Arhitektura u Hrvatskoj 1945.-1985.* objavljenog u časopisu *Arhitektura*²³⁵ ili katalog posljednjeg *53. zagrebačkog salona* objavljen u dva dijela u posebnim izdanjima časopisa *Čovjek i prostor* i dostupan besplatno *online*.²³⁶ Od devedesetih godina katalogi *Zagrebačkih salona* arhitekture i urbanizma postaju detaljno razrađeni, dvojezični (hrvatsko-engleski) priručnici o stanju arhitekture i urbanizma u Hrvatskoj, opremljenih brojnim fotografijama, crtežima, grafovima, esejima, biografijama i drugim informacijama.²³⁷

Osim sadržaju velika pažnja pridavala se i vizualnom oblikovanju naslovnica kataloga *Zagrebačkog salona*, pa su tako od samih početka do danas za njihovo osmišljavanje bili angažirani vodeći suvremeni umjetnici i grafički dizajneri poput: Ivana Picelja, Ante Kuduza, Nenada Dogana, Ante Rašića, Borisa Ljubičića, *Doroghy Design Studia*, *ArTresor-a*, Darka Fritza, Damira Gamulina, Antuna Sevšeka i drugih. Izgled kataloga mijenjao se paralelno s tendencijama u umjetnosti i grafičkom dizajnu, ističući tako težnju da Salon bude odraz aktualnog umjetničkog stanja u Hrvatskoj. Prva četiri kataloga *Zagrebačkog salona* oblikovao je bivši član grupe *Exat 51* slikar Ivan Picelj čiji je geometrijsko-apstraktni stil krasio kataloge i plakate mnogih prethodnih izložbi, poput onih grupe *Exat 51* i *Salona 54* održanog u Rijeci.²³⁸ Ivana Picelja je bio logičan odabir, s obzirom na to da je naglasak Salona bio na sintezi te afirmiranju suvremene umjetničke produkcije, a on se svojom „dosljednošću ideji plastičke sinteze“²³⁹ i estetikom „neokonstruktivizma“²⁴⁰ u to u potpunosti uklapao: „Kod Picelja nema popratnog opsežnog teoretskog elaboriranja: u tom smislu Picelj slijedi liniju radikalnih modernista za koje je sam umjetnički čin dovoljno jaka umjetnička gesta i senzacija što u promatraču proizvodi i budi reakciju.“²⁴¹ Prema tom principu oblikovane su i naslovne stranice kataloga *Zagrebačkog salona* – dok naslovnice kataloga *Prvog* i *Drugog zagrebačkog salona* više gravitiraju prema geometrijskoj apstrakciji (slika 2. i 3.), na naslovnicama sljedeća dva Salona, ubacivanjem fluorescentne roze i narančaste boje (slika 5.) i/ili predimenzioniranog broja (slika 4.) osjeti se utjecaj *pop arta*. Od *Petog zagrebačkog*

²³⁵ „Arhitektura u Hrvatskoj 1945.-1985.“, u: *Arhitektura* 192–195 (1985.),

²³⁶ „53.zagrebački salon: Desetljeće 2008-2018“ – katalog izložbe, u: *Čovjek i prostor* br. 756-759 (2018.)

²³⁷ *50. zagrebački salon*, katalog izložbe, 2012., str.

²³⁸ Radoslav Putar, *Kritike, studije, zapisi 1961.-1987.*, sv. II, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti i Institut za suvremenu umjetnost, 2018., str. 250.

²³⁹ Ivan Picelj, <https://dizajn.hr/blog/profil-ivan-picelj/> (pregledano 15. ožujka 2020.)

²⁴⁰ Ješa Denegri, *Ivan Picelj i umjetnost konstruktivnog pristupa*, URL: <https://www.avantgarde-museum.com/hr/jesa-denegri-ivan-picelj-i-umjetnost-konstruktivnog-pristupa-croatia~no6422/> (pregledano 15. ožujka 2020.)

²⁴¹ Iva Koerbler, „Ivan Picelj – Bezvremena vrijednost apstrakcije“, u: *Oris* 42 (2006.), str. 148.

salona grafičko oblikovanje kataloga prepušta se slikaru Anti Kuduzu koji za to ostaje zadužen sve do 1976. godine, dok se za oblikovanje plakata svake godine organizirao javni natječaj. Ante Kuduz 1971. godine za Salon oblikuje prepoznatljivi logo (slika 6.) koji se na naslovnicama kataloga u različitim varijantama (Slika 7.) koristi sve do *Dvanaestog zagrebačkog salona*. Krajem sedamdesetih i u osamdesetim godinama na naslovnicama kataloga *Zagrebačkog salona* arhitekture i urbanizma prevladava crno-bijela fotografija (slika 8.) ili crteži arhitektonskih motiva (slika 9.).

Autor vizualnog identiteta *26. zagrebačkog salona*, prvog održanog nakon osamostaljenja Hrvatske, bio je grafički dizajner Boris Ljubičić koji „od početka 90-ih aktivno zagovara ideju cjelovitog vizualnog identiteta Hrvatske kao nosioca prepoznatljivosti njenih institucija, privrede i drugih pojavnosti.“²⁴² Prilikom oblikovanja naslovnice i plakata *26. zagrebačkog salona* Ljubičić se simbolično poslužio motivom „šahovnice“ napravljene od kvadratnih polja u žutoj, sivoj i ljubičastoj boji u čije središte je stavio monogram slova A i H (slika 10.). Vizualni identiteti *Zagrebačkog salona* odražavali su promjene u društvu i umjetnosti do kojih dolazi devedesetih godina – korištenje digitalnih tehnika, angažiranje novoosnovanih specijalizirani dizajnerski studiji poput *Dorough designa* i dr.

Od 2000-ih godina česta je praksa da dizajneri koji rade vizualni identitet Salona ujedno dizajniraju i postave izložbi. Najznačajniji među njima je vizualni umjetnik Darko Fritz. Njegov vizualni identitet *38. i 41. zagrebačkog salona* karakterizira stavljanje „konceptualne dimenzije arhitekture“²⁴³ u prvi plan te uspostava kontinuiteta između vizualnog oblikovanja kataloga *38. i 41. zagrebačkog salona*. Vizualni identitet i postav izložbe *44. zagrebačkog salona* radili su dizajner Damir Gamulin i arhitekt Igor Presečki, a „karakterističan je bio po tome što je u cijelosti izgrađen iz jednog elementarnog grafičkog znaka (apstrahiranog iz numeričkog znaka 44) koji se umnožava, rotira i povezuje u nove, veće cjeline od kojih se svaka od njih u konačnici opet može svesti na taj jedan, početni znak. Taj je sustav primijenjen kako u promotivnim tiskanim materijalima, tako i u prostoru postava i svim njegovim elementima te se najpreciznije može opisati kao mreža koja, u različitim stupnjevima gustoće, sadrži od dva do beskonačno mnogo multipliciranih identičnih geometrijskih formi.“ (slika 20.).²⁴⁴ Tema *53. zagrebačkog salona*, o posljedicama koje je recesija ostavila na arhitekturu i urbanizam, slikovito je odražena jednostavnim narančasto-

²⁴² Marko Golub, *Logo protiv kaosa – Identitetski dizajn Borisa Ljubičića*, <https://dizajn.hr/blog/knjiga-logo-protiv-kaosa-identitetski-dizajn-boris-ljubivic/> (pregledano 15. ožujka 2020.)

²⁴³ Jelena Mandić, „Živa hrvatska arhitektura“, u: *Mediterran*, Zadar, 14.12.2003., str. 5.

²⁴⁴ Marko Golub, *Damir Gamulin – Dizajnom izvan dizajna*, <https://dizajn.hr/fragmenti-dizajnerske-povijesti-dokumenti-vol-1/5-fragmenti/5-9-damir-gamulin-dizajnom-izvan-dizajna/> (pregledano 15. ožujka 2020.)

crnim vizualnim identitetom koji su osmislili Antun Sevšek, Niko Mihaljević i Petra Milički.²⁴⁵

4.3. Popratni program

U popratni program *Zagrebačkog salona* svrstana su sva događanja koja proširuju i nadopunjuju izložbe, a to uključuje: tribine, predavanja, promocije, radionice, koncerti i filmske projekcije. Broj popratnih događaja u sklopu Salona uvećavao se postepeno, a 1979. godine Vladimir Maleković je u članku za dnevne novine *Vjesnik* istaknuo njihovu važnost napisavši da „izložba kao tradicionalni medij više nikoga ne zadovoljava, pa su se nametnuli drugi, intenzivniji oblici komunikacije unutar manifestacije *Zagrebački salon*.“²⁴⁶

Jedan od najranijih popratnih događaja u sklopu Salona je *Tribina*: „Ima zadatak da kontinuirano potiče najaktualnije i najprovokativnije teme, te da iznošenjem problema i diskusijom aktivira javnost i stručnjake na svim značajnim zadacima koje ta tema obuhvaća.“²⁴⁷ U listopadu 1970. godine u domu ULUH-a bila je organizirana prva tribina na temu „Kako i što dalje sa *Zagrebačkim salonom*?“. Na tribini je javnosti i stručnjacima bilo omogućeno da daju svoje prijedloge za unapređenje Salona, međutim umjesto produktivnih zaključaka „među okupljenim kritičarima i umjetnicima ponovo je izbio sukob star dvadeset i pet godina, zavrjela su predbacivanja galeristima, a iskobeljao se i jedan novi antagonizam: na jednoj strani umjetnici, na drugoj primijenjeni umjetnici i arhitekti.“²⁴⁸ Takva rasprava potiče na promišljanje o stvarnom uzroku teškog provođenja sinteze na *Zagrebačkim salonima*: da li je sinteza uistinu tehnički teško izvediva ili je problem isključivo u stavovima samih protagonista hrvatske umjetničke scene od kojih su mnogi još uvijek smatrali da lijepa umjetnost treba imati određene privilegije u odnosu na primijenjenu umjetnost i arhitekturu. Izvjesnijim se činio drugi razlog jer upravo je članovima ULUH-a od samog početka najmanje odgovarao sintetizirani pristup *Zagrebačkog salona* što su potvrdili i brojnim izjavama na spomenutoj tribini: „Međutim, razlika je, na kraju, između kvake i skulpture. Neka „primijenjeni“ izlažu u Muzeju za umjetnost i obrt, gdje im je i mjesto. (Ivan Lesiak, kipar).“²⁴⁹

²⁴⁵ 53. zagrebački salon: Desetljeće 2008. – 2018., <http://uha.hr/53-zagrebacki-salon-desetljece-2008-2018/> (pregledano 15. ožujka 2020.)

²⁴⁶ Vladimir Maleković, „Diktat svrhe i ekonomije“, u: *Vjesniku*, Zagreb, 15. svibnja 1979.

²⁴⁷ „Konceptija“, u: *Četrnaesti zagrebački salon*, katalog izložbe, 1979., str. 106.

²⁴⁸ Josip Škunca, „Zagrebački salon smutnje“, u: *Vjesnik*, Zagreb, 10. listopada 1970., str. 8

²⁴⁹ Isto.

Od 1972. godine *Tribina* kao „Oblik neposredne i žive komunikacije izlagača i organizatora s javnošću.“²⁵⁰ postaje dio redovitog popratnog programa *Zagrebačkog salona*, a kritičarka arhitekture Antoaneta Pasinović, unatoč uočavanju da je prisutnost šire javnosti i interakcija umjetnika na tribinama slaba te da je često prisutna šutnja i manjak želje za dijalogom,²⁵¹ istaknula je njezinu nužnost jer “izlaskom iz salonskih okvira, njegovim pretapanjem u tribinu, on može opravdati svoju ulogu doista gradske manifestacije, u kojima postaje važno međusobno komuniciranje umjetnika, kritičara i javnosti, a ne tek puko izlaganje.“²⁵² Na *Sedmom zagrebačkom salonu* organizatori su zadali temu tribine: „Čovjek i njegova okolina“. Tema je bila odraz kulturne politike tog doba u sklopu koje se poseban naglasak stavljao na humanizaciju čovjekova životnog prostora.²⁵³ Općenito, brojnost i teme tribina na *Zagrebačkom salonu* nisu ograničeni niti unaprijed definirani te organizatori o tome odlučuju shodno potrebama, aktualnom stanju u umjetnosti i prijavljenim temama.

Nakon trodiobe salona 1975. godine, tribine održavane u sklopu Salona arhitekture i urbanizma postaju posebno važne zbog mogućnosti raspravljanja o urbanizmu, kojeg je zbog opsežnosti teško adekvatno prezentirati na izložbama, i o aktualnim arhitektonskim pitanjima koja se tiču ne samo stručnjaka, već svih građana. Stoga je, primjerice, na *Dvadesetom zagrebačkom salonu*, tribina održana u prostoru same izložbe s ciljem poticanja na promišljanje i veću posjećenost.²⁵⁴ Važno je i napomenuti da nisu isključivo organizatori Salona smišljali teme tribina, već je bilo tko mogao, prema navedenim uputama, prijaviti željenu temu na natječaj.²⁵⁵ Raspon tema vezanih za arhitekturu i urbanizma o kojima se raspravljalo sedamdesetih i osamdesetih godina se kreće od čovjeka i zaštite njegove okoline²⁵⁶ do revizije generalnog urbanističkog plana grada Zagreba²⁵⁷ i otvorenog sastanka uredništva časopisa *Čovjek i prostor*.²⁵⁸ Mjesto održavanja tribina na *20. zagrebačkom salonu* bio je Muzej za umjetnost i obrt u kojem je postavljena i izložba, čime se željelo publiku

²⁵⁰ „Tribina Sedmog zagrebačkog salona“, u: *Sedmi zagrebački salon*, katalog izložbe (Zagreb, Umjetnički paviljon, 8.5. – 8.6.1972.), 1972., str. bez paginacije

²⁵¹ Antoaneta Pasinović, „O prvoj tribini i jednoj obljetnici“, u: *Telegram* 33, Zagreb, 19. svibnja 1972., str. 10.

²⁵² Antoaneta Pasinović, „Okolina dostojna ljudi kao prostor dostojan čovjeka“, u: *Telegram* 37., Zagreb, 16. lipnja 1972., str. 8.

²⁵³ Antoaneta Pasinović, „Salon '72 – Intervju s Andrijom Mutnjakovićem“, u: *Telegram*, Zagreb, 7. travnja 1972., str. 12.

²⁵⁴ „Dometi arhitekture“, u: *Vjesnik*, Zagreb, 7. svibnja 1985., str. 11.

²⁵⁵ *Jedanaesti zagrebački salon*, katalog izložbe, 1976., str. 35.

²⁵⁶ *Osmi zagrebački salon* (vidi Prilog: *Zagrebački saloni – faktografija*)

²⁵⁷ *Sedamnaesti zagrebački salon* (vidi Prilog: *Zagrebački saloni – faktografija*)

²⁵⁸ *Četrnaesti zagrebački salon* (vidi Prilog: *Zagrebački saloni – faktografija*)

potaknuti na sveobuhvatno promišljanje o temama raspravljanim na tribinama i osigurati veća posjećenost same izložbe.²⁵⁹

Broj tribina se mijenja devedesetih godina kada se na *Zagrebački salon* uvoditi veliki broj raznolikog popratnog programa, koji često dominirao nad samim izložbama. Na tribine se pozivaju inozemni gosti te se uz rasprave o aktualnim pitanjima prezentiraju i projekti poput *Coast Wise Europe* kojeg je 1995. godine pokrenula Akademija za arhitekturu u Rotterdamu s ciljem promišljanja arhitekture obalnih područja a uključena su bila dvadeset i dva fakulteta arhitekture među kojima i zagrebački.²⁶⁰ Od popratnog programa organiziranog devedesetih godine zanimljiviji su bili *CAD Forum 91: kompjutori u arhitekturi* – događaj koji je uključivao znanstveni skup, izložbu i radionicu na temu tada inovativnog *CAD softvera* za tehnički precizne ilustracije²⁶¹ te *Arhitektonske makete* – propagandno-prodajni postav proizvoda i usluga iz domene arhitektonske struke.²⁶² Godine 2003. i 2006. u sklopu Salona bili su organizirani *Međunarodni arhitektonski internet natječaji* na koje su autori iz cijelog svijeta mogli slati prijedloge u formi projekta, konceptualizacije, realizacije, videa, interaktivnog kompjutorskog rada, teksta ili web projekta.²⁶³ Posebno zanimljiva bila je tema *Drugog međunarodnog arhitektonskog internet natječaja* – „U potrazi za etikom“, kojeg je selektirao pokretač portala *arhitektura.info* Miće Gamulin. Sudionici natječaja slali su prijedloge kojima su preispitali pojmove „dobra“ i „zla“ kroz arhitekturu te iskonske kvalitete arhitekture kao humanističke i održive discipline.²⁶⁴ U Kluba SC-a 2006. godine je bila organizirana radionica na temu „Kultura promjene studentskog centra i stari prostori – nove namjene, revitalizacija SC-a“ koju su vodili arhitekti Krešimir Galović, Vinko Penezić i Krešimir Rogina.²⁶⁵ Međutim, 2000-ih godina kada se osnivaju brojne manifestacije orijentirane isključivo na predavanja, promociju i rasprave o arhitekturi i urbanizmu, poput *Dana Orisa*, a institucije kao što je Arhitektonski fakultet u Zagrebu sve češće pozivaju inozemne predavače i organiziraju radionice, popratni program *Zagrebačkog salona* počinje gubiti na svom značaju.

²⁵⁹ *Dvadeseti zagrebački salon*, katalog izložbe, 1985., str. 4.

²⁶⁰ *32. zagrebački salon*, katalog izložbe (Zagreb, Galerija Klovićevi dvori, 9.5. – 8.6.1997.), (ur.) Zlatko Karač, Zagreb: MGC, 1997., str. 190-194.

²⁶¹ *26. zagrebački salon*, katalog izložbe, 1991., str. 2.

²⁶² *26. zagrebački salon*, katalog izložbe, 1991., str. 181. i 183.

²⁶³ *41. zagrebački salon: arhitektura*, katalog izložbe, 2006., str. 217-220.

²⁶⁴ „Arhitektonski natječaj „U potrazi za etikom““, u: *Jutarnji list*, Zagreb, 24. kolovoza 2006., str. 48.

²⁶⁵ *41. zagrebački salon: arhitektura*, katalog izložbe, 2006., str. 9. i 215.

4.3.1. Nagrade

U sklopu *Zagrebačkih salona* dodjeljuju se sa svrhom afirmiranja aktualnih umjetničkih diskursa, one su indikator kvalitete i njima žiri iz revijalne ponude velikog broja izloženih djela izdvaja ona najreprezentativnija.²⁶⁶ Nakon Drugog svjetskog rata broj nagrada dodjeljivanih za arhitekturu i urbanizam bio je vrlo malen, osim nagrada *Zagrebačkog salona* postojale su još i godišnje nagrade časopisa *Borba*, međutim to se mijenja osamdesetih godina,²⁶⁷ a do danas je njihov broj, paralelno s brojem institucionaliziranih i nezavisnih manifestacija arhitekture i urbanizma, znatno porastao.

U prvom razdoblju *Zagrebačkog salona* u kojem se sve umjetnosti izlažu zajedno nagrade su se dodjeljivale posebno za lijepe umjetnosti, arhitekturu i urbanizam i primijenjene umjetnosti. Prvi puta su dodijeljene na *Trećem zagrebačkom salonu*,²⁶⁸ a prvi dobitnik u kategoriji arhitekture i urbanizma bio je Igor Emili za realizaciju hotelskog sklopa *Uvale Scott* u Grabovi pokraj Kraljevice. O dobitnicima, kojima je bio uručen i simboličan financijski iznosi, odlučivao je organizacijski odbor²⁶⁹ kojem su javnost i sudionici najviše zamjerali neregulirane kriterije.²⁷⁰ Od 1976. godine u sklopu *Zagrebačkog salona* arhitekture i urbanizma nagrade su dodjeljivane u više kategorija, primjerice za realizacije i projekt,²⁷¹ a najvažnija je Velika nagrada povodom koje se od 1982. godine organiziraju izložbe njezinih dobitnika.²⁷² Velike nagrade Salona arhitekture i urbanizma jasan su pokazatelj trendova i promjena u umjetnosti i društvu, a prva je dodijeljena Borisu Magašu za stadion *Poljud* u Splitu sagrađen 1979. godine povodom *Mediteranskih igara*²⁷³ što je u to vrijeme bio odraz valorizacije društveno značajnih projekata.

Velika nagrada *26. zagrebačkog salona* pripala je Dragomiru Maji Vlahoviću za obiteljsku kuću *Rauber-Kolovrat*,²⁷⁴ što je 1991. godine bio simbolički odmak od socijalizma premještanjem naglaska s kolektiva na pojedinca i početak arhitektonskog problematiziranja obiteljske kuće kao stambenog prostora i važnog mjesta preklapanja javnog i privatnog.²⁷⁵

²⁶⁶ „Pravilnik“, u: *Šesti zagrebački salon*, 1971., str. bez paginacije

²⁶⁷ Ivo Maroević, 1985., str. 8.

²⁶⁸ „Nagrade Zagrebačkog salona“, u: *Večernji list*, Zagreb, 22. svibnja 1969.

²⁶⁹ „Pravilnik“, u: *Šesti zagrebački salon*, katalog izložbe, 1971., str. bez paginacije

²⁷⁰ Zdravko Živković, 1982., str. 13.

²⁷¹ „14. zagrebački salon nagrađuje: petnaest autora i jednu instituciju“, u: *Večernji list*, Zagreb, 9. svibnja 1979., str. 11.

²⁷² „Salon posvećen arhitekturi“, u: *Vjesnik*, Zagreb, 16. svibnja 1982.

²⁷³ Tomislav Odak, „17. zagrebački salon“, u: *Arhitektura* 182–183 (1982.), str. 72–73.

²⁷⁴ „Salon arhitekture“, u: *Slobodna Dalmacija*, Split, 6. svibnja 1991., str. 9.

²⁷⁵ Sandra Križić Roban, 1991., str. 113-114.

Devedesetih godina nagrade Salona odražavle su poslijeratnu tendenciju ka duhovnoj i materijalnoj obnovi, tako je primjerice Velika nagrada 32. zagrebačkog salona bila prva dodijeljena Nenadu Fabijaniću za obnovu sakralnog objekta – crkve sv. Juraja u gradu Pagu.²⁷⁶

U prvom desetljeću 2000-ih godina uvođenjem selektora nagrade Salona se više ne dodjeljuju za pojedina arhitektonska ostvarenja već za cjeloukupni doprinos arhitekta, čime se fokus prebacuje s izvedbe na ideju. Primjerice dobitnici dviju Velikih nagrada 38. zagrebačkog salona bili su Helena Paver Njirić zbog „sveobuhvatnog pristupa okolišu kao osjetilnom polju“ i Njirić+arhitekti za „važan doprinos aktualnim razmišljanjima o krajoliku i staništu.“²⁷⁷

4.4. Recepcija

Poglavlje recepcija obuhvaća prezentaciju *Zagrebačkog salona* od strane kritike u periodici.

Kritički osvrti na arhitekturu i urbanizam, koji se objavljuju u stručnim časopisima, a ponekad i dnevnim novinama, imaju medijacijsku ulogu između aktualne produkcije i publike. Oni „iniciraju, prepoznaju, artikuliraju, prate, posreduju i teorijski interpretiraju aktualnu umjetničku produkciju.“²⁷⁸ Stručna i sveobuhvatna kritika, koja zahvaća povijest, kontekst, tehnička i estetska obilježja arhitekture i urbanizma, osobito je važan dio njihove prezentacije i recepcije od strane publike jer pomaže u njihovu sagledavanju, tumačenju i vrednovanju. Kritičar mora biti vrsni poznavatelj discipline o kojoj piše, jer za kvalitetnu medijaciju između arhitekture i publike, kritika mora obuhvaćati i povijesni i aktualni kontekst djela.²⁷⁹ Također, kritičari trebaju biti svjesni svoje uloge da dobro elaboriranim kritičkim osvrtima mogu dovesti do pozitivnih pomaka. Koliki utjecan na kritiku imaju političke, društvene i kulturne ideologije može se pratiti na primjeru *Zagrebačkog salona*, manifestacije koja se zbog svoje dugovječnosti održavala u dva potpuno drugačija društveno-politička uređenja – socijalističkoj Jugoslaviji i demokratskoj Republici Hrvatskoj. Iako bi trebalo biti suprotno, čini se da liberalno-kapitalističko tržište manje pogoduje umjetničkoj i arhitektonskoj kritici koja gubi svoje mjesto u medijima i najčešće se pretvara u plaćenu reklamu.

²⁷⁶ „Svaka vam čast, arhitekti!“, u: *Slobodna Dalmacija*, Split, 11. svibnja 1997., str. 10.

²⁷⁷ „Nagrade 41. zagrebačkog salona“, u: *Zarez* 191 (2.12.2006.), str. 18.

²⁷⁸ Miško Šuvaković, *Pojmovnik suvremene umjetnosti*, Zagreb: Horetzky, 2005., str. 326.

²⁷⁹ Nataša Lah, 2012., str. 276.

Izložbe *Zagrebačkog salon*, posebice arhitekture i urbanizma, od samih su početaka intenzivno bile zastupljene u rubrikama dvaju najznačajnijih poslijeratnih arhitektonskih časopisa na području Hrvatske – *Arhitektura*, stručno-znanstvena publikacija s fokusom na arhitektonsku djelatnost, koju je 1947. godine pokrenuo Savez društva inženjera i tehničara Jugoslavije i časopis *Čovjek i prostor* koji je 1954. godine pokrenuo Andrija Mutnjaković i Savez arhitekata Hrvatske. Svojim kontinuiranim izlaženjem *Čovjek i prostor* – „najznačajniji časopis u Hrvatskoj specijaliziran za arhitekturu, likovnost, dizajn i primijenjenu umjetnost“²⁸⁰ – postaje ključna periodička publikacija za informiranje o prostornim, likovnim, kulturnim, tehničkim i društvenim zbivanjima, koja su gradila povijest naše suvremene arhitekture poticanjem kritičkog i stvaralačkog odnosa prema djelu i društvu, te promicanjem interesa struke.²⁸¹ Navedeni časopisi su svojim djelovanjem, uz izložbe Salona, doprinijeli prezentaciji arhitekture i urbanizma u Hrvatskoj nakon Drugog svjetskog rata, a to nastavljaju činiti i danas. Da bi se potvrdila dobra suradnja i povezanost *Zagrebačkog salona* s dvama stručnim arhitektonskim časopisima, organizacijski odbor je 1979. godine u Centru za kulturu i informacije organizirao tribinu koja je ustvari bila otvoreni sastanak uredništva časopisa *Čovjek i prostor*, 1982. godine postavlja izložbu na temu izdavačke djelatnosti Saveza arhitekata Hrvatske povodom 35 godina časopisa *Arhitektura*, u sklopu 32. *zagrebačkog salona* bila je održana izložba strukovnog nakladništva UHA kao jednog od „stupova sveobuhvatne arhitektonske organizacije i promicatelja arhitekture u javnosti putem časopisa *Čovjek i prostor* i *Arhitektura* te publikacijama biblioteke *Psefizma*“,²⁸² a 2018. godine objavljuje cjeloviti katalog 53. *zagrebačkog salona* u dvobroju časopisa *Čovjek i prostor*. Za razliku od opsežnih osvrta pisani od strane arhitekata, povjesničara umjetnosti i kritičara za spomenute stručne časopise, u dnevnim novinama su većinom bili objavljivani informativni članci o izložbama Salona i intervjui s njegovim sudionicima. Zanimljiv izuzetak je bio tjednik *Telegram*, „hrvatski list za pitanja kulture“²⁸³, koji se od ostale periodike šezdesetih i sedamdesetih godina (1960. – 1973.) razlikuje koncepcijom koja nameće praćenje zbivanja iz svih područja umjetnosti i uspostavljanje novih standarda pisanja o aktualnostima na hrvatskoj umjetničkoj i kulturnoj sceni.²⁸⁴ Prisutnost kritičkih osvrta pisanih od strane struke u novinama i časopisima izuzetno je važna zbog njihove medijatorske uloge između

²⁸⁰ Jasna Galjer, 2017., str. 113.

²⁸¹ 32. *zagrebački salon*, katalog izložbe, 1997., str. 150.

²⁸² 32. *zagrebački salon*, katalog izložbe, 1997., str. 200-205.

²⁸³ Jasna Galjer, „Kritika na djelu u hrvatskoj umjetnosti 60-ih i 70-ih godina 20. stoljeća“, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 360 (2012.), str. 220.

²⁸⁴ Jasna Galjer, 2012., str. 220.

produkcije, kritike i publike,²⁸⁵ a u tjedniku poput *Telegrama* taj značaj je zbog njegove čitanosti od strane šire publike još veći. Do devedesetih godina umjetnička i arhitektonska kritika gotovo se potpuno povukla u stručne časopise, prepuštajući prostor u dnevnim novinama plaćenim člancima i “atraktivnijim“ senzacionalističkim vijestima, istovremeno doživljavajući svojevrsnu krizu podilazeći zahtjevima društva²⁸⁶ i popuštajući pod pritiskom male sredine kao što je Hrvatska da isključivo objavljuje neutralne, opisne ili pozitivne osvrte. Time je prešla u neutralno svjedočenje o aktualnoj arhitektonskoj produkciji i *Zagrebačkom salonu* zbog čega gubi svoj utjecaj i ne koristi publici jer „sud je krajnji cilj umjetničke kritike, a bez suda nema razumijevanja.“²⁸⁷ Mjesto tiskovina od 2000-ih djelomično počinje zauzimati internet zbog mogućnosti da se na blogovima i u nezavisnim online novinama i časopisima slobodno, besplatno i anonimno objavljuju kritički osvrti o umjetnosti. Međutim, u velikoj količini slobodno-kolajućih informacija na internetu ponekad je jako teško razlučiti i pronaći kvalitetan kritički osvrt.

Teme kojima su se povjesničari umjetnosti, arhitekti i kritičari najčešće bavili vezano uz *Zagrebački salon* su brojne. U prvom razdoblju najčešće su pisali kritiku upućenu organizatorima zbog prevelikog broja izlaganih radova, prevladavanja kvantitete nad kvalitetom i revijalnog izlaganja radova koji su smatrali zastarjelim.²⁸⁸ Posebno su iskazivali nezadovoljstvo neprovođenjem dugo najavljivane sinteze svih umjetnosti i načinom prezentiranja arhitekture: „Jer već je i najstrpljivijima dozlogrdilo da zamisli koje nagovještaju pejzaž budućnosti još uvijek gledaju samo u maketama.“²⁸⁹ Darko Venturini za *It Novine* piše o slaboj posjećenosti i interesu šire javnosti za Salon, arhitekturu i urbanizam te naglašava da se trebaju „podići“ mostovi između njih, jer u suprotnom Salon je samo formalnost, tradicija bez svrhe i značaja, puko birokratsko ispunjavanje konvencije.²⁹⁰ Teoretičarka arhitekture tada mlađe generacije Antoaneta Pasinović u članku za *Studentski list* povodom *Drugog zagrebačkog salona* istaknula je: „Umjesto senzacionalističkih članaka trebao bi nam solidarniji sistem planiranja i kontrole, stručnija i solidnija novinska kritika i njoj pripadna efikasnost.“²⁹¹

²⁸⁵ Jasna Galjer, 2012., str. 220.

²⁸⁶ Nataša Lah, 2012., str. 269.

²⁸⁷ Nataša Lah, 2012., str. 272.

²⁸⁸ Josip Depolo, „Slikarstvo i kiparstvo: apstinencija neshvatljiva“, u: *Vjesnik*, Zagreb 26. svibnja 1965.

²⁸⁹ Vladimir Maleković, „Samo u maketi“, u: *Vjesnik*, Zagreb, 28. svibnja 1966.

²⁹⁰ Darko Venturini, „Epizodna priredba“, u: *It*, Beograd, 4. lipnja 1976., str. 10.

²⁹¹ Antoaneta Pasinović, „Zagrebački salon '66“, u: *Studentski list*, Zagreb, 24. svibnja 1966.

U časopisu *Čovjek i prostor* 1976. godine objavljen je tekst Borisa Morsana, u kojem se autor osvrće na kritike na račun Salona i u kojem sažima da se sve svelo na kritiku bez rješenja što nikada ne dovede daleko referirajući se na konflikt između arhitekta Julija De Luce i teoretičara Ive Maroevića, Tomislava Premerla, Antoanete Pasinović i Darka Venturinija.²⁹² Naime, u članku „Arhitektura nam nije mediokritetska, a kritika...?“ arhitekt Julije De Luca, potaknut čestim prigovorima na *Zagrebački salon* i arhitektonsku produkciju u Hrvatskoj od strane teoretičara, kritizira „kritiku“ navodeći da jednostrano i idealistički gleda na cijelu situaciju te zahtjeva od hrvatskih arhitekata nešto s obzirom na realne okolnosti neostvarivo.²⁹³ Najvažnija uloga kritike trebala bi biti da iz objektivne pozicije ukaže na dobre i slabije strane kako bi dala smjernice za poboljšanje njegovim organizatorima. Kritičari Salona često su i sami bili dijelom njegovih organizacijskih odbora i žirija: „Osim toga, pojedini kritičari ujedno su i (su)kreatori institucionaliziranog okvira umjetničke scene; angažirani kao kustosi u muzejima i galerijama, odnosno autori izložbi kojima se uspostavljaju specifični posrednički oblici komuniciranja između umjetničke produkcije i njezina konteksta.“²⁹⁴

Od devedesetih godina nadalje, većinom se pišu i objavljuju poticajni tekstovi i pozitivna recepcija *Zagrebačkog salona*. To nije bilo neobično s obzirom na kriznu situaciju u kojoj se Hrvatska nalazila, a u kojoj se Salon inozemnim suradnjama pokazao promicateljem hrvatske arhitekture i urbanizma, a naslovima poput „Usprkos ratu gradilo se dobro“²⁹⁵ stvaralo se optimistično ozračje. Jednu od malobrojnih recentnih kritika iznio je Maroje Mrduljaš povodom *38. zagrebačkog salona* osvrnuvši se na odluku odabira inozemnih selektora: „Rezultat je bio nekakva vrsta šminkerskog nedonošča pseudo-suvremenih tendencija, kompromisa između želje da se bude dopadljiv pod svaku cijenu i napora da se održi korak s duhom vremena.“²⁹⁶

²⁹² Boris Morsan, „11. zagrebački salon i kritičari naše arhitekture“, u: *Čovjek i prostor* 283 (1976.), str. 24.

²⁹³ Julije De Luca, „Arhitektura nam nije mediokritetska, a kritika...?“, u: *Vjesnik*, Zagreb, 8. lipnja 1976., str. 12.

²⁹⁴ Jasna Galjer, *Kritika na djelu u hrvatskoj umjetnosti 60-ih i 70-ih godina 20. stoljeća*, izvorni znanstveni rad u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 36, 2012., str. 219.

²⁹⁵ Miće Gamulin, *Slobodna Dalmacija*, 1994., str. 4.

²⁹⁶ Maroje Mrduljaš, „Pomodnost ili historijska nužnost?“, 2003., str. 24.

5. Zaključak

Prezentacija arhitekture i urbanizma pokazala se važnom jer doprinosi njihovom tumačenju široj javnosti i osvještavanju publike o značaju kvalitetne i planirane izgradnje, ali i vrlo zahtjevnom zbog njihova karaktera koji uključuje razne aspekte poput funkcije, forme, povijesnog i društvenog konteksta i brojnih drugih. Arhitektura i urbanizam mogu se prezentirati na više načina, a modeli korišteni na izložbenoj manifestaciji *Zagrebački salon* su: izložbe, katalozi, popratni programi i nagrade te recepcija kritičara u novinama i časopisima kojom se, osim aktualne arhitektonske i urbanističke produkcije, prezentira i vrednuje sama manifestacija.

U periodu od 1965. do 2018. godine, modeli prezentacije arhitekture i urbanizma na *Zagrebačkom salonu* prolaze kroz brojne promjene koje su rezultat političke, ekonomske i kulturne okolnosti, a dvije najznačajnije dogodile su se 1975. godine uvođenjem trijenalne podjele i 2000. godine uvođenjem selektora i teme. Na izložbama *Zagrebačkog salona* prezentiranje arhitekture i urbanizma mijenjalo se od njihovog integriranog izlaganja s drugim područjima vizualnih umjetnosti u prvom razdoblju (1965. – 1974.) do revijalnog prezentiranja trogodišnje arhitektonske i urbanističke produkcije u drugom (1975. – 1990.) i trećem razdoblju (1991. – 2000.) te tematskog i teorijskog pristupa aktualnoj arhitektonskoj i urbanističkoj produkciji u četvrtom razdoblju (2003. – 2018.). Općenito gledano, središnja izložba *Zagrebačkog salona – Situacija*, zbog neutralnog okupljanja arhitektonskih i urbanističkih ostvarenja te njihova prezentiranja gotovo isključivo putem fotografija, nije imala značajniju ulogu u interpretaciji ili utjecaj na hrvatsku arhitektonsku i urbanističku produkciju. Zbog toga su za *Zagrebački salon* od izuzetne važnosti dodatne izložbe, popratni program, nagrade i katalozi kojima se publici tumači sve ono što izostaje na središnjoj izložbi.

Važnu ulogu u prezentaciji arhitekture i urbanizma te usmjeravanju *Zagrebačkog salona* ima i njegova recepcija iznesena u dnevnim novinama i časopisima. U vrijeme osnivanja *Zagrebački salon* je zbog ideje sinteze i prioriteta za struku, koja šezdesetih godina vodi kulturnu politiku reformacije humanizma, bio intenzivno zastupljen od strane kritike koja ga je jednako hvalila kao i ukazivala na brojne propuste. To je dovelo do konstruktivnih javnih rasprava koje su imale dvosmjernu posredničku ulogu između publike, organizatora i sudionika. Postupnim iščezavanjem kritičke valorizacije iz medija, devedesetih godina recepcija *Zagrebačkog salona* u dnevnim novinama svodila se isključivo na pozitivno intonirane članke kojima se podizao entuzijazam i optimizam javnosti narušen ratnim

zbivanjima. Danas su publika i kritika, koja se gotovo više ne objavljuje izvan nezavisnih kulturnih portala i blogova, izgubili interes za neutralne revijalne izložbe *Zagrebačkog salona*.

Može se zaključiti kako kvalitetna prezentacija arhitekture i urbanizma, kroz bilo koji od navedenih modela, značajno utječe na podizanje svijesti javnosti, a samim time može utjecati i na kvalitetu aktualne produkcije. Stoga je važno provoditi sustavna istraživanja prakse i teorije prezentacije arhitekture i urbanizma kako bi se uočili pozitivni i negativni pristupi te na temelju toga dalje razvijali efektivni modeli i metode. Manifestacije poput *Zagrebačkog salona* vrijedan su izvor informacija jer zbog svoje dugovječnosti omogućavaju komparativne analize različitih razdoblja te se pomoću njih mogu jasnije uvidjeti prednosti i nedostaci prezentiranja arhitekture i urbanizma u Hrvatskoj unutar više modela.

6. Slikovni prilozi

Slika 1. Fotografija postava izložbe *Beyond the Wall 26.36°* arhitekta Daniela Libeskinda održane 1997. godine u Nizozemskom arhitektonskom institutu (NAI) u Rotterdamu.

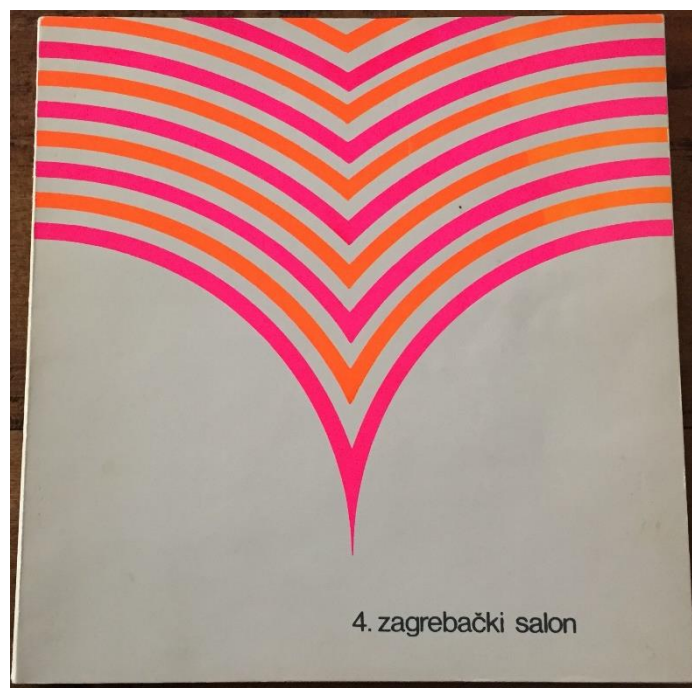
Slika 2. Plakat *Prvog zagrebačkog salona*, autor Ivan Picelj, 1965.

Slika 3. Naslovnica kataloga *Prvog zagrebačkog salona: arhitektura, urbanizam, oblikovanje*, autor Ivan Picelj, 1965.

Slika 4. Naslovnica kataloga *Trećeg zagrebačkog salona*, autor Ivan Picelj, 1968.

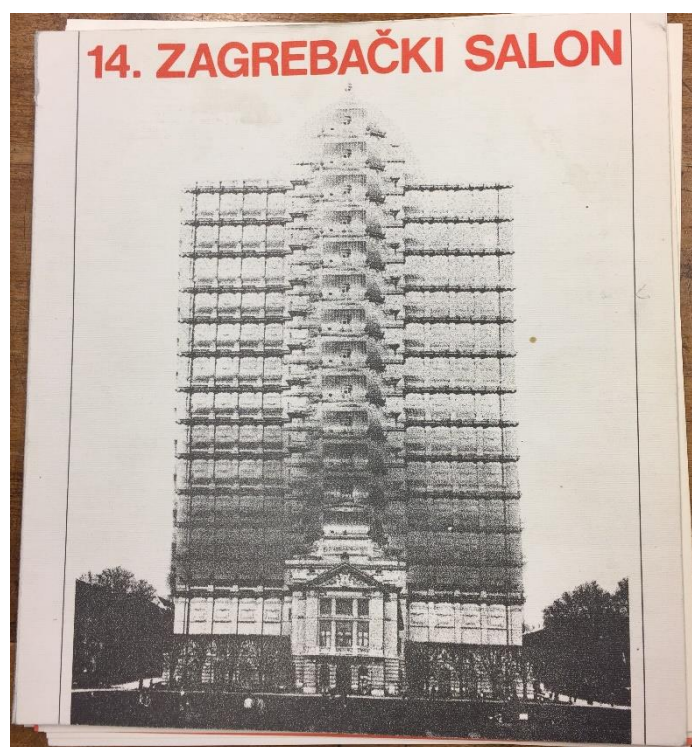
Slika 5. Naslovnica kataloga *Četvrtog zagrebačkog salona*, autor Ivan Picelj, 1969.

Slika 6. Naslovnica kataloga izložbe *Kritička retrospektiva „Zemlja“* održane u sklopu *Šestog zagrebačkog salona*, autor Ante Kuduz, 1971.

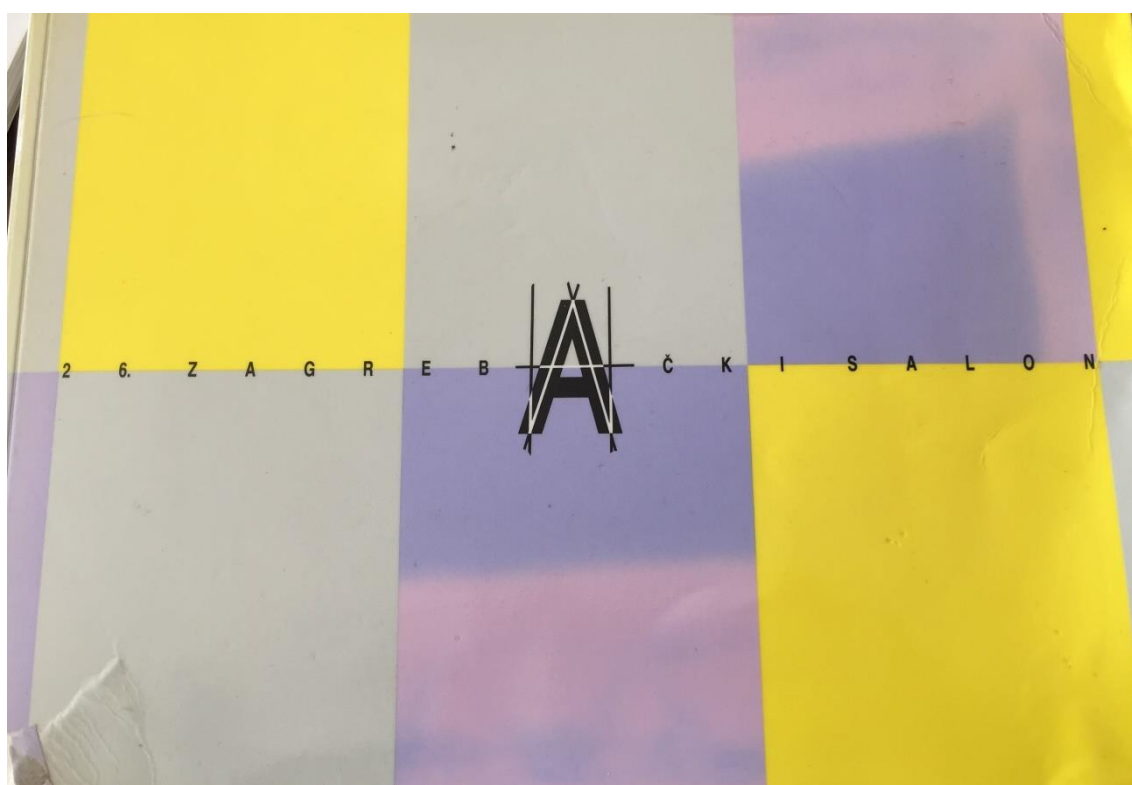
Slika 7. Naslovnica kataloga *Sedmog zagrebačkog salona*, autor Ante Kuduz, 1972.

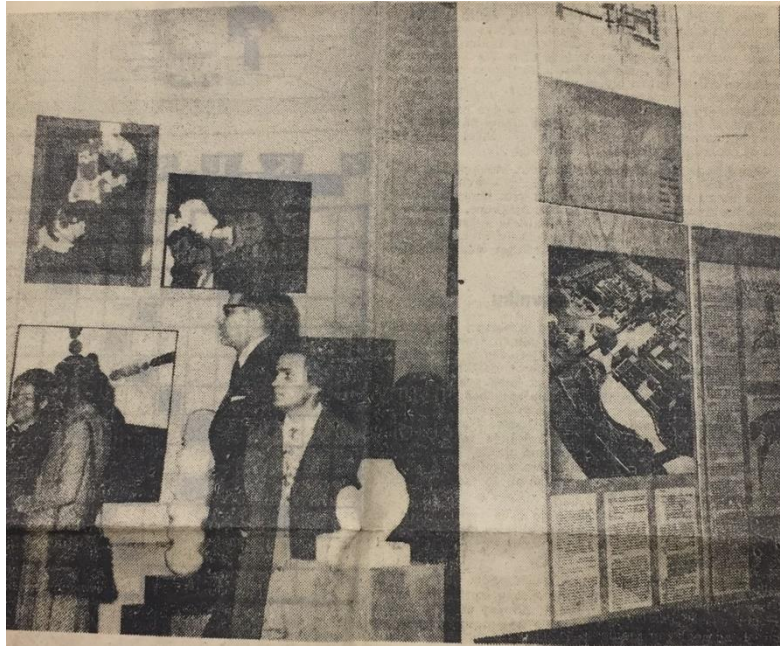
Slika 8. Naslovnica kataloga *Četrnaestog zagrebačkog salona*, autor Brnako Siladin, 1979.

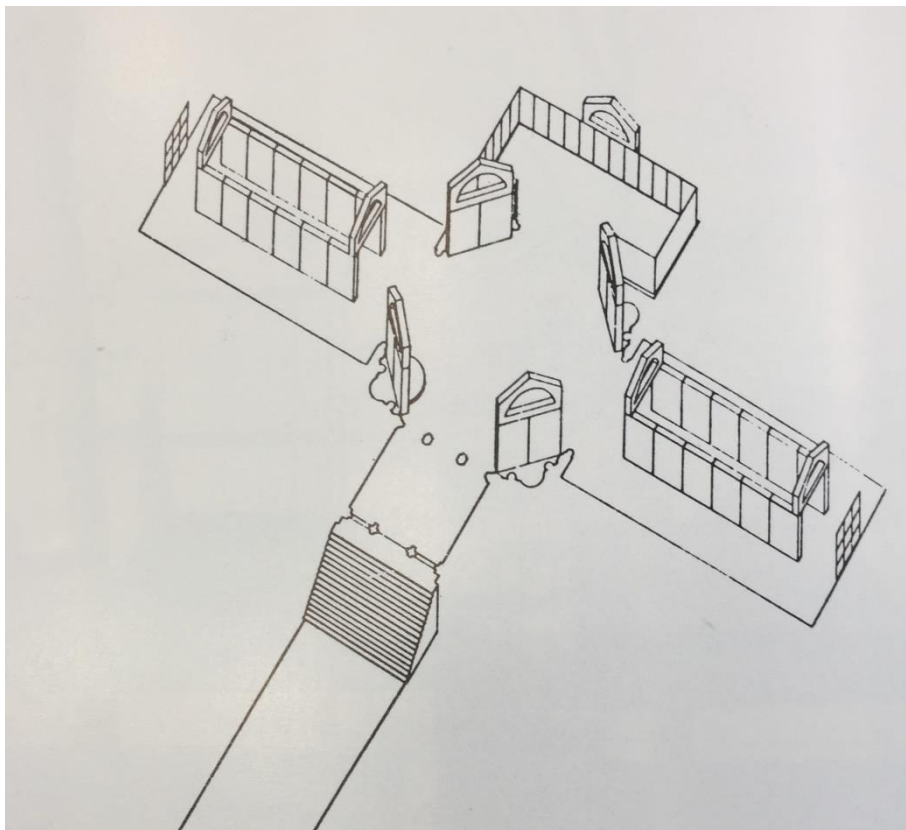
Slika 9. Naslovnica kataloga *Dvadesetog zagrebačkog salona*, autor Nenad Dogan, 1985.

Slika 10. Naslovnica kataloga *26. zagrebačkog salona*, autor Boris Ljubičić (*Studio International*), 1985.

Slika 11. Fotografija postava izložbe *Situacija Sedmog zagrebačkog salona* u Umjetničkom paviljonu, autor postava Boris Dogan, Zagreb, 1972.

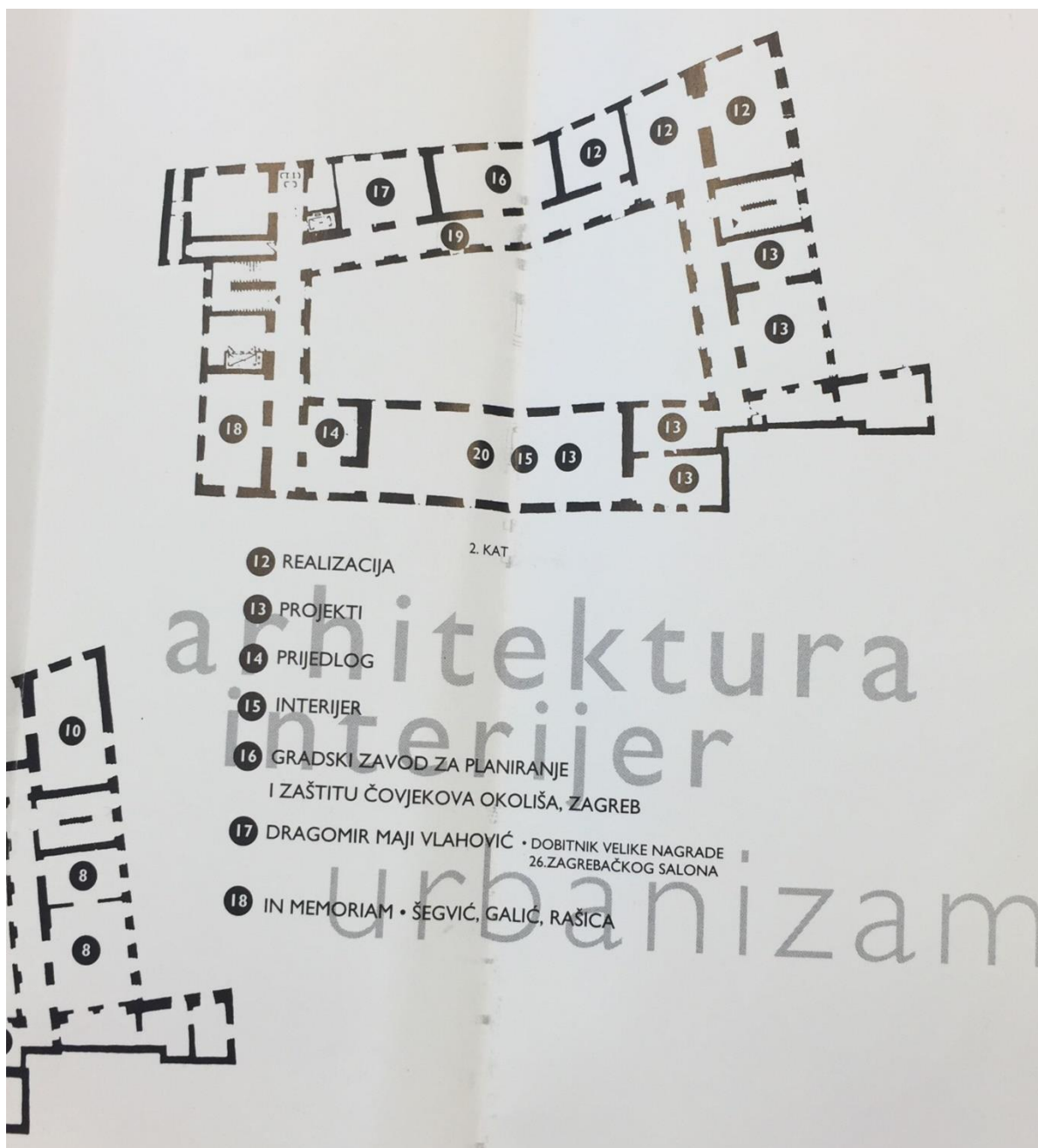

Slika 12. Nacrt postava *Sedamnaestog zagrebačkog salona* u Umjetničkom paviljonu, autor postava Branko Silađin, Zagreb, 1982.

Velesajamski paviljon u funkcionalnom postavu Željka Kovačića

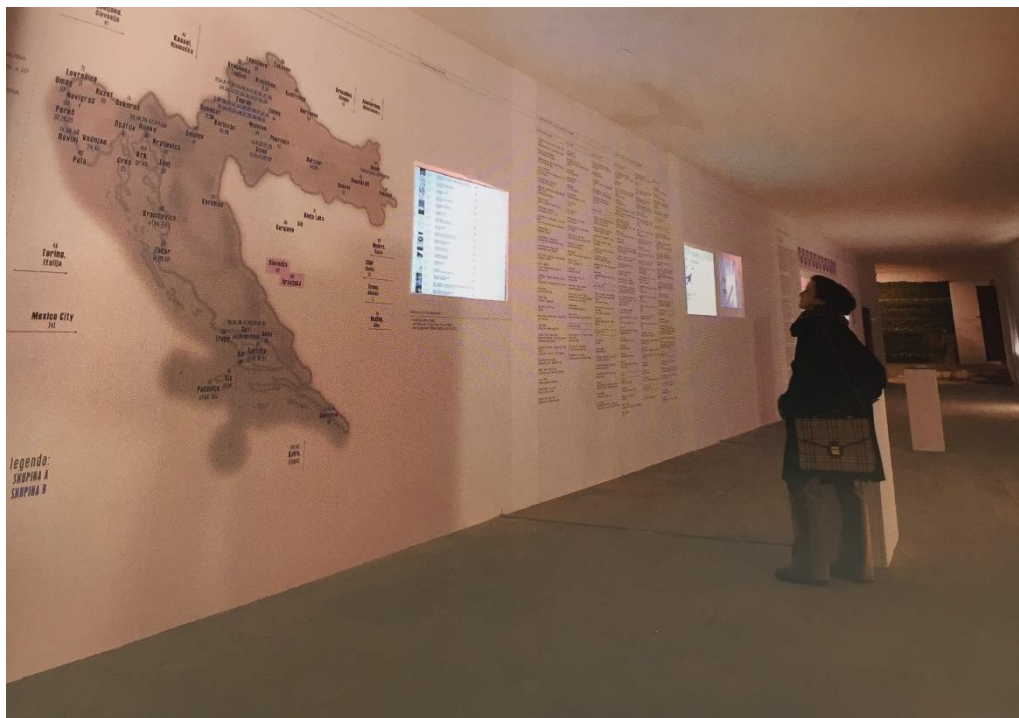
Slika 13. Fotografija postava izložbe *Situacija 26. zagrebačkog salona* na Zagrebačkom Velesajmu, autor postava Željko Kovačić, 1991.

Slika 14. Plan postava izložbe *Arhitektura, interijer, urbanizam* 29. zagrebačkog salona, autori postava Tomislav Ćurković i Zoran Zidić, Galerija Klovićevi dvori, Zagreb, 1994.

Slika 15. Postav izložbe *Situacija 38. zagrebačkog salona*, autori postava Stefano Boeri i Darko Fritz, Gliptoteka HAZU, Zagreb, 2003.

Slika 16. Interaktivni dio postav izložbe *38. zagrebačkog salona*, autori postava Stefano Boeri i Darko Fritz, Gliptoteka HAZU, Zagreb, 2003.

Slika 17. Postav izložbe *41. zagrebačkog salona*, autori postava Manuel Gausa i Darko Fritz, Trg bana Josipa Jelačića, Zagreb, 2006.

Slika 18. Postav izložbe *41. zagrebačkog salona* (pogled iz zraka), autori postava Manuel Gausa i Darko Fritz, Trg bana Josipa Jelačića, Zagreb, 2006.

Slika 19. Paviljon dobitnika *Velike nagrade 41. zagrebačkog salona*: *Njirić+arhitekti* napravljen za *44. zagrebački salon*, autori Hrvoje Njirić, Nikola Fabijanić i Vedran Škopac, Ulica Augusta Cesarca, zagreb, 2009.

Slika 20. Postav izložbe *44. zagrebačkog salona*, autori postava Damir Gamulin i Igor Presečan, Zagrebački Velesajam, 2009.

6.1. Izvori slikovnih priloga

Slika 1. Wenying Sun, *Daniel Libeskind – Installation (NAI EXHIBITION AND ANATOMY OF ARCHITECTURE)*, <https://wenyingsun.wordpress.com/2018/10/24/daniel-libeskind-architecture-%EF%BC%88installation%EF%BC%9Aai-exhibition-anatomy-of-architecture%EF%BC%89/> (pregledano 29. svibnja 2020.)

Slika 2. – 10. Naslovnice kataloga *Zagrebačkih salona* su fotografirane u Arhivu za likovne umjetnosti HAZU, Gundulićeva 24, Zagreb

Slika 11. M.Š., „Otvoren 7. zagrebački salon“, u: *Vjesnik*, 9. svibnja 1972.,

Slika 12. Tomislav Odak, „17. zagrebački salon“, u: *Arhitektura* 182–183 (1982.), str. 72.

Slika 13. Feđa Vukić, „Uz 26. zagrebački salon – S onu stranu grada“, u: *Slobodna Dalmacija*, 11. svibnja 1991., str. 34.

Slika 14. Deplijan *29. zagrebačkog salona* (Zagreb, 29.10. – 11.11.1994., Muzejsko-galerijski centar)

Slika 15. *38. zagrebački salon*, katalog izložbe (Zagreb, Gliptoteka HAZU, 27.11. – 27.12.2003.), (ur.) Maja Trinajstić, Zagreb: UHA i DAZ, 2003., str. 120.

Slika 16. *38. zagrebački salon*, katalog izložbe (Zagreb, Gliptoteka HAZU, 27.11. – 27.12.2003.), (ur.) Maja Trinajstić, Zagreb: UHA i DAZ, 2003., str. 20.

Slika 17. Krunoslav Ivanišin, „41. zagrebački salon: arhitektura 2006. Plaidoyer za kartografiju napredne (hrvatske) arhitekture“, u: *Čovjek i prostor* 630–631 (2006.), str. bez paginacije.

Slika 18. Maroje Mrduljaš, „Zagrebački salon – fantazma naprednosti“, u: *Oris* 42 (2008.), str. 99.

Slika 19. Idis Turato, „Travnjak, zahod, paviljon“, u: *Oris* 60 (2009.), str. 159.

Slika 20. Maroje Mrduljaš, „Kreiranje paralelne stvarnosti“, u: *Oris* 60 (2009.), str. 153.

7. Popis literature

1. Tamara Bjažić Klarin, „Razumjeti i čuvati tradiciju: Razgovor sa Željkom Čorak povodom 50. Zagrebačkog salona arhitekture“, u: *Kvartal XII* 3/4 (2015.), str. 4–10.
2. Dušan Blaganje, Janez Koželj i Aleš Vodopivec, „Idejni i stilski pluralizam“, u: *Čovjek i prostor* 387 (1985.), str. 9.
3. Stefano Boeri, „Plodno zaostajanje“, u: *38. zagrebački salon*, katalog izložbe (Zagreb, Gliptoteka HAZU, 27.11. – 27.12.2003.), (ur.) Maja Trinajstić, Zagreb: UHA i DAZ, 2003., str. 12–15.
4. Tomislav Butorac, „Salon ne mora glumiti monolitnost“, u: *Vjesnik Zagreb*, 26.ožujka 1968.
5. Vlado Buzančić, „Povijest i perspektive Zagrebačkog salona“, u: *Arhitektura* 107–108 (1970.), str. 147–149.
6. Jennifer Carter, „Architecture by Design: Exhibiting Architecture Architecturally“, u: *MediaTropes eJournal Vol III* 2 (2012.), str. 28–51.
7. Carson Chan, „Exhibiting Architecture: Show don't tell“, u: *Domusweb.it* (2010.)
8. Beatriz Colomina, „Introduction: On Architecture, Production and Reproduction“, u: *Architecture production*, (ur.) Joan Ockman, New York: Princeton Architectural Press, 1998.
9. Elena Cvetkova, „Jubilarna izložba“, u: *Večernji list*, Zagreb, 8. svibnja 1970.
10. Elena Cvetkova, „Zemlja“, u: *Večernji list*, Zagreb, 11. svibnja 1971., str. 11.
11. Elena Cvetkova, „Kolektivna misija Prijedloga“, u: *Večernji list*, Zagreb, 22./23. svibnja 1971.
12. Elena Cvetkova, „Kome i čemu služi?“, u: *Večernji list*, Zagreb 15. svibnja 1974.
13. Elena Cvetkova, „Korak prema čovjeku – Intervju s Ivom Maroevićem“, u: *Večernji list*, Zagreb, 15./16. svibnja 1982., str. 11.
14. Ognjen Čaldarović, „Socijalni kontekst hrvatske arhitekture“, u: *38. zagrebački salon*, katalog izložbe (Zagreb, Dom HDLU-a, 27.11. – 27.12.2003.), (ur.) Maja Trinajstić, Zagreb: Udruženje hrvatskih arhitekata i Društvo arhitekata Zagreb, 2003., str. 16–18.
15. Željka Čorak, „Treći zagrebački salon“, u: *Život umjetnosti* 6 (1968.), str. 133–135.

16. Josip Depolo, „Kako bi trebao izgledati Zagrebački salon?“, u: *Vjesnik*, Zagreb, 14. travnja 1965., str. 6.
17. Josip Depolo, „Slikarstvo i kiparstvo: apstinencija neshvatljiva“, u: *Vjesnik*, Zagreb 26. svibnja 1965.
18. Josip Depolo, „Zemlja 1929 – 1935.“, u: *1929 – 1950: Nadrealizam, post-nadrealizam, socijalna umetnost, umetnost NOR-a, socijalistički realizam*, katalog izložbe (Beograd, Muzej savremene umetnosti, travanj – lipanj 1969.), (ur.) Miodrag B. Protić, Beograd: Muzej savremene umetnosti, 1969., str. 36–51.
19. Žarko Domljan, „Arhitektura XX stoljeća u Hrvatskoj“, u: *Arhitektura XX vijeka*, (ur.) Nataša Tanasijević-Popović, Zagreb: Spektar, 1986., str. 32–46.
20. Božidar Gagro, „Zemlja između uzroka i posljedice“, u: *Kritička retrospektiva "Zemlja"*, katalog izložbe (Zagreb, Umjetnički paviljon, 8.5. – 8.6.1971.), Zagreb: Skupština grada Zagreba, 1971., str. 7–10.
21. Božidar Gagro, „Kritička retrospektiva Zemlje“, u: *Večernji list*, Zagreb, 20. svibnja 1971., str. 11.
22. Božidar Gagro, „Izložba kojoj treba vratiti ime“, u: *Odjek*, Sarajevo, 15. srpnja 1974.
23. Jasna Galjer, *Likovna kritika u Hrvatskoj 1868. – 1951.*, Zagreb: Meandar, 2000.
24. Jasna Galjer, *Dizajn pedesetih u Hrvatskoj: od utopije do stvarnosti*, Zagreb: Horetzky, 2004.
25. Jasna Galjer, „Kritika na djelu u hrvatskoj umjetnosti 60-ih i 70-ih godina 20. stoljeća“, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 360 (2012.) str. 219–226.
26. Jasna Galjer, „Ideja sinteze i konflikt modernizma : Od Le Corbusiera i grupe Espace do grupe Exat 51 i Vjenceslava Richtera“, u: *Arhitekturna zgodovina 3 : Arhitektura in politika*, (ur.) dr. sc. Renata Novak Klemenčič, Ljubljana: Filozofska fakulteta, 2017., str. 109–118.
27. Miće Gamulin, „Od postmoderne do dekonstrukcije“, u: *29. zagrebački salon: arhitektura, urbanizam, interijer*, katalog izložbe (Zagreb, Muzejsko-galerijski centar, 29.10. – 11.12.1994.), (ur.) Zlatko Karač, Zagreb: MGC, 1994., str. 12–13.
28. Miće Gamulin, „Usprkos ratu gradilo se dobro“, u: *Slobodna Dalmacija*, Split, 8. studenog 1994., str. 4.

29. Miće Gamulin, „U procijepu“, u: *Slobodna Dalmacija*, Split, 15. studeni 1994., str. 3.
30. Marijan Hrzić i Žana Radetić, „Osluškivanje praznine – dvadeset i više godina urbanizma“, u: *Oris* 77 (2012.), str. 138-163.
31. Krunoslav Ivaniš, „O nekim teoretskim postavkama iznesenima na stranicama časopisa Arhitektura od 1947. do danas“, u: *Arhitektura* 214 (1998.), str. 23-29.
32. Krunoslav Ivanišin, „41. zagrebački salon: arhitektura 2006. Plaidoyer za kartografiju napredne (hrvatske) arhitekture“, u: *Čovjek i prostor* 630–631 (2006.), str. bez paginacije.
33. Dorotea Jendrić, „Arhitektura pograničja“, u: *Večernji list*, Zagreb, 1. lipnja 1997., str. 14.
34. Dražen Juračić, „47. zagrebački salon“, u: *47. zagrebački salon: arhitektura i urbanizam*, katalog izložbe (Zagreb, Gliptoteka HAZU, 29.11. – 16.12.2012.), (ur.) Dubravko Bačić i Dražen Juračić, Zagreb: UHA, 2012., str. 6–12.
35. Silva Kalčić, „Selekcija – inscenacija – interpretacija“, u: *Čovjek i prostor* 630 – 631 (2006.), str. 65.
36. Silva Kalčić, „Arhitektura bez grada“, u: *50. zagrebački salon*, katalog izložbe (Zagreb, Dom HDLU-a, 1. – 18.10.2015.), (ur.) Silva Kalčić, Zagreb: Udruženje hrvatskih arhitekata, 2015., str. 25–30.
37. Martina Kalle, „Izlazak Salona na Jelačićev trg“, u: *Vjesnik*, Zagreb, 6. listopada 2006., str. 51.
38. Zlatko Karač, „Konture Salona (umjesto sažetka)“, *32. zagrebački salon*, katalog izložbe (Zagreb, Galerija Klovićevi dvori, 9.5. – 8.6.1997.), (ur.) Zlatko Karač, Zagreb: MGC, 1997., str. 8–9.
39. Iva Koerbler, „Ivan Picelj – Bezvremena vrijednost apstrakcije“, u: *Oris* 42 (2006.), str. 98–99.
40. Ljiljana Kolešnik, „Prilozi interpretaciji hrvatske umjetnosti 50-ih godina. Prikaz formativne faze odnosa moderne umjetnosti i socijalističke Države“, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 29 (2005.), str. 307–315.
41. Ljiljana Kolešnik, *Između Istoka i Zapada: hrvatska umjetnost i likovna kritika 50-ih godina*, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 2006.

42. Sandra Križić Roban, „26. Zagrebački salon – arhitekture i urbanizma“, u: *Život umjetnosti* 50 (1991.), str. 113–114.
43. Sandra Križić Roban, „Stanovanje po ljudskoj mjeri“, u: *Vjesnik*, Zagreb, 5. lipnja 1997., str. 16.
44. Sandra Križić Roban, „Devedesete: Nesigurnosti i izmještenost „zaboravljenog“ desetljeća“, u: *Život umjetnosti* 90 (2012.), str. 4–9.
45. Sandra Križić Roban, „Modernost u arhitekturi, urbanizmu i dizajnu interijera nakon Drugog svjetskog rata“, u: *Socijalizam i modernost: umjetnost, kultura i politika 1950.-1974.*, katalog izložbe (Zagreb, Muzej suvremene umjetnosti, 2.12.2011. – 5.2.2012.), (ur.) Ljiljana Kolečnik, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 2012., str. 45–107.
46. Nataša Lah, „Medijacijska funkcija umjetničke kritike između povijesti i suvremenosti“, u: *Ars Adriatica* 2 (2012.) str. 269–280.
47. Ana Lendvaj, „Nikoli Bašiću glavna nagrada Salona za kornatsko Polje križeva“, u: *Večernji list*, Zagreb, 1. prosinca 2012., str. 83.
48. Julije De Luca, „Arhitektura nam nije mediokritetska, a kritika...?“, u: *Vjesnik*, Zagreb, 8. lipnja 1976., str. 12.
49. Zvonko Maković, „Pedesete“, u: *Pedesete godine u hrvatskoj umjetnosti*, katalog izložbe (Zagreb, Dom hrvatskih likovnih umjetnika, 24.10. – 7.12.2004.), (ur.) Zvonko Maković, Zagreb: Dom HDLU-a, 2004., str. 6–8.
50. Vladimir Maleković, „Prvi Zagrebački salon“, u: *Vjesnik*, Zagreb 1. svibnja 1965., str. 7.
51. Vladimir Maleković, „Samo u maketi“, u: *Vjesnik*, Zagreb, 28. svibnja 1966.
52. Vladimir Maleković, „Diktat svrhe i ekonomije“, u: *Vjesniku*, Zagreb, 15. svibnja 1979.
53. Jelena Mandić, „Živa hrvatska arhitektura“, u: *Mediterran*, Zadar, 14.12.2003., str. 5
54. Ivanka Maroević i Goran Zlodi, „Od muzejske dokumentacije do tiskanog i virtualnog kataloga: modul muzejskog informacijskog sustava M+ + za upravljanje i uređivanje sadržaja i tematskih cjelina virtualnih zbirki i kataloga“, u: *Što je muzejski katalog?*, (ur.) Snježana Radovanlija Mileusnić, Zagreb: Muzejsko dokumentacijski centar, 2013., str. 76–96.
55. Ivo Maroević, „14. zagrebački salon“, u: *Arhitektura* 168 (1979.), str. 61–62.

56. Ivo Maroević, „14. zagrebački salon i nakon njega“, u: *Čovjek i prostor* 315–316 (1979.), str. 8–9.
57. Ivo Maroević, „Tipično naša situacija“, u: *Čovjek i prostor* 387 (1985.), str. 8–9.
58. Ivo Maroević, „Zagrebačka arhitektura osamdesetih godina“, u: *Radovi Instituta povijesti umjetnosti* 16 (1992.), str. 235–252.
59. Aleksandar Milenković, „Građanin kao čovek“, u: *Čovjek i prostor* 315–316 (1979.), str. 13–15.
60. Aleksandar Milenković, „Nakon velike fešte“, u: *Čovjek i prostor* 351 (1982.), str. 16.
61. Vedran Mimica, „Granice druga strana globalizacije“, u: *38. zagrebački salon*, katalog izložbe (Zagreb, Gliptoteka HAZU, 27.11. – 27.12.2003.), (ur.) Maja Trinajstić, Zagreb: UHA i DAZ, 2003., str. 25–30.
62. Radovan Mišćević, „Prema antologiji hrvatskog urbanizma i prostornog planiranja“, u: *Arhitektura* 214 (1998.), str. 8-21.
63. Mihajlo Mitrović, „Privrženici“, u: *OKO*, Zagreb, 6. lipnja 1985., str. 16.
64. Boris Morsan, „11. zagrebački salon i kritičari naše arhitekture“, u: *Čovjek i prostor* 283 (1976.), str. 24.
65. Boris Morsan, „Kritika arhitekture, zadaća i perspektive“, u: *Arhitektura* 214 (1998.), str. 192-194.
66. Maroje Mrduljaš, „Pomodnost ili historijska nužnost“, u: *Zarez*, Zagreb 119–120 (2003.), str. 24.
67. Maroje Mrduljaš, „Zagrebački salon – fantazma naprednosti“, u: *Oris* 42 (2008.), str. 98-104.
68. Maroje Mrduljaš, „Kreiranje paralelne stvarnosti“, u: *Oris* 60 (2009.), str. 152-156.
69. Maroje Mrduljaš, „Arhitektura: *tabula rasa*, konteksti, kritika“, u: *Šezdesete u Hrvatskoj – Mit i stvarnost*, katalog izložbe (Zagreb, Muzeju za umjetnost i obrt, 26.4. – 30.9.2018.), Zagreb: Muzej za umjetnost i obrt, 2018., str. 164–190.
70. Takehiko Nagakura i Woong-ki Sung, „Ramalitique: Augmented Reality in Architecture Exhibitions“, istraživački rad, Massachusetts: Massachusetts Institute of Technology, 2013.

71. Mirko Peršen, *Socijalistička republika Hrvatska*, Zagreb: Centar za društvene djelatnosti omladine, 1972.
72. Tomislav Odak, „17. zagrebački salon“, u: *Arhitektura* 182–183 (1982.), str. 72–73.
73. Antoaneta Pasinović, „Zagrebački salon '66“, u: *Studentski list*, Zagreb, 24. svibnja 1966.
74. Antoaneta Pasinović, „Zagrebački salon 69“, u: *Arhitektura* 102–103 (1969.), str. 65–73.
75. Antoaneta Pasinović, „Salon '72 – Intervju s Andrijom Mutnjakovićem“, u: *Telegram*, Zagreb, 7. travnja 1972., str. 12.
76. Antoaneta Pasinović, „O prvoj tribini i jednoj obljetnici“, u: *Telegram* 33, Zagreb, 19. svibnja 1972., str. 10.
77. Antoaneta Pasinović, „Okolina dostojna ljudi kao prostor dostojan čovjeka“, u: *Telegram* 37., Zagreb, 16. lipnja 1972., str. 8.
78. Antoaneta Pasinović, „14. zagrebački salon“, u: *Čovjek i prostor* 315-316 (1979.), str. 4–6.
79. Klara Petrović, „Eksperimentalne kustoske prakse na suvremenoj hrvatskoj sceni“, diplomski rad, Zagreb: Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Odsjek za povijest umjetnosti, mentor: dr. sc. Jasna Galjer, 2018.
80. Petar Prelog, „Prilog poznavanju geneze *Proljeznog salona*“, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 27 (2003.), str. 255–263.
81. Petar Prelog, „Artikulacije moderniteta. Institucije, secesije, publika“, u: *Moderna umjetnost u Hrvatskoj 1989.-1975.*, (ur.) Ljiljana Kolečnik i Petar Prelog, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti, 2012., str. 10–39.
82. Petar Prelog, „Udruženje umjetnika Zemlja (1929. – 1935.) i umjetničko umrežavanje“, u: *Život umjetnosti* 99 (2016.), str. 28–99.
83. Tomislav Premerl, „Novo u starom“, u: *Čovjek i prostor* 280 (1976.), str.13–16.
84. Tomislav Premerl, „20. zagrebački salon – Graditeljsko jučer i danas“, *Večernji list*, Zagreb, 8./8. lipnja 1985.
85. Tomislav Premerl, „Povijest Udruženja hrvatskih arhitekata“, u: *Čovjek i prostor* (1996).

Radoslav Putar, *Kritike, studije, zapisi 1961.-1987., sv. II*, Zagreb: Institut za povijest umjetnosti i Institut za suvremenu umjetnost, 2018.

86. Darja Radović Mahečić, „Arhitektura u muzeju ili jesu li arhitektonske izložbe dosadne“, u: *Zbornik radova 2. kongresa hrvatskih muzealaca*, (ur.) Jasna Galjer, Zagreb: Hrvatsko muzejsko društvo, 2013., str. 152–159.

87. Goran Rako, „Predgovor“, u: *44. zagrebački salon*, katalog izložbe (Zagreb, Zagrebački Velesajam, 1. – 25.10.2006.), (ur.) Dubravko Bačić i Miranda Veljačić, Zagreb: UHA, 2009., str. 14–22.

88. Saša Randić, „Predgovor“, u: *38. zagrebački salon*, katalog izložbe (Zagreb, Gliptoteka HAZU, 27.11. – 27.12.2003.), (ur.) Maja Trinajstić, Zagreb: UHA i DAZ, 2003., str. 10-11.

89. Saša Randić, „Predgovor“, u: *41. zagrebački salon: arhitektura*, katalog izložbe (Zagreb, Trg bana Josipa Jelačića, 19.10. – 19.11.2006.), (ur.) Silva Kalčić, Zagreb: UHA, 2006., str. 11.

90. Ivanka Reberski, „Dokumentacija, kronologija, bibliografija, biografije“, u: *Kritička retrospektiva "Zemlja"*, katalog izložbe (Zagreb, Umjetnički paviljon, 8.5. – 8.6.1971.), Zagreb: Izdavački zavod JAZU, 1971., str. 190-192.

91. Vjenceslav Richter, *Sinturbanizam*, Zagreb: Mladost, 1964., str. 15.

92. Branko Siladin, „Salon prelazi Savu“, u: *Vjesnik*, Zagreb, 5. travnja 1991., str. 9

93. Branko Siladin, „Uvodnik“, u: *29. zagrebački salon*, katalog izložbe (Zagreb, 29.10. – 11.11.1994.), (ur.) Zlatko Karač, Zagreb: Muzejsko-galerijski centar, 1994., str. 7.

94. Ana Šeparović, „Od „sinteze likovnih umjetnosti“ do Zagrebačkog salona: prilog poznavanju djelovanja ULUH-a 1960-ih“, u: *Radovi Instituta za povijest umjetnosti* 42 (2018.), str. 167–178.

95. Josip Škunca, „Zagrebački salon smutnje“, u: *Vjesnik*, Zagreb, 10. listopada 1970.

96. Josip Škunca, „Čime će nas iznenaditi Zagrebački salon?“, u: *Vjesnik*, Zagreb, 24.4.1974.

97. Baharak Tabibi, *Exhibitions as The Medium of Architectural Reproduction – Modern Architecture: International Exhibition*, diplomski rad, Istanbul: Graduate School of Natural and Applied Sciences of Middle East Technical University, 2005.

98. Berislav Valušek, „Salon 54 u Rijeci“, u: *Život umjetnosti* 36 (1983.), str. 98.–107.
99. Miranda Veljačić, „100 odabranih radova: 44. zagrebački salon/arhitektura“, u: *Čovjek i prostor* 662–663 (2009.), str. 58 – 61.
100. Darko Venturini, „2. Zagrebački Triennale“, u: *Arhitektura* 1–6 (1959.).
101. Darko Venturini, „Križa koncepcije ili 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8. Zagrebački salon“, u: *Čovjek i prostor* 243 (1973.), str. 5–7.
102. Darko Venturini, „Salon krize ili kriza Salona“, u: *Čovjek i prostor* 280 (1976.), str. 6-7.
103. Darko Venturini, „Epizodna priredba“, u: *It*, Beograd, 4. lipnja 1976., str. 10.
104. Marina Viculin, „Nacrt jednog objašnjenja“, u: 33. zagrebački salon, katalog izložbe (Zagreb, Klovićevi dvori, 15.5. – 14.6.1998.), (ur.) Marina Viculin i Igor Zabel, Zagreb: Muzejsko-galerijski centar, 1998.
105. Richard Webb, „Terminology in the Salon Reviews of Charles Pierre Baudelaire“, u: *The journal of aesthetic Education Vol. 27* 2 (1993), str. 71 – 84.
106. Igor Zidić, „S većim ambicijama i odgovorno: Živi salon u živoj kući s tri prozora“, u: *Vjesnik*, Zagreb, 26. siječnja 1971., str. 9.
107. Andrea Zlatar, „Kultura u tranzicijskom periodu u Hrvatskoj“, u: *Reč* 61 (2001.), str. 59 – 74.
108. Zdravko Živković, „Masla danas nema – Na margini 17. zagrebačkog salona“, u: *Čovjek i prostor* 351 (1982.), str. 13 – 14.
109. *** *Hrvatski proljetni salon*, katalog izložbe (Zagreb, Umjetnički paviljon, 16.3. – 1.4.1916.), Zagreb: Hrvatsko društvo likovnih umjetnika, 1916., str. bez paginacije.
110. *** Hrvatski državni arhiv, Fond Republički sekretarijat za kulturu, Kut. 24, Primjedbe na informaciju „Neki problemi likovne umjetnosti“ R. Ivančevića, 2. 2. 1963.
111. *** „Osnovan Zagrebački salon“, u: *Večernji list*, 27. svibnja 1964., str. 7.
112. *** *Prvi zagrebački salon – arhitektura, urbanizam i primijenjene umjetnosti*, katalog izložbe (Zagreb, Umjetnički paviljon, 8.5. – 8.6.1965.), Zagreb, 1965.
113. *** „Intervju s Aleksandrom Bakalom“, u: *Telegram*, Zagreb, 28. svibnja 1965.

114. *** „Zagrebački salon: da ili ne? Izjave izlagača, apstinenata i likovnih kritičara“, u: *Telegram* 267 (1965.), Zagreb, str. 3.
115. *** „Treći zagrebački salon“, u: *Večernji list*, Zagreb, 14. svibnja 1968.
116. *** „Nagrade Zagrebačkog salona“, u: *Večernji list*, Zagreb, 22. svibnja 1969.
117. *** *Peti zagrebački salon*, katalog izložbe (Zagreb, Moderna Galerija, 8.5. – 8.6.1970.), Zagreb: Izdavački zavod JAZU, 1970.
118. *** „5. zagrebački salon (primijenjena umjetnost, arhitektura i urbanizam): Detalji izgubljene cjeline“, u: *Vjesnik*, Zagreb, 2. lipnja 1970., str. 12.
119. *** *Kritička retrospektiva „Zemlja“*, katalog izložbe (Zagreb, Umjetnički paviljon, 8.5. – 8.6.1971.), Zagreb: Skupština grada Zagreba, 1971.
120. *** *Šesti zagrebački salon*, katalog izložbe (Zagreb, Moderna Galerija, 8.5. – 8.6.1971.), Zagreb, 1971.
121. *** „Zemlja, Situacija i eksperimenti“, u: *Večernji list*, Zagreb, 5. ožujka 1971.
122. *** *Sedmi zagrebački salon*, katalog izložbe (Zagreb, Umjetnički paviljon, 8.5. – 8.6.1972.), Zagreb, 1972.
123. *** „O prvom tribini i jednoj obljetnici“, u: *Telegram*, Zagreb, 19. svibnja 1972.
124. *** *Osmi zagrebački salon*, katalog izložbe (Zagreb, Umjetnički paviljon, 8.5. – 8.6.1973.), (ur.) Darko Schneider, Zagreb, 1973.
125. *** *Deveti zagrebački salon*, katalog izložbe (Zagreb, Umjetnički paviljon Muzej za umjetnost i obrt, 8.5. – 8.6.1974.), (ur.) Vladimir Bužančić, Zagreb, 1974.
126. *** *Novo u starom*, katalog izložbe (Zagreb, Umjetnički paviljon, 8.5. – 8.6.1974.), Zagreb: Grafički zavod Hrvatske, 1976.
127. *** „Arhitektura na 9. zagrebačkom salonu“, u: *Arhitektura* 148 (1974.), str. 40–45.
128. *** *Jedanaest zagrebački salon*, katalog izložbe (Zagreb, Umjetnički paviljon, 8.5. – 8.6.1976.), (ur.) Lada Kavurić, Zagreb, 1976.
129. *** *Četrnaesti zagrebački salon*, katalog izložbe (Zagreb, Umjetnički paviljon, 8.5. – 8.6.1979.), (ur.) Tomislav Lalin, Zagreb: LIKUM, 1979.

130. *** „14. zagrebački salon nagrađuje: petnaest autora i jednu instituciju“, u: *Večernji list*, Zagreb, 9. svibnja 1979., str. 11.
131. *** *Sedamnaest zagrebački salon: arhitektura i urbanizam*, katalog izložbe (Umjetnički paviljon i Stara gradska vijećnica, 8.5. – 8.6.1982.), (ur.) Lada Kavurić i suradnici, Zagreb: Zadržna štampa Zagreb, 1982.
132. *** „Salon posvećen arhitekturi“, u: *Vjesnik*, Zagreb, 16. svibnja 1982.
133. *** *Dvadeseti zagrebački salon: arhitektura i urbanizam*, katalog izložbe (Zagreb, Umjetnički paviljon, 8.5. – 8.6.1985.), (ur.) Jasna Gubez, Zagreb: Udružena samoupravna interesna zajednica kulture grada Zagreba, 1985.
134. *** „Dometi arhitekture“, u: *Vjesnik*, Zagreb, 7. svibnja 1985., str. 11.
135. *** „Arhitektura u Hrvatskoj 1945.-1985.“, u: *Arhitektura 192–195* (1985.)
136. *** *23. zagrebački salon*, katalog izložbe (Zagreb, Umjetnički paviljon, 8.5. – 8.6.1988.), (ur.) Karin Šerman, Zagreb: Udružena samoupravna interesna zajednica kulture grada Zagreba, 1988.
137. *** *26. zagrebački salon*, katalog izložbe (Zagreb, Zagrebački Velesajam, 4. – 19.5.1991.), (ur.) Zlatko Karač i Andrija Rusan, Zagreb: DAZ, 1991.
138. *** „Salon arhitekture“, u: *Slobodna Dalmacija*, Split, 6. svibnja 1991., str. 9.
139. *** „26. zagrebački salon – osvrt“, u: *Kontura 2* (1991.), str. 9.
140. *** *29. zagrebački salon*, katalog izložbe (Zagreb, MGC Klovićevi dvori, 29.10. – 11.11.1994.), (ur.) Zlatko Karač, Zagreb: Muzejsko-galerijski centar, 1994.
141. *** *32. zagrebački salon*, katalog izložbe (Zagreb, MGC Klovićevi dvori, 9.5. – 8.6.1997.), (ur.) Zlatko Karač, Zagreb: Muzejsko-galerijski centar, 1997.
142. *** „Svaka vam čast, arhitekti!“, u: *Slobodna Dalmacija*, Split, 11. svibnja 1997., str. 10.
143. *** *38. zagrebački salon*, katalog izložbe (Zagreb, Gliptoteka HAZU, 27.11. – 27.12.2003.), (ur.) Maja Trinajstić, Zagreb: UHA i DAZ, 2003.
144. *** „Arhitektonski natječaj „U potrazi za etikom““, u: *Jutarnji list*, Zagreb, 24. kolovoza 2006., str. 48.

145. ***41. zagrebački salon: arhitektura, katalog izložbe (Zagreb, Trg bana Josipa Jelačića, 19.10. – 19.11.2006.), (ur.) Silva Kalčić, Zagreb: UHA, 2006.
146. ***, „Nagrade 41. zagrebačkog salona“, u: *Zarez* 191 (2.12.2006.), str. 18
147. ***44. zagrebački salon, katalog izložbe (Zagreb, Zagrebački Velesajam, 1. – 25.10.2009.), (ur.) Dubravko Bačić i Miranda Veljačić, Zagreb: UHA, 2009.
148. ***, 47. zagrebački salon, katalog izložbe (Zagreb, Gliptoteka HAZU, 29.11. – 16.12.2012.), (ur.) Dubravko Bačić i Dražen Juračić, Zagreb: UHA, 2012.
149. ***, „Velika nagrada Nikoli Bašiću“, u: *Novi list*, Zagreb, 1. prosinca 2012., str. 60.
150. ***50. zagrebački salon, katalog izložbe (Zagreb, Dom HDLU, 1. – 18.10.2015.), (ur.) Silva Kalčić, Zagreb: UHA, 2015.
151. ***150 godina Hrvatskog društva likovnih umjetnika. *Umjetnost i institucija*, (ur.) Irena Kraševac, Zagreb: Hrvatsko društvo likovnih umjetnika i Institut za povijest umjetnosti, 2018.
152. ***, „53. zagrebački salon“, u: *Čovjek i prostor* 756–759 (2018.)
153. ***, „53. zagrebački salon: Desetljeće 2008-2018“, u: *Čovjek i prostor* 760–763 (2018.)

7.1. Internet izvori

- Jennifer Llewellyn i Steve Thompson, „The Salons“, u: *Alpha History* (10.7.2018.), <https://alphahistory.com/frenchrevolution/salons/> (pregledano 17. prosinca 2019.)
- The Paris Salon*, Encyclopedia of Art History, <http://www.visual-arts-cork.com/history-of-art/salon-paris.html> (pregledano 17. prosinca 2019.)
- Petar Prelog, *Proljetni salon, 1916-1928*, najava izložbe (Zagreb, Umjetnički paviljon, 12.4. – 20.5.2007.), <https://www.umjetnicki-paviljon.hr/en/portfolios/the-spring-salon-1916-1928/> (pregledano 17. prosinca 2019.)
- Prvi Zagrebački triennale*, <http://timelinehrvatskogdizajna.com/1955/03/prvi-zagrebacki-triennale/> (pregledano 12. siječnja 2020.)
- Statut Hrvatskog društva likovnih umjetnika*, Hrvatsko društvo likovnih umjetnika, 7.6.2017., str. 2–3., <http://www.hdlu.hr/wp-content/uploads/2018/06/Statut-od-7.6.2017.-usvojen-na-Skup%C5%A1tini-i-potvr%C4%91eni-od-Gradskog-ureda-za-upravu.pdf> (pregledano 12. siječnja 2020.)

6. *O nama*, Hrvatsko društvo likovnih umjetnika, <https://www.hdlu.hr/o-nama/> (pregledano 12. siječnja 2020.)
7. *Statut Hrvatske udruge likovnih umjetnika primijenjenih umjetnosti*, Hrvatska udruga likovnih umjetnika primijenjenih umjetnosti, 15.9.2015., <https://ulupuh.hr/o-nama/statut/> (pregledano 12. siječnja 2020.)
8. *Ranković, Aleksandar*, Enciklopedija.hr, <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=51805> (pregledano 28.1.2020.)
9. *47. zagrebački salon – arhitektura i urbanizam 2009.-2012.*, <http://www.uha.hr> (pregledano 28. siječnja 2020.)
10. Lea Ukrainčik, *The history and activities of the Art pavilion in Zagreb 1989.-1998.*, <https://web.archive.org/web/20100603122601/http://www.umjetnicki-paviljon.hr/en/pavillion/history/> (pregledano 28. siječnja 2020.)
11. Ivo Maroević, *Kronika zagrebačke arhitekture 1981. – 1991.*, <https://www.ipu.hr/article/en/228/kronika-zagrebacke-arhitekture-19811991> (pregledano 15. ožujka 2020.)
12. *Izložbe*, Udruženje hrvatskih arhitekata, <https://uha.hr/izlozbe/> (pregledano 15. ožujka 2020.)
13. *Nagrade*, Udruženje hrvatskih arhitekata, <https://uha.hr/category/nagrada> (pregledano 15. ožujka 2020.)
14. *Ivan Picelj*, <https://dizajn.hr/blog/profil-ivan-picelj/> (pregledano 15. ožujka 2020.)
15. Ješa Denegri, *Ivan Picelj i umjetnost konstruktivnog pristupa*, <https://www.avantgarde-museum.com/hr/jesa-denegri-ivan-picelj-i-umjetnost-konstruktivnog-pristupa-croatia~no6422/> (pregledano 15. ožujka 2020.)

8. Prilog: Zagrebački salon – faktografija

Prvi zagrebački salon, 8.5. – 8.6.1965.

- utemeljitelj: Skupština grada Zagreba, koncepcija i organizacija: DAZ, Udz, ULUPUH i ULUH, predsjednik organizacijskog odbora: književnik Vlatko Pavletić
- mjesto održavanja: Umjetnički paviljon – izložba arhitekture, urbanizma i oblikovanja, Moderna galerija – izložba slikarstva, kiparstva i grafike
- kustos izložbe: Andrija Mutnjaković, postav izložbe: Mladen Pejaković
- oblikovatelj plakata, pozivnica i ulaznica: Milan Vulpe, oblikovatelj kataloga: Ivan Picelj

Drugi zagrebački salon, 8.5. – 8.6.1966.

- predsjednik organizacijskog odbora: književnik Petar Šegedin, tajnica: Seka Ukrajinček
- mjesto održavanja: Umjetnički paviljon – memorijalna izložba povodom dvadesete godišnjice oslobođenja grada Zagreba, Moderna galerija – izložba slikarstva, kiparstva i grafike, Muzej za umjetnosti i obrt – izložba arhitekture, urbanizma i oblikovanja, popratni muzički i literalni program
- postav izložbi: Kamilo Tompa i Andrija Mutnjaković – memorijalna izložba, Edo Kovačević – slikarstvo, kiparstvo i grafika, Mirko Benažić – arhitektura, urbanizam i oblikovanje
- urednik kataloga: Vinko Zlamalik, oblikovatelj kataloga, plakata i pozivnica: Ivan Picelj, biografije umjetnika: Cvjetana Martinušić, Nada Šimunić i Darko Venturini, autori fotografija: Branko Balić, Zlatko Movrin, Marijan Szabo i Nino Vranić

Treći zagrebački salon, 8.5. – 8.6.1968.

- predsjednik organizacijskog odbora: arhitekt Vjenceslav Richter,
- mjesto održavanja: Umjetnički paviljon – zajednička izložba svih umjetnosti
- postav izložbe: Bernardo Bernardi i Oton Gliha
- urednik kataloga: Vladimir Gojković, oblikovatelj kataloga, pozivnica i plakata: Ivan Picelj, autori fotografija: Branko Balić, Marija Braut, Josip Četković, Tošo Dabac, Nenad Gatin, Mladen Grčević, Aleksandar Karoly, Ante Roca, Ivan Tišljarić i Nino Vranić

Četvrti zagrebački salon, 8.5. – 8.6.1969.

- predsjednik organizacijskog odbora: arhitekt Vjenceslav Richter, tajnik: Vlado Bužančić
- mjesto održavanja: Umjetnički paviljon – zajednička izložba svih umjetnosti
- postav izložbe: Vlado Bužančić i Vladimir Gojković
- urednik kataloga: Vladimir Gojković, oblikovatelj kataloga, pozivnica i plakata: Ivan Picelj
- dobitnici nagrada: lijepe umjetnosti – Jakov Budeša, Jagoda Buić, Tošo Dabac, Oton Gliha, Ljubo Ivančić, Eugen Kokot, Nikola Koydl, Ferdinand Kulmer i Marin Tartaglia, arhitektura – Igor Emili

Peti zagrebački salon, 8.5. – 8.6.1970.

- predsjednica organizacijskog odbora: likovna umjetnica Jagoda Buić, komisija za dodjelu nagrada: Žarko Domljan, Danijel Dragojević, Boris Klemen, Vladimir Maleković, Antoaneta Pasinović, Kruno Prijatelj i Igor Zidić, tajnik: Vlado Bužančić
- mjesto održavanja: Moderna galerija – izložba *Poslijeratna hrvatska umjetnost od 1945. do 1970.*
- postav izložbe: Andrija Mutnjaković
- urednici kataloga: Vlado Bužančić i Darko Schneider, oblikovatelj kataloga, pozivnica i plakata: Ante Kuduz, autori fotografija: Marija Braut, Branko Balić, Pero Dabac, Aleksandar Karoly, Ante Roca, Marijan Szabo, Krešimir Tadić, Nino Vranić i dr.
- dobitnici nagrada: slikarstvo – Ljubo Ivančić i Šime Perić, grafika i crtež – Ante Kuduz, Miroslav Šutej, Ivan Lovrenčić i Hrvoje Šercer, kiparstvo – Vojin Bakić i Ivan Kožarić, primijenjena umjetnost – Ante Jakić, Nenad Gatin, Mihajlo Arsovski i Boris Bućan, arhitektura – Ninoslav Kučan i tim Ivan Franić i Gruje Goljanin

Šesti zagrebački salon, 8.5. – 8.6.1971.

- članovi organizacijskog odbora: Kosta Angeli Radovani, Tomislav Butorac, Željka Čorak, Žarko Domljan, Božidar Gagro, Vasilije Jordan, Tonko Maroević, Zlatko Movrin, Andrija Mutnjaković, Mladen Vodička i Igor Zidić, tajnik: Želimir Košćević
- mjesta održavanja: Moderna galerija – *Situacija 70/71*, Umjetnički paviljon – retrospektiva umjetničke grupe *Zemlja* (priredili Igor Zidić, Mladenka Šolman, Željka Čorak, Andrija Mutnjaković, Ivanka Reberski i Božidar Gagro), Galerija Studentskog centra i javne površine užeg centra Zagreba – *Prijedlog: Grad kao prostor plastičkog zbiljanja*, popratni program: Filmoteka 16 – projekcije animiranih filmova

- postav izložbi: *Situacija 70/71* – Boris Dogan i Tonko Maroević, kritička retrospektiva grupe *Zemlja* – Edo Kovačević
- oblikovatelj kataloga, pozivnica i plakata izložbe: Ante Kuduz, autori fotografija: Aleksandar Karoly, Nenad Gattin, Ante Roca i Ranko Karabelj

Sedmi zagrebački salon, 8.5. – 8.6.1972.

- predsjednik organizacijskog odbora: arhitekt Andrija Mutnjaković, tema *Sedmog zagrebačkog salona*: „Čovjek i njegova okolina“
- mjesto održavanja izložbi: Umjetnički paviljon – *Situacija 71/72*, Galerija Studentskog centra i javne površine užeg centra Zagreba – *Prijedlog: Grad kao prostor plastičkog zbivanja*, Filmoteka 16 – retrospektiva *Zagrebačka škola crtanog filma*
- postav izložbi: *Situacija 71/72* – Boris Dogan, *Prijedlog* – Slobodan Nikolić
- oblikovatelj kataloga: Ante Kuduz, oblikovatelj plakata: Željko Borčić
- mjesto održavanja tribina: Dvorana društva arhitekata Zagreb, teme: „7. zagrebački salon“ (voditelji Vasilije Jordan i Tonko Maroević), „Čovjekova okolina“ (Slobodan Nikolić i Zdenko Rus), „Zagrebačka škola crtanog filma“ (Ranko Munitić i Mladen Vodička), „Čemu Zagrebački salon?“ (Žarko Domljan i Andrija Mutnjaković)
- dobitnici nagrada: slikarstvo – Ferdinand Kulmer i Jura Labaš, kiparstvo – Šime Vulas, grafika i crtež – Jakov Budeša, crtani film: Borivoj Dovniković, urbanizam – Edvin Šmit i Ivan Crnković za natječajni projekt centra južnog Zagreba i Branko Žnidarić za hotel *Adriatic* u Opatiji

Osmi zagrebački salon, 8.5. – 8.6.1973.

- predsjednik organizacijskog odbora: arhitekt Berislav Šerbetić, predsjednik žirija za dodjelu nagrade: povjesničar umjetnosti Vladimir Maleković, tajnik: Vlado Bužančić
- mjesto održavanja: Umjetnički paviljon – *Situacija 72/73* (slikarstvo, kiparstvo, grafika), Moderna galerija – *Situacija 72/73* (arhitektura, urbanizam, primijenjene umjetnosti), Centar za kulturu i informacije Zagreb – *Crtani film 72/73*
- postav izložbi: *Situacija 72/73* (slikarstvo, kiparstvo, grafika) – Edo Kovačević, *Situacija 72/73* (arhitektura, urbanizam, primijenjene umjetnosti) – Vjenceslav Richter
- oblikovatelj kataloga: Ante Kuduz, oblikovatelj plakata: Ratko Janjić, fotografije: Branimir Baković, Marija Braut i Ivica Buzjak

- mjesto održavanja tribina: Centar za kulturu i informacije Zagreb, teme: „Čovjek i zaštita njegove okoline“ (Hildegard auf Franić), „Stare i nove urbane sredine Zagreba“ (Vahid Hodžić), „Salon između danas i sutra“ (Berislav Šerbetić)
- dobitnici nagrada: slikarstvo – Ljubo Ivančić, Oton Postružnik i Zlatko Prica, grafika i crtež – Antun Babić, skulptura – Kosta Angeli Radovani i Valerije Michieli, fotografija – Branimir Baković, arhitektura – Julije De Luca za realizaciju hotela *Internacional* na Rabu, tim Dinko Kovačić i Mihael Zorić za realizaciju stambene ulice *S 3/4* u naselju Split 3 i Miroslav Begović za idejni projekt interpolacije i rekonstrukcije Moderne galerije u Zagrebu

Deveti zagrebački salon, 8.5. – 8.6.1974.

- predsjednik organizacijskog odbora: arhitekt Berislav Šerbetić, predsjednik žirija za dodjelu nagrade: povjesničar umjetnosti Vlado Bužančić, tajnik: Vinko Zlamalik
- mjesto održavanja: Umjetnički paviljon – *Situacija 72/73* (slikarstvo, kiparstvo, grafika), Muzej za umjetnost i obrt – *Situacija 72/73* (arhitektura, urbanizam, primijenjene umjetnosti), Moderna galerija retrospektiva – *Hrvatska likovna umjetnost 1945. – 1955. tendenciozni realizam* (priredio Vladimir Maleković)
- postav izložbi: *Situacija 72/73* (slikarstvo, kiparstvo, grafika) – Vlado Bužančić, *Situacija 72/73* (arhitektura, urbanizam, primijenjene umjetnosti) – Vladimir Gojković, kritička retrospektiva *Hrvatska likovna umjetnost 1945. – 1955. tendenciozni realizam* – Darko Schneider
- oblikovatelj kataloga: Ante Kuduz, oblikovatelj plakata: Marijan Jakubin, autori fotografija: Marija Braut, Feđa Fatičić i Ivan Oršić

Jedanaesti zagrebački salon, 8.5. – 8.6.1976.

- izvršni organizator: DAZ, predsjednik organizacijskog odbora: arhitekt Hanibal Salvaro, tajnici: Lada Kavurić i Stanko Špoljarić
- mjesto održavanja: Umjetnički paviljon – *Situacija 74/76*, Umjetnički paviljon – *Prijedlog*, Stara gradska vijećnica Zagreb – *Novo u starom*
- postav izložbi *Situacija* i *Prijedlog*: Aleksandar Ljahnicky, urednik kataloga: Lada Kavurić, oblikovatelj kataloga: Ante Kuduz, oblikovatelj plakata: Željko Borčić
- izložba *Novo u starom* – Ivo Maroević (autor izložbe), Nino Vranić (fotografije), Silvije Novak (bibliografija i dokumentacija), Mihajlo Kranjc i Berislav Šerbetić (postav izložbe), Roko Bolanča (oblikovatelj kataloga), Alfred Pal (oblikovatelj plakata), Restauratorski zavod Hrvatske (organizator izložbe)

- mjesto tribina: na više različitih lokacija u Zagrebu, teme: „Pješakov kilometar“ (Boško Budisavljević, Ranko Mažuran i Ratko Miličević), „Uređenje i obnova perivoja Maksimir“ (Krunoslav Ivaniš), „Interpolacije u stare ambijente Hrvatske“ (Ivo Maroević), „Retrospektiva i prostor Stare gradske vijećnice“ (Ivo Maroević), „Razgovori i projekcije o novom pristupu prostornom planiranju s prikazom urbanističkog plana Osijeka i modelima prostornog razvoja Zagreba“ (Radovan Mišćević), „Pješačka zona u rekonstrukciji grada – primjer je rekonstrukcija kompleksa UL. V. Masleše u Banjoj Luci, i usporedbe“ (Slobodan Nikolić), „Parter Južnog Zagreba“ (Antoaneta Pasinović), „Hrvatska moderna arhitektura između dva rata“ (Tomislav Premrl) i „Sinteza u prostoru i vremenu“ Davor Salopek
- Velika nagrada Salona: Mladenu Vodički za realizaciju Gradske biblioteke *Ivan Goran Kovačić* u Karlovcu, ostali nagrađeni: Ivan Crnković za dječji vrtić u Samoboru, tim Ivan Čižmek, Tomislav Odak, Tomislav Bilić i Zdenko Vazdar za projekt centra stambenog naselja Dugave u Novom Zagrebu, Krešimir Ivaniš za tribinu na temu „Uređenje i obnova perivoja Maksimir“, tim Zvonimir Krznarić i Matija Salaj za projekt *Hotelski sistem Slavonija* i Ante Vulin za realizaciju Muzeja u Kneževoj palači u Šibeniku

Četrnaesti zagrebački salon, 8.5. – 8.6.1979.

- organizator: Organizacijski odbor *Zagrebačkog salona* Udružene samoupravne interesne zajednice grada Zagreba, predsjednik organizacijskog odbora: arhitekt Stjepan Gračan, predsjednik žirija za dodjelu nagrada: Ante Vulin, tajnik: Tomislav Latin
- izložba *Situacija 76/79*: mjesto održavanja Umjetnički paviljon, autor postava izložbe Branko Silađin
- izložba *Čovjek kao pješak*: mjesto održavanja Umjetnički paviljon, autori izložbe Antoaneta Pasinović, Ivo Maroević i Fedor Kritovac, autori fotografija Krešimir Tadić, Marija Braut, braća Josip i Nikola Vranić, autor postava izložbe Branko Silađin
- urednika kataloga: Tomislav Latin, oblikovatelj kataloga i plakata: Branko Silađin
- mjesto održavanja tribina: Centar za kulturu i informacije Zagreb, teme: „Likovne intervencije na primjeru urbanističkog projekta Soboština“ (Hrvoje Bošnjak), Naselje Dugave u realizaciji (Hrvoje Bošnjak, Ivan Čižmek, Marija Čurić i Hrvoje Devide), „Vrbici“ (Boško Budisavljević, Ranko Mažuran i Ratko Miličević), „Okrugli stol na temu: Savski park u Zagrebu“ (Krešimir Ivaniš), „Životinje u urbanim sredinama –

ekološki problem“ (Luciana Ivezić, „Stambeno naselje Krnjevo“ (Ninoslav Kučan), „Razgovor obični o arhitekturi svakidašnjoj“ (Davor Salopek), „Kakav je grad viđen očima pješaka?“ (Sekcija za sociologiju naselja i prostorno planiranje sociološkog društva Hrvatske), „Otvoreni sastanak uredništva ČIP-a na temu 14. zagrebački salon“ (uredništvo časopisa *Čovjek i prostor*), „Animirani filmovi“ (Zagrebačka škola animiranog filma)

- Velika nagrada Salona: grupi Hildegard Auf-Franić, Mihajlo Kranjc, Branko Siladin i Berislav Šerbetić za kontinuirano projektiranje rekonstrukcija zagrebačkih trgova – Iblerov trg, Trg Francuske Republike i Trg Republike, dobitnici nagrada za realizacije: tim Zlatko Čižmek i Zorka Leušić za Plinsku termoelektranu u Osijeku i Trafostanicu 400/110 KV u Ernestinovu, Boris Krstulović za Upravnu zgradu *Elektre* u Varaždinu, Ante Rožić za Dom zdravlja u Makarskoj, dobitnici nagrada za projekte: grupa Marijan Hrzić, Zvonimir Krznarić, Davor Mance i Velimir Neidhardt za Nacionalnu i sveučilišnu biblioteku u Zagrebu, Lenko Pleština za Spomen područje logora *Danica* u Koprivnici, dobitnici nagrade za razradu projekata: tim Antoaneta Pasinović i Mira Wenzler za Prijedlog ostvarenja rekreativnog pješačkog toka Frankopanska ulica – Cmrok Zagreb, radna grupa Centara za kulturu NSGZ-a za inicijativu „Čovjek građanin na području mjesne zajednice *Pavlek Miškina*“

Sedamnaesti zagrebački salon, 8.5. – 8.6.1982.

- organizatori: Organizacijski odbor *Zagrebačkog salona* Udružene samoupravne interesne zajednice grada Zagreba i DAZ, predsjednik organizacijskog odbora: arhitekt Milan Kočiš, predsjednik žirija za dodjelu nagrada: arhitekt Slavko Dakić, tajnik: Miljenko Fischer
- mjesta održavanja izložbi: Umjetnički paviljon – *Situacija 79/82* i *Prijedlog*, Umjetnički paviljon – Izložba dobitnika Velike nagrade *14. zagrebačkog salona*, Umjetnički paviljon – Izložba izdavačke djelatnosti SAH-a povodom 35. godišnjice časopisa *Arhitektura*, Stara gradska vijećnica Zagreb – Izložba natječajnih radova Studija centralnog gradskog prostora Zagreba, DAZ – gostujuća izložba *Beogradskog salona arhitekture*
- autori postava izložbi: Branko Siladin – Umjetnički paviljon, Franka Odak – Stara gradska vijećnica
- urednica kataloga: Lada Kavurić i suradnici, oblikovatelj kataloga i plakata: Slavko Henigsmann

- mjesto održavanja tribina: Centar za kulturu i informacije Zagreb, teme: „Razgovor s gostima sudionicima Beogradskog salona arhitekture“, „Raskoš i bijeda interijera javnih društvenih objekata – sadržaja u gradu Zagrebu“ (Ivan Čižmek, Juraj Matijević, Dinko Milas, Damir Pološki, Aleksandar Dragomanović), „TRF – Sekundarni gradski centar u Zagrebu *Od natječaja do urbanističkog projekta*“ (Radovan Delalle, Borislav Doklešić, Niko Gamulin, Ivan Tepeš, Boško Budisavljević, Ratko Miličević, Hrvoje Jamnički), „Dileme, problemi i mogućnosti centralnog gradskog prostora Zagreba“ (Krešimir Ivaniš), „Obnova i uređenje perivoja Maksimir“ (Ninoslav Kučan), „Projektiranje naselja Krnjevo u Rijeci“ (Božena Magašić), „Kazalište sunca u Prečkom a) obrazloženje projekta b) filmovi o arhitekturi“ (Ocjenjivački sud *17. zagrebačkog salona*), „Otvorena tribina“ i „U pohvalu longitudinalnom gradu – Osijek (Antoaneta Pasinović), „Tkalčičeva po drugi put“ (Željko Plašćar i Nataša Lončar-Butić), „Srednjoročni plan uređenja Zagreba 1979 – 80, 1981 – 85.“ (Davor Salopek), „I dio: Arhitektura u drvu Pokuplja i Posavine, II dio: Arhitektura u kamenu i drvu od Kupe do Velebita“ (Urbanistički institut SR Hrvatske i Urbanistički zavod Zagreb), „Prostorni plan SR Hrvatske“ (Zdravko Švigir), „Zajednički prostorni plan Zagreba i zajednice općina Zagreba“ (Damir Šalat), „Revizija generalnog urbanističkog plana Zagreba“ (Slavko Đakić Urbanistički zavod Zagreb), „Grad Zagreb i željeznički čvor u vremenu i prostoru“ (Robert Rukavina, Veljko Šegrc, uredništvo časopisa *Arhitektura*), „Povijesna jezgra Zagreba – stanje, problemi, prijedlozi“
- Velika nagrada Salona: Borisu Magašu za realizaciju stadiona *Poljud* u Splitu, nagrade sekcije *Situacija 79/82*: tim Aleksandar Dragomanović, Krešimir Kasanić i Fedor Tolja za studiju stambeno-poslovnog objekta u Petrinjskoj ulici u Zagrebu, tim Marijan Hrzić, Zvonimir Krznarić, Davor Mance i Velimir Neidhardt za studiju centralnog gradskog prostora Trnja, Novog Zagreba i priobalja Save, Milanu Šošiću za poslovno-pogonski objekt *Elektre* u Zagrebu, nagrade sekcije *Prijedlog*: Vera Petrinjak-Šimek za prijedlog uređenja neizgrađenih prostora uz Ilicu, Branko Siladin i Marija Ujević za prijedlog skulpture *Krleža na Prilazu*

Dvadeseti zagrebački salon, 8.5. – 8.6.1985.

- organizatori: Organizacijski odbor *Zagrebačkog salona* Udružene samoupravne interesne zajednice grada Zagreba i DAZ, predsjednik organizacijskog odbora: arhitekt Branko Horvat, predsjednik žirija za dodjelu nagrada: arhitekt Ante Vulin, tajnica: Ariana Kralj

- mjesto održavanja izložbi: Umjetnički paviljon – *Situacija 82/85 i Prijedlog*, Muzej za umjetnost i obrt – retrospektiva *Arhitektura u Hrvatskoj 1945. – 1985.* (autor Neven Šegvić)
- autor postava izložbi: Branko Siladin
- urednik kataloga: Jasna Gubez, oblikovatelj kataloga i plakata: Nenad Dogan, katalog izložbe *Arhitektura u Hrvatskoj 1945. – 1985.* Publiciran u časopisu *Arhitektura* br. 192 – 195 (1985.)
- mjesto održavanja tribina: Muzej za umjetnost i obrt, teme: “Urbanistički i likovni aspekti na primjeru izgradnje novog dijela Sjeverne Peščenice” (Centar za kulturu Peščenica), “Korisnik u procjepu vrijednosnih sustava” (Grozdan Knežević), “Kako riješiti stambeni problem velikog broja ljudi i ujedno oblikovati naše gradove?” (Ratko Miličević i Boško Budisavljević), “Novi regionalizam” (Andrija Mutnjaković), “Polemički polygon oko urbanizacije lijeve obale Osijeka” (Antoaneta Pasinović, Borislav Doklešić, Niko Gamulin i Branka Obsieger), “Urbanistički trenutak Čakovca” (Antoaneta Pasinović, Tibor Horvat i Duško Dropulić), “Koloriti u arhitekturi – naselje Borovje” (Zdravko Živković, Zlatko Keser i Zlatan Jandroković)
- Velika nagrada Salona: Radovanu Tajderu, dobitnici tri ravnopravne nagrade: Branko Siladin za dvije obiteljske kuće, Edvin Šmit za gospodarsko dvorište Šarampov donji kraj Ivanić-Grada, tim Zdravko Bregovac i Ivan Piteša za motel *Plitvice* u Lučkom, posebna priznanje sekcije *Prijedlog*: grupi Ljubomir Mišćević, Senka Vranički, Branko Hlevnjak, Miroslav Jilek, Dubravka Kisić, Julius Pevalek i Boško Budisavljević za prijedlog uređenja Masarykove ulice u Zagrebu

23. zagrebački salon, 8.5. – 8.6.1988.

- organizatori: Organizacijski odbor *Zagrebačkog salona* Udružene samoupravne interesne zajednice grada Zagreba i DAZ, predsjednik organizacijskog odbora: povjesničar umjetnosti Zdenko Rus, predsjednik žirija za dodjelu nagrada: arhitekt Radovan Tajder, tajnik: Karin Šerman
- mjesta izložbi: Umjetnički paviljon – *Situacija 85/8, Prijedlog*, izložba dobitnik Velike nagrade *20. zagrebačkog salona* Radovana Tajdera, kritička retrospektiva sekcije *Prijedlog* (autorica Snješka Knežević), Galerija Karas HDLUZ – *Gosti 23. zagrebačkog salona* autori nagrađenih radova *14. beogradskog salona arhitekture*
- autori postava izložbi: Nikola Polak – *Situacija 85/88*, Branko Siladin – *Prijedlog*, *ArTresor* – izložba dobitnik Velike nagrade *20. zagrebačkog salona* Radovana Tajdera

- urednik kataloga: Karin Šerman, oblikovanje kataloga i plakata: *ArTresor* i Ante Rašić
- mjesto održavanja tribina: Kulturno-informativni centar Zagreb, teme: „Primjer anonimnog parka na Trešnjevci“ (Hrvoje Edmund Bošnjak), „Zatrpavanje grada i luke Zadar i mjere za radikalnu sanaciju“ (Branimir Jureša), „Govorenje o Trgu – otvorena tribina“ (Vesna Šesnić i Iris Karminski Bilopavlović), „Neke stambene ambivalencije“ (Lenko Pleština), „Izdavačka djelatnost – programi, planovi, realizacije“ (Urbanistički institut SR Hrvatske), „T.V.D. sistem – predavanja s projekcijom, T.V.D. & Fulstof – kompjuterska prezentacija“ (Darko Sigmund), „Pasivna solarna arhitektura osamdesetih: razvoj, iskustva, perspektive u nas i u svijetu“ (Ljubomir Mišćević), „Prostorno planiranje i urbanizam u uvjetima društvene krize, stanje i pravci razvoja“ (Radovan Mišćević)
- Velika nagrada Salona: timu Marijan Hržić, Zvonimir Krznarić i Davor Mance za kompleks *Krematorij* u Zagrebu

26. zagrebački salon, 4. – 19.5.1991.

- organizator: DAZ, predsjednik organizacijskog odbora: arhitekt Branko Siladin, voditelj radne grupe: arhitekt Nenad Fabijanić, predsjednik ocjenjivačkog suda za izbor radova i dodjelu nagrada: Ante Josip Kostelac, predsjednik organizacijskog odbora *CAD Forum '91*: Zlatko Hanžek
- mjesto održavanja: Zagrebački Velesajam (*Austrijski paviljon*) i Muzej za umjetnost i obrt, postav izložbi: Željko Kovačić – *Situacija 88/91*, Nikola Polak – kritička retrospektiva *Posebnosti u hrvatskoj arhitekturi osamdesetih*,
- izložbe: *Situacija 88/91*, *Arhitektura u Dijaspori*, *Prijedlog*, kritička retrospektiva *Posebnosti u hrvatskoj arhitekturi osamdesetih* (autor Nikola Polak), izložba dobitnika Velike nagrade *23. zagrebačkog salona* Marijana Hržića, Zvonimira Krznarića i Davora Mance (autor Zlatko Jurić)
- gosti Salona: Galerija *Dessa* iz Ljubljane (izložba), *Arhitektonski portret: Ante Josip Kostelac* (izložba i predavanje), *Brana Mitrović* (izložba), *Pariška izložba 1925. kao prilog modernoj arhitekturi u Hrvatskoj* (izložba, autorica Jasna Galjer), *Otto Wagner i sljedbenici* (izložba i predavanje, autor Walter Zednicek), *Tanja i Stjepan Roš* (izložba), *Chicago u panoramskim fotografijama* (izložba, autor i fotograf Thomas Yanul), *Slobodna zona Zagreb* (izložba, autori Lebbeus Woods i Leo Modrčin), *New Directions in American Architecture* (izložba), „Britanski mikroprostor“ (predavanje Petera Buchanana), arhitektonski tim *Coop Himmelblau* (predavanje), „Arhitektura

dekonstruktivizma“ (predavanje Josepha Giovanninija), „Sakralni prostor Giovannija Micheluccia“ (predavanje Alberta Pensa), „Posebnosti u hrvatskoj arhitekturi osamdesetih“ (predavanje Nikole Polaka)

- popratni program: *Cad Forum '91* i *Arh market*
- vizualni identitet Salona: Boris Ljubičić za *Studio Internacional*
- urednici kataloga: Zlatko Karač i Andrija Rusan
- Velika nagrada Salona: Dragomiru Maji Vlahoviću za projekt obiteljske kuće *Raubar-Kolovrat* na Srebrenjaku u Zagrebu, nagrade sekcije *Situacija 88/91*: Nenad Fabijanić za projekt obiteljske kuće Koenig u Wiesbadenu (DE), Branko Siladin za projekt muzeja *Trigon* u Grazu (AU), tim Dražen Juračić i Branko Kincl za Dom zdravlja Centar Zagreb, tim Edvin Šmit i Đivo Dražić za poslovnu zgradu Savezne uprave carina i *Intereuropa* na Zagrebačkom Velesajmu, nagrada arhitektima u dijaspori: tim Zoran Gljivarac i Radovan Tajder za projekt poslovne zgrade Mercedes a i BMW-a u Beču (AU)

29. zagrebački salon: arhitektura, urbanizam, interijer, 29.10. – 11.12.1994.

- organizacija: Muzejsko-galerijski centar, UHA, ULUPUH, HDLU, DPUH, HDD, Ministarstvo kulture i prosvjete RH, Gradski sekretarijat za obrazovanje, kulturu i znanost Zagreb, Društvo naivnih likovnih umjetnika Hrvatske, predsjednik organizacijskog odbora: kipar Ivan Kožarić, voditelj radne grupe: arhitekt Nenad Kondža, ocjenjivački sud za izbor radova i dodjelu nagrada: Nikola Bašić, Miće Gamulin i Dragomir-Maji Vlahović
- mjesto održavanja: Galerija Klovićevi dvori
- izložbe: *Situacija 91/94*, *Prijedlog*, izložba dobitnika Velike nagrade 26. zagrebačkog salona Dragomira Maje Vlahovića *Realizacije 91. – 94.*, kritička retrospektiva *U spomen Dragi Galiću, Božidaru Rašici i Nevenu Šegviću*
- autori postava izložbi: Tomislav Ćurković i Zoran Zidarić
- gosti Salona: „Djelo Bernarda Lafaillea“ (tribina, Nicolas Nogue), „Struktura obiteljske kuće – vlastiti radovi“ (predavanje i promocija kataloga izložbe dobitnika Velike nagrade Salona Dragomira Maje Vlahovića), „The City of Devices“ (predavanje, Georgi Stanishev), *Dvadeset arhitekata Međunarodnog foruma mladih arhitekata* (predavanje i izložba, Andrew Yeoman), *Zagreb: Prema novoj urbanoj strategiji* (predavanje i radionica, Gradski zavod za planiranje razvoja i zaštitu čovjekova okoliša Zagreb)

- vizualni identitet Salona: Nikola Žinić za *Doroghy design studio*, urednik kataloga: Zlatko Karač
- Velika nagrada Salona: timu Veljko Olujić i Tonči Žarnić za projekt dogradnje Osnovne škole u Dubrovčanima, nagrada za realizaciju: Anti Kuzmaniću za Osnovnu školu u Stobreču, nagrada za interijer: Renati Waldgoni za *caffè Camel* u zagrebačkoj Dubravi

32. zagrebački salon: arhitektura, urbanizam, interijer, 9.5. – 8.6.1997.

- organizacija: Muzejsko-galerijski centar, UHA, ULUPUH, HDLU, DPUH, HDD, Ministarstvo kulture i prosvjete RH, Gradski sekretarijat za obrazovanje, kulturu i znanost Zagreb, Društvo naivnih likovnih umjetnika Hrvatske, predsjednik organizacijskog odbora: redatelj Zvonko Festini, predsjednik ocjenjivačkog sud za izbor radova i dodjelu nagrada: arhitekt Marijan Hržić
- mjesto održavanja: Galerija Klovićevi dvori
- izložbe: *Situacija 94/97, Prijedlog*, izložba dobitnika Velike nagrade 29. zagrebačkog salona Veljka Olujića i Tončija Žarnića *Autorska retrospektiva 79. – 97.*
- autori postava izložbi: Mario Beusan
- gosti Salona: *Arhitektura pograničja – recentna iskustva regije Alpe-Jadran* (izložba s *Triennale di Milano*), *Okviri metropole* – međunarodni urbanistički seminar u Zagrebu 1995. i 1996. (Gradski zavod za planiranje razvoja i zaštitu čovjekova okoliša Zagreb), *Izložba strukovnog nakladništva* (izložba Udruženja hrvatskih arhitekata, Društva arhitekata Split, Društva arhitekata Istre, Arhitektonskog fakultet Sveučilišta u Zagrebu i dr.), *Graditeljska aktivnost u Mostaru 1994. – 1997.* (izložba *Urbinga* javnog poduzeća za izgradnju i obnovu Mostara), *Trajektna luka Zadar* (izložba Zavoda za prostorno uređenje Županije zadarske)
- mjesto održavanja tribina: Galerija Klovićevi dvori, teme: „Okviri metropole, Urbana pravila - promocija knjige (Slavko Đakić, Vladimir Mattioni i Ivan Rogić), „Trajektna luka Zadar – promocija projekta“ (Nikola Bašić, Nives Kozulić, Vladimir Mattioni, Feđa Vukić), „Coast Wise Europe – promocija projekta“ (Srećko Pegan, Sonja Jurković i studenti Arhitektonskog fakulteta u Zagrebu), „Dubrovnik: identitet obnove i obnova identiteta – okrugli stol“ (Zvonimir Franić, Ivanka Jemo, Ivo Maroević, Željko Peković, Ante Stojan, Matko Vetma)
- vizualni identitet Salona: Ante Rašić i Sandra Krasić za *ArTresor*, urednik kataloga: Zlatko Karač

- Velika nagrada Salona: Nenadu Fabijaniću za obnovu crkve sv. Juraja i uređenje Trga Petra Krešimira IV. u staroj jezgri grada Paga, nagrada za realizaciju: grupi Teufik Galijašević, Zlatko Hanžek i Mladen Jošić za poslovnu zgradu *Raiffeisenbank* u Zagrebu, nagrada za projekt: timu Andrej Uchytíl i Renata Waldgoni za Memorijalni spomenik u Livnu (BiH), nagrada za interijer: timu Jadranka Kruljac-Polak i Nikola Polak za poslovnu zgradu *Raiffeisenbank* u Zagrebu, nagrada sekcije *Prijedlog*: Nikoli Bašiću za obnovu porušenih crkva zadarsko-šibenskog zaleđa, posebna nagrada Salona: Radovanu Tajderu

35. zagrebački salon: arhitektura, urbanizam, interijer, 28.11. – 23.12.2000.

- organizator: DAZ, selektori radova i dobitnika nagrada: arhitekti Leo Modrčin, Nikola Polak i Radovan Tajder
- mjesto održavanja: Dom hrvatskih likovnih umjetnika Zagreb
- autori postav izložbi: Vedrana Ergić i Marko Murtić
- urednik kataloga: Zlatko Karač
- Velika nagrada Salona: Nikoli Bašiću za zgradu trgovačkog centra u Zadru i dogradnju crkve sv. Josipa u Ražinama, jednakovrijedne nagrade za realizacije: Jadranki Kruljac-Polak za Trg siječanjskih žrtava 1945. sa spomenikom vitezovima Domovinskog rata u Zagrebu, timu Helena Paver Njirić i Hrvoje Njirić za *Baumaxx Hypermarket* u Mariboru (SLO), jednakovrijedna nagrada za projekt: grupi Ivana Ergić, Vanja Ilić i Zorislav Petrić za studiju socijalnih stanova tipa visokogradnje u Hrvatskoj, nagrada za interijer: Neni Keziću za *Split Ship Management* urede u Splitu, dobitnici posebnih priznanja Salona: Saša Bradić, Igor Franić, Vedrana Ergić, Marko Murtić, *Arhitekst d.o.o.* i Andrija Rusan za časopis *Oris*

38. zagrebački salon, 27.11. – 27.12.2003.

- organizacija: UHA, predsjednik organizacijskog odbora: arhitekt Saša Randić
- mjesto održavanja: Gliptoteka HAZU Zagreb
- Izložba *Situacija 00/03* – selektor arhitekt Stefano Boeri (Italija), koncept izložbe: Stefano Boeri, postav izložbe: Darko Fritz
- popratni programi i izložbe: *Međunarodni arhitektonski internet natječaj* (selektor Vedran Mimica), *Čvrsto more 2002/2003* (izložba, grupa umjetnika *Multiplicity*), *Misliti arhitekturu* (izložba, autor Helena Binet), *Transparent* (instalacija u javnom prostoru, Ivana Franke), *404 Moved Temporarily* (instalacija u javnom prostoru, Darko Fritz), „Noviji radovi“ (predavanje, Stefano Boeri), „Granice: druga strana

- globalizacije“ (predavanje), „Okrugli stol o javnom prostoru“ (razgovor, *Platforma 9.81* i Razred arhitekata HKAIG), „Nelegalna gradnja – hrvatske i talijanske iskustva“ (seminar, Razred arhitekata HKAIG), katalog *38_ZS* (promocija), *Misliti arhitekturu* (predstavljanje knjige, Peter Zumthor), *Arhitektura no.215* (promocija časopisa)
- autor vizualnog identiteta: Darko Fritz, autorica *web* dizajna: Trudy Lane, urednica kataloga: Maja Trinajstić
 - tri jednakovrijedne Velike nagrade Salona: timu Lea Pelivan i Toma Plejić za *Gymnasium 46 09 N / 16 50 E* Koprivnica, uredu *Njirić+arhitekti* za *Share_or_die.com* Nanjing-Pearl Spring Lake (China), Petru Miškoviću za instalaciju *Parasite* u Muzeju narodne revolucije u Rijeci

41. zagrebački salon, 19.10. – 19.11.2006.

- organizator: UHA, predsjednik organizacijskog odbora: Saša Randić
- mjesto održavanja: Trg bana Josipa Jelačića u Zagrebu (*Situacija 03/06*), Gliptoteka HAZU Zagreb (popratni program i izložbe), Galerija Studentskog centra (popratni programi i izložbe)
- Izložba *Situacija 03/06* – selektor arhitekt Manuel Gausa (Španjolska), koncept izložbe: Manuel Gausa i Darko Fritz, postav izložbe: Darko Fritz
- popratni programi i izložbe: *2. međunarodni arhitektonski internet natječaj* (selektor Miće Gamulin), *Acta Architectura: GEO-URBAN Decalogue* (izložba, Manuel Gausa), *Percepcija kao transgresija prostora* (izložba povodom 150. obljetnice Freudova rođenja), izložba dobitnika Velike nagrade *38. zagrebačkog salona* Hrvoja Njirića, Petra Miškovića, *Studia UP* Lee Pelivan i Tome Plejića, *Gradnja zagrebačkog zbora 1936. – 1937. godine* (izložba izvornih fotografija), „Kultura promjene studentskog centra: stari prostori nove namjene revitalizacija SC-a“ (radionica, voditelji Vinko Penezić, Krešimir Rogina i Krešimir Galović), okrugli stol i rasprava koju je vodio Manuel Gausa, *Utjecaj arhitektonske prakse na razvoj grada* (prezentacija istraživanja, *Harvard Design School*, Eve Blau i Ivana Rupnika), „Manuel Gausa o Zagrebu i selekciji *41. zagrebačkog salona*“ (izlaganje, Manule Gausa), „Okrugli stol: arhitektura je dobra stvar – Međunarodni internet natječaj *41. zagrebačkog salona*“ (rasprava, Miće Gamulin), „Modern architecture, nature and tradition – a past future of the city“ (predavanje, William J. R. Curtis, katalog *41_ZS* (promocija), *In-between: a book on the Croatian coast, global processes and how to*

live with them (promocija knjige, Saša Randić, Idis Turato, Silva Kalčić, Damir Gamulin), „Arhitektura Ivo Vitić“ (predstavljanje knjige, Vera Grimmer)

- autor vizualnog identiteta: Darko Fritz, urednica kataloga: Silva Kalčić
- dobitnici dvije jednakovrijedne Velike nagrade: Heleni Paver Njirić za sveobuhvatni pristup okolišu kao osjetljivom i osjetilnom polju i uredu *Njirić+arhitekti* za važan doprinos aktualnim razmišljanjima o krajoliku i staništu, prva nagrada na *Drugom međunarodnom internet natječaju*: timu Inci Sahin Olgun, Ahmetcan Alpan i Bahar Aksel Ensici za projekt *60+2 Istanbul* (Turska)

44. zagrebački salon, 1. – 25.10.2009.

- organizator: UHA, predsjednik organizacijskog odbora: Goran Rako
- Izložba *Situacija 06/09* – selektor povjesničar arhitekture Hans Ibelings (Nizozemska), postav izložbe: Damir Gamulin i Igor Presečan
- mjesto održavanja: Zagrebački Velesajam (*Paviljon 19*), Ulica Augusta Cesarca Zagreb i park Zrinjevac Zagreb
- autorska predstavljanje dobitnika Velike nagrade *41. zagrebačkog salona*: paviljon u ulici Augusta Cesarca u Zagrebu Hrvoja Njirića i Vedrana Škopca, izložba *Tragovi* Helene Paver Njirić i Ivana Rupnika u parku Zrinjevac u Zagrebu
- autor vizualnog identiteta: Damir Gamulin
- *Velika nagrada Salona*: timu Andrej Uchytíl i Renata Waldgoni za Župnu crkvu sv. Ivana Evanđelista sa župnim dvorom u Novom Zagrebu (izgradnja 1994. – 2008), tri jednakovrijedne druge nagrade: timu Dinko Peračić i Miranda Veljačić za Dom mladih u Splitu, Vedrani Duplančić za Osnovnu školu u Sesevskoj Sopnici u Zagrebu, grupi *Produkcija 004* za Zgradu hitne medicinske pomoći u Zagrebu

47. zagrebački salon, 29.11. – 16.12.2012.

- organizacija: UHA, predsjednik organizacijskog odbora i selektor: arhitekt Dražen Juračić
- mjesto održavanja: Gliptoteka HAZU Zagreb
- izložbe: *Situacija 09/12, Prijedlog, Retrospektiva 1982./2012.: Andreja Uchytíla i Renate Waldgoni* (dobitnici Velike nagrade *44. zagrebačkog salona*)
- koncept i dizajn izložbi: Dražen Juračić i Alan Kostrenčić, autori postava izložbi: Luka Korlaet, Siniša Glogoški, Janko Kralj, Anselmo Nižić i Goran Petrović
- urednici kataloga: Dražen Juračić i Dubravko Bačić

- Velika nagrada Salona: Nikoli Bašiću za spomen obilježje *Polje križeva* na Kornatima, tri jednakovrijedne druge nagrade: uredu *3LHD* za Hotel *Lone* u Rovinju, grupi Hildegard Auf-Franić, Tin Sven Franić, Vanja Rister za Filozofski i Učiteljski fakultet Sveučilišta u Rijeci, timu Neno Kezić i Emil Šverko za Studentski dom u Splitu, posebna nagrada Salona Branku Siladinu za poseban doprinos i dugogodišnji rad na pozitivnoj percepciji hrvatske arhitekture

50. zagrebački salon, 1. – 18.10.2015.

- organizacija: UHA, predsjednica organizacijskog odbora: arhitektica Sanja Cvjetko Jerković, selektor: arhitekt Hrvoje Njirić
- mjesto održavanja: Dom Hrvatskog društva likovnih umjetnika Zagreb
- izložbe: *Situacija 12/15*, *Prijedlog*, *Studenti* i *Gosti*, autor postav izložbi: Hrvoje Njirić, tema: „Dosljednost“
- popratni programi: „Rezime pristiglih radova i rasprava o stanju u struci od 2012. – 15.“ (tribina, Hrvoje Njirić, Silva Kalčić i Sanja Cvjetko Jerković), *Čovjek i prostor* (promocija novog broja časopisa), stručna vodstva selektora Hrvoja Njirića kroz izložbu
- vizualni identitet Salona: Andro Giunio, urednica kataloga: Silva Kalčić
- Velika nagrada Salona: grupi *Radionica arhitekture+Vanja Ilić* za Muzej vučedolske kulture, šest jednakovrijednih nagrada sekcije *Situacija*: tim Dražen Juračić i Jelena Skorup za restoran *Pine Beach Resort* Pakoštane, tim Ana Krstulović i Nikola Popović za Groblje sv. Lucije u Kostreni, Davor Mateković ured *PROARH* za *Stone House* Lukovo Šugarje, grupa Branimir Medić, Pero Puljiz i *de Architekten Cie* za Umjetnički centar *Dadong Kaohsiung* (Tajvan), Dinku Peračiću za Tržnicu i ribarnicu u Vodicama, uredu *3LHD* za Studiju Novalje na otoku Pagu, nagrade sekcije *Prijedlog*: Aneti Mudronja Pletenac za Europski centar za kulturu Leta *Mali princ*: Rekonstrukcija i revitalizacija napuštenog aerodroma Željava – podzemni kompleks Klek, Jadranki Polak za *Sobu na Savi*, nagrada sekcije *Studenti*: DMAPP_Drveni modularni apartman za *DMAPP_Drveni modularni apartman*, nagrada sekcije *Gosti*: *Emer Arolat Architects* za Sancaklar Mosque (Turska)

53. zagrebački salon, 4. – 25.10.2018.

- Organizator: UHA, predsjednik organizacijskog tima: arhitekt Emil Jurcan, selektorski tim: *STEALTH.unlimited*, Dario Crnogaća, Emil Jurcan, Maroje Mrduljaš i Mira Stanić, tema: „Desetljeće 2008. – 2018.“

- mjesto održavanja: Pučko otvoreno učilište u Zagrebu
- popratni program i izložbe: *Situacija 15/18, Desetljeće 2008. – 2018.* (izložba), „Svečano obilježavanja 140 godina Udruženja hrvatskih arhitekata“ (otvorenje i promocija novog broja časopisa *Čovjek i prostor* br. 756 – 763 (2018)), „Arhitektura kulturnih praksi“ (tribina, sudionici Matevž Čelik, Jelena Ivanović Vojvodić, Andrija Rusan, Jasmin Sirćo i Idis Turato), *Krah je za nama, ali stvari više nisu iste* (predavanje *STEALTH.unlimited-a*, kustosa ovogodišnjeg Salona, kolektiva *Ko gradi grad u Beogradu* i kolektiva *City in the making* Rotterdam), „Ka novim institucionaliziranim modelima“ (tribina, sudionici Aleksandar Bede, Mia Roth-Čerina, Željka Jurković i Merdžana Mujkanović), „Idući korak“ (tribina, sudionici Dario Crnogaća, Krešimir Damjanović, Filip Kobzinek, Jere Kuzmanić, Luka Lipšinić, Ana Selak i Kristina Škrokov), svečana dodjela nagrada i zatvaranje 53. *zagrebačkog salona*
- autori postava izložbe: Antun Sevšek, Petra Milički i Niko Mihaljević
- autori vizualnog identiteta: Antun Sevšek, Petra Milički i Niko Mihaljević
- katalog publiciran u časopisu *Čovjek i prostor* br. 756 – 763 (2018), autori dizajna kataloga: Niko Mihaljević i Petra Milički
- Velika nagrada Salona: Dinku Peračiću za Muzej moderne i suvremene umjetnosti u Rijeci, grupi Dinku Peračiću, Mirandi Veljačić, Slavenu Tolju i Emini Višnić za hrvatski nastup na *15. venecijanskom bijenalu* s izložbom *To trebamo, to radimo*, nagrada za mladog autora do 35. godine: Mirni Udovčić za diplomski rad „Revitalizacija kulturnog centra u Dubravi“ pod mentorstvom prof. Tončija Žarnića

9. Summary

The aim of this thesis is to extract the models of presentation of architecture and urban planning applied at the exhibition event *Zagreb salon* and to analyse how those models were changing under various circumstances from 1965 until 2018. For clearer comprehension, in the first part of the thesis, the general importance and theory of architectural and urban planning presentation are explained, as well as context and history of *Zagreb salon* – what preceded it, the establishment and chronological development. In the second part, four perceived models were analysed: exhibitions, catalogs, supporting events and awards, as well as articles from daily newspapers and professional magazines which makes it possible to monitor the reception of the *Zagreb salon* by the public and critics.

Keywords: *Zagreb salon*, presentation of architecture and urbanism, exhibitions, catalogs, awards, periodicals